ОДКРИТТЯ

1

– На проводи відвідаємо дідову могилу, – сказала якось мати. – Ну, й того, може, й до тітки Аполінарії зайдемо.

Мирослава зирнула на неї трохи здивовано – якимось особливим тоном це було сказано. Зрештою, тітка Аполінарія з'явилася в їхньому житті недавно, досі ні про яку Аполінарію Мирослава в домі не чула; звістку про неї принесла материна подруга тітка Марися Шара, котра приходить до них часом зі своїм надто вже випрасуваним (це вона, Мирослава, придумала так на нього казати), надто вже схожим на дівчинку сином Владеком.

Було то увечері, коли вони сиділи за столом і пили чай; до чаю мати подала домашні коржики, посипані маком; Мирослава сама витискала їх із розкоченого тіста двома бляшаними формочками – зіркою і дванадцятикутником.

Потім у хаті пахло випічкою, і дівчинка не могла втерпіти, щоб не заскочити щоп'ять хвилин на кухню і не вдихнути в себе соолодкого повітря, та й не тільки, хоч мати й застерігала її не раз, що від гарячої випічки може боліти живіт. Але що там живіт, коли в домі так гарно пахне, коли цукор, посипаний на ті коржики, трохи приправлений ваніліном, коли до коржиків так цупко, як мацюпенькі їжачки, поприліплювалися мачини; ні, Мирослава не могла стриматися, і трохи тих гарячих коржиків таки переїла, і їй, ясна річ, болів живіт, а ввечері, коли тітка Марися Шара і її Владек їли ті коржики, сказати прямо, не без апетиту, вона сиділа за столом блідою тінню, а до того ще й погасло світло, і вони засвітили лампу, і від лампи гостро запахло горілим гасом, зате в кімнаті виникли чудові сутінки, і розмова про загадкову тітку Аполінарію (одне ім’я чого варте!) набула особливої принадності, адже

було в ній щось таємниче і не до кінця зрозуміле! Хрумкотіли коржики на зубах у тітки Марисі й на чудових зубах її схожого на дівчинку сина Владека: Ванда з’їла тих коржиків всього кілька, а Мирослава не взяла жодного й пила тільки чай – не справжній, а фруктовий, і смаку вона в тому чаї не відчувала, хоч загалом фруктовий чай любила.

– Хіба вона ще живе? – здивовано спитала Ванда, звісно, маючи на увазі тітку Аполінарію.

– На Смолянці, – сказала тітка Марися, вгризаючись у коржика.

Пила чай, їла коржики з маком та з ваніліном і розповідала про тітку Аполінарію, про те, як вона, тітка Марися, потрапила в той дім, бо господиня його була знайома її знайомої, і та знайома порекомендувала її як добру модистку, яка з нічого може зробити щось.

– Ти ж знаєш, Вандо, – сказала тітка Марися, – яке в мене пальто! Це вже не пальто, а якесь страшилище!

Пальто в тітки Марисі й справді було старе, вона не раз скаржилася на нього за тим-таки столом, але пальто оте було ще не лицьоване, тягти уже нікуди, їй порекомендували ту модистку, яка з нічого робить щось, і вона подалась у той далекий світ, бо модистка, яку вона знала раніше, більше зіпсує, як зробить. Вони розговорилися, і в цей час у кімнату, де тітка Марися вела ділову розмову, зайшла якась стара. Перейшла кімнату і сховалась у комірчині, навіть не привітавшись. Тоді модистка, стишивши голос, розповіла Марисі, який тягар їй ця квартирантка, бо вона не тільки чудна, але й нічого за квартиру не платить; господиня-модистка вже кілька разів виставляла її з хати, але з великої своєї чулості знову приймала назад, бо ця стара сідала на ганку й нерушно на ньому сиділа, аж доки в неї, господині-модистки, не витримувало серце й вона знову пускала цю зовсім чужу їй людину в дім собі на гризоти й клопіт.

– І от що мене здивувало, – сказала тітка Марися, викруглюючи очі. – В неї виявилося те саме прізвище, що й твоє дівоче Марцінковська. Аполінарія Марцінковська. Це тобі нічого не говорить?

– Маєш на увазі мою тітку Аполінарію? – спитала Ванда, задумано розколочуючи чай, від чого ложечка срібно подзвонювала об порцеляну. – Але ж, Марисю, про неї казали, що вона загинула ще на початку війни, бо в її будинок упала бомба. Це ти повинна була б знати

– А вона, голубонька, й не загинула, – урочисто повідомила Марися, – бо я бачила її, як оце тебе, на власні очі.

– Боюся, що опізналася, – сказала Ванда. – Минуло стільки років.

– Яке в мене око, ти знаєш, Вандо, – гордо сказала Марися. – Коли вже я кого взяла на оцей свій апарат, – вона показала на очі, – то він там відбитий навічно.

Тітка Марися часом любила висловлюватися викрутасно; Мирославі стало смішно, але вона тільки всміхнулася тонко. Владек вирішив, що Мирослава всміхнулася до нього, й відповів на ту посмішку своєю, коржиків він уже наївся, і розмова, що точилася, увіч була йому нецікава.

– Якісь дивні речі кажеш, – мовила Ванда. – Гаразд, вона не загинула. Але в неї живі ще родичі, хоч би і я. Окрім того…

– О, родичі! – закотила очі тітка Марися. – В мене також є родичі, але сама знаєш, які в мене з ними стосунки.

– Але ж, Марисю! – вигукнула Ванда. – Чи не відчуваєш, що говориш неподобно. Я ніколи нічим своєї тітки не ображала.

В цей час вогник за склом лампи почав вити чорну нитку кіптяви, Ванда прикрутила гнота, і в кімнаті стало ще сутенніше.

– Вибач, Вандусю, – схаменулася тітка Марися. – Не хотіла тебе образити, але сама знаєш: люди є люди. Ти до людини ставишся добре, а вона до тебе зле.

Ванда сиділа, випроставшись на стільці, очі її погасли й подобали на притьмарене скло.

– Дивно, – сказала вона. – Дивно!

– Нічого дивного, – мовила Марися, покліпуючи. – А може, вона не хоче бути тобі морокою?

– Комусь чужому морокою вона стала, – відказала задумливо Ванда.

– Не знаю, – зацокотіла Марися, – чи треба було мені розповідати про ту твою тітку… Але як почула, що й вона Марцінковська, то відразу мене мов освітило. Думаєш її навідати? – спитала обережненько.

– Звісно, – сказала Ванда. – Виберемо з Мирославою вільний час і підемо. До речі, я давно збиралася на Смолянку. Адже знаєш, на Смолянці похований мій батько.

– Якось призабула, – спитала Марися, – чого його поховали не на Польському цвинтарі, а на Смолянці?

– Його ховали з лікарні, – печально мовила Ванда. – Мене тоді не було в Житомирі, а він так раптово помер.

– Ага, ага, – закивала головою Марися. – Тоді ти поїхала в Київ до свого… Така сердита була на тебе мати, що й не повідомила?

– Ах, Марисю, – сказала різко Ванда, – ти й справді все переплутала. Мати моя померла раніше від батька. Телеграми давати було нікому…

– А та Аполінарія? – вкрадливо спитала Марися. – То ж був її брат.

– Аполінарія телеграми мені не дала, бо не знала моєї адреси. Ми тоді так перебивалися, що я сама не знала своєї адреси.

Мирослава сиділа біля вихолодженої філіжанки з фруктовим чаєм тихенько, як мишка. Світила до матері великими очима, так дивно було їй на серці й цікаво – мати не могла того не помітити.

– Якісь дурні балачки ми завели, – обірвала вона розмову. – Хоч як там було, дякую тобі, Марисю, за вісті. Я й справді була переконана, що тітка не живе, але все може бути…

Отак Мирослава довідалася про існування тітки Аполінарії і, засинаючи після того чаювання, вона дивилась у вікно, в якому стояв місяць, було їй дивно, а може, й трохи моторошно, адже навколо лахмата ніч, і місяць аж тремтить у шибці, а вона така мала й самотня у світі, і це тому, що в світі цьому безліч існує таємниць. Може б, і хотіла дівчинка їх розгадати, але не стає їй для того ані розуму, ані сили. Ось навіть розмова про материну тітку – скільки ще тут незбагненного! Чому дорослі, думала вона, відчуваючи, що мерзне під тонкою ковдрою, облита холодним місячним промінням, так люблять усілякі недомовки, чому так неохоче оповідає їй мати про своє колишнє життя; чому згадувати батькове ім'я в їхньому домі заборонено; навіть тітка Марися, коли згадує про нього, то каже "твій" чи "той, ну, знаєш"? Чому вони живуть так самотньо, навіть гостей не збирають і не святкують ніяких свят; навіть тітка Марися зі своїм Владеком з'явилися в їхньому домі недавно, і коли це сталось уперше, мати аж зовсім з того не зраділа. А коли дівчинка поцікавилася, хто це така, оця тітка Марися – родичка? – Ванда нахмурилася і різко сказала, що ніяка їм тітка Марися не родичка, а колишня її подруга, яка ні сіло ні впало згадала про неї.

– Так говориш, – наївно сказала Мирослава, – начебто не рада, що знайшлася твоя колишня подруга.

– Вона ніде не дівалася, – так само різко мовила Ванда і, повернувшись, пішла на кухню, так і не роз'яснивши Мирославі нічого до пуття.

І от нарешті мати сказала оту вирішальну фразу: "На проводи відвідаємо дідову могилу", і Мирослава аж задихнулася від незнайомого, щемкого почуття, бо їй, у її тихім, одноманітнім житті пообіцяли свято. Свято ж це щось таке, уявляла вона, як дуже й дуже сонячний день. Вона ж любила сонячні дні в усі пори року: узимку із відчуттям хрумкого, сліпущого снігу та з вицвілим небом; весною з густим духом землі, яка пробуджується й починає родити зілля, і з густо-голубим небом; улітку, коли від надміру світла й тепла все повітря тремтить, а небо блакитне; восени із відчуттям тихого смутку, настроєм прив'ядання і з розводненим небом. Зараз була весна, і вона хотіла б, щоб на ті загадкові проводи було багато сонця, а ще більше барв, щоб у той день було розгадано якусь сокровенну таємницю, ну, хоч би отієї таємничої Аполінарії. Дівчинка уявила собі ту жінку, власне, бабу: суху, високу, з обличчям ще й тепер гарним, але холодним, з пишною кучмою сивого волосся і гордим орлиним носом. Саме такий образ пасував до дивного імені Аполінарія; вони навідають бабцю і не може бути, щоб не почалися спогади, адже стільки часу минуло, відколи не бачилися. І самі того не бажаючи, вони розкриють у тій балачці немало такого, про що мати воліє мовчати, що старанно від неї, Мирослави, приховує, а вона таки хоче щось довідатися про батька. Діди й баби її не так цікавили, бо вони жили в якомусь іншому, колишньому житті; зрештою, дещо вона про них і знала; дід її по матері, саме той, на могилу якого вони підуть, був інженером, а баба так само, як і мати, навчала дітей музики. Дід щодня вирушав на роботу, а баба приймала учнів удома й господарила. Ні, тут не було ніякої таємниці – життя як життя. Вечорами Мирослава любила мріяти, любила вигадувати казна-що, любила уявляти їхній дім, населений колишніми людьми, одягнутими в одежу, яку вже ніхто не носить; у діда були закручені хвацькі вуса, довге волосся, невелика,

охайно підстрижена борода, а баба носила мережані, як їй, Мирославі, уявлялося, комірці, мала високу зачіску, а на скроні в неї спускалося по штучно завитому пасемку. Це було легко уявити, бо дідові й бабині фотокартки висіли в них на стінах, бо їхні фотокартки, а ще й зображення не знайомих їй людей, так само дивно одягнених, ховалися в їхньому фотоальбомі – всі ці люди наповнювали дім, щось безгучно гомоніли, вимахували руками, щось розповідали, про щось сперечалися, і їй страшно ставало від того, що їх уже не було, нікого, нікого не було; лишилася з того світу тільки її матір, а вона, Мирослава, їхній приважечок. Але чому, коли розпитувала про тих людей, яких уже ніколи не буде, мати збувала це загальниками: "Ат! Це знайомі моїх батьків!", "Ат! Був такий, уже його на світі нема!" Нема, нема, нема! І того, і того нема! Немає вже ні дивних одеж, ні облич, ні вусів, ні борід, ні пасемок, ні зачісок, ні прикрас біля шиї, ні очей, що темно дивилися з потемнілого від часу фотопаперу. Немає ні її діда, ні баби, ні їхніх знайомих, ні колишніх материних знайомих, крім тітки Марисі, нема, нема, нема, шепотіла вона, а що ж батько? Ким були батькові дід і баба, ким, зрештою, був сам батько? Та про це в домі не говорилося, а на запитання мати підтискала губи і відбувалася холодними відмовками. Але Мирослава свого батька пам'ятала, хоч ані на стінах, ані у фотоальбомі його фотокарток не було. Не було фотокарток по батькові діда й баби – знову оце "нема" й "нема", від якого їй стає так страшно, а їй уже дванадцять років, і вона вже багато чого розуміє, точніше – відчуває, хоч росте в цьому світі ніби вазон. Ні, вона не зовсім вазон, бо ходить у школу, вчиться й музики, але живе в цьому світі наче билиночка, бо в неї нема навіть подруги, бо в школі вона вчиться так собі, а дівчатка з нею товаришувати не хочуть. Колись було таке: вона зблизилася трохи зі своєю однокласницею Раєю. Рая прийшла один раз до неї додому, вони разом училися, а потім бігали по садку. "Ти й до мене прийдеш, добре?" – спитала Рая, коли Мирослава провела її через греблю – Рая боялася переходити через кладку на шлюзі. "Прийду, аякже, – відказала Мирослава. – Скажеш коли!" Але Рая так і не запросила її до себе, почала раптом Мирослави сторонитися, а коли та підійшла до неї, холодно відповіла: "В мене вже є інша подруга. І взагалі, мені вдома не дозволяють з тобою дружити, ти ж знаєш, хто у

тебе батько!" – "Хто ж у мене батько?" – спитала білими вустами Мирослава, і Рая нещадно подивилася на неї і вдарила, немов ножем: "Враг!". Мирослава заплакала тоді, втекла з уроків, але не пішла додому, а бігла бозна-куди, і щоки в неї палали, і люди зглядалися на неї, і вона не побачила каменя й перечепилася, і розбила коліно; кров потекла, червона така й холодна кров. Прибігла додому, перелякавши матір, яка виявилася на той момент удома, і, ридаючи, розказала матері, що сталося. Тоді мати схопила її в обійми, притисла до себе міцно-міцно і проказала дивну фразу, якої Мирослава й досі не розуміє:

– Ні, донечко, заспокойся! В тебе батько не ворог! Але його в тебе нема!

– Чому ж Райка так сказала? – спитала дівчинка крізь сльози.

– Бо вона погана. А з поганими ти, доню, не дружи.

– А чому в мене немає батька?

– Бо його в тебе нема! – гостро відповіла мати і легенько відштовхнула її від себе.

– Ти вже велика дівчинка і повинна розуміти, що батько буває не в усіх дітей…

І ось вони збиралися на проводи, і те чудне слово "проводи" бриніло в ній як музична фраза, бо вони ніколи не ходили з матір'ю ні на які проводи, і їй страх як хотілося, аби швидше настав той день і щоб вона побачила нарешті оту знайдену свою бабу, материну тітку, яка теж до них чомусь не признавалася. Жила на отій таємничій Смолянці, на якій Мирославі ніколи не доводилося бувати, та й саме слово "Смолянка" дивно для неї звучало, і воно зовсім не пов’язувалося зі смолою, а швидше із рожевою квіткою смолкою – вони колись пішли з матір’ю на той бік річки, в поле, і назбирали букета польових квітів, а одну квітку із

липучим стеблом мати назвала "смолкою". Отож і Смолянка стала для неї ніби ота рожева квітка із липким стеблом.

Увечері перед проводами вона не могла заснути в своїй кімнатці; їй думалося, що завтра щось конче стане на перепоні їхній мандрівці, що завтра зсунуться на небо хмари, піде дощ, бо так завжди бувало, коли вона чогось аж дуже хотіла, вона вже навчилася: не бажай нічого надто гаряче, інакше воно не збудеться; через це вона почала думати про щось інше: просто розширила стіни своєї кімнатки десь на ширину їхнього садка, повісила в тій уявній залі пишні, великі, звісно, кришталеві люстри, посадила в кутку оркестр – всі музиканти у смокінгах з метеликами-краватками і в білих, твердих, накрохмалених сорочках, а музику вони заграли стару, напівзабуту: мазурку, козачка, кадриль і контрданс. Тоді Мирослава почала вводити в цю уявну залу гостей: чоловіків у фраках і дам у бальних, аж до землі, сукнях. Нарешті ввійшла вона сама, але не така як тепер, худа, довгошия, з іще нерозвиненими грудьми і з цим дитячим, маслакуватим тілом, ні, вона ввела себе в цю залу красунею, такою, що всі відразу повернулися в її бік; серед гостей був і виросли Владек Шарий і всі її однокласниці, навіть кілька хлопчиків із музичної школи, з якими вона відвідувала сольфеджіо та музичну літературу. Але вона ні на кого не дивилася, бо їй назустріч пішов літній чоловік із навдивовиж знайомим обличчям, гарний такий, сухорлявий із чорними вусами й борідкою. "Ти сьогодні, доню, чудово виглядаєш, сказав він, чи можна запросити тебе на перший танець?" І хоч Мирослава ніколи в житті не танцювала, бо не ходила на шкільні вечори, бо не знайшлося їй і вчителя танців, але вона хитнула згідливо, і вони пустилися в танок, вишуканий і плавкий, вони попливли поруч інших пар. Але одне було дивне в цій візії: батькове обличчя ніби весь час з її визору пропадало, не могла його запам’ятати, оте навдивовиж знайоме, але й розмите, рідне, але без виразних ознак лице. "Я пам'ятаю, тату. – шепотіла вона, міцно заплющуючи очі, – не твоє обличчя, а те, що ти в мене був. Я пам’ятаю, як ми ходили по кладці на острів, а там були гойдалки і гіганти, на гойдалках гойдалися, а на гігантах бігали чоловіки і хлопці. І ти мені купив великого, глазурованого пряника у формі зайця, що їх продавав якийсь дід,

виймаючи ті пряники із плетеного кошика, прикритого марлею. А ще я пам'ятаю, як ми їхали в човні на Завалі: ти сидів на веслах у білій сорочці, а мама на кормі у світло-рожевому платті, а я сиділа посередині між вами у платтячку голубому. І ти розповідав щось веселе, але мама не сміялася, тільки я. А ще пам’ятаю, як ти ніс мене "на барані", і мені було так високо, так високо, такий якийсь дивний світ був мені з тієї висоти. Правда, ти високий, тату?" Але він мовчав, тільки загадково всміхався, і вони кружляли в танку, кружляли, а вона відчула, що входить у якийсь барвистий, химерний сон, у якому було багато зеленої барви, росла дуже висока трава, дуже високий очерет на якомусь круглому, мов око, ставку, і сліпучо-білі лебеді, зовсім такі самі, як на отих картинах, що їх продають на товкучці і які творять при допомозі пульверизатора і накладних вирізок. І їй здавалось у тому сні, що світ – це така картина, творена при допомозі пульверизатора, і вона, Мирослава, йде по намальованій стежці в зеленій траві, власне, не йде, а біжить, підстрибуючи, і знає, що ззаду ступає одягнутий у білий парусиновий костюм її батько. Вона озирнулася, і все було справді так, тільки оті пульверизатори і художники забули намалювати чи, власне, нафуркати батькові обличчя. Але все одно, вона знала, що він іде по стежці в траві і всміхається до неї, бо навколо надто багато сонця, і, здається, саме те сонце розмило отак риси батькового обличчя.

– Зможеш, тату, зробити так, спитала вона тоном змовниці, – щоб завтра було сонце, а не дощ?

– Чого ж! сказав батько. Коли тобі так хочеться…

– Мені дуже хочеться, тату, дуже! Так хочеться, що не сказати! – прошепотіла Мирослава.

Вона прокинулася і відразу ж, просто із постелі, метнулася до вікна, хоч кімната й так була залита сонцем, вікно її виходило на схід. Відчинила поривно стулки і побачила густо-голубе весняне небо, побачила зелену молоду траву, що вже виросла в їхньому садку, побачила скопану вчора матір’ю клумбу, яка була ще покрита

легесеньким серпанком, побачила клейке і ще зовсім крихітне листя на деревах, побачила, що сонце сидить в одному із них, ніби велика жар-птиця; вдихнула на повні груди свіжого повітря, повного смолистого запаху бруньок й того першого листячка, і аж захлинулася від незвіданого щастя, адже все справджувалося: батько виконав свою обіцянку, небо було чисте, без жодної хмариночки, небо сміялося й палахкотіло, і весь світ сміявся, отже, нічого їм сьогодні не завадить, отже, підуть вони на ті проводи і відвідають не лише дідову могилу, але й ту загадкову тітку Аполінарію, отже, сьогодні буде той день, у який відкриваються перед такими малими й нерозумними істотами, як вона, віщі таємниці. Мирослава аж засміялася тихенько і почула в собі теплу й соковиту музику, саме ту, якої ще не написали композитори і яка зовсім не схожа на вправи, що їх вона розучує, – це була музика юної душі, котра, може, вперше в житті відчула: не все, що дуже й дуже хочеш, не справджується. Закусила губку й стояла так, щаслива до знемоги, бо сонце є, бо небо є, бо пахне молодим листям, бо їй снився чудовий сон, якого вона не забуде, бо той сон і провістив ні сьогоднішнє щастя.

– Тату, тату, – прошепотіла вона палко. – То неправду мені сказала мама. Ти в мене є, і я це напевне знаю!

2

Мати вже робила крашанки (святкували вони Великдень по-католицькому, цього року він був раніше від православного: проводи ж були від Великодня православного), отож мати фарбувала того року яйця вдруге – Мирослава вийшла до неї в нічній сорочці. Вона ступала по зелених дошках їхньої вітальні, і її потягло раптом до фортепіано. Але не піддалася цій спокусі, тож рушила просто на кухню, де чаклувала мати. У білій емальованій каструльці, в цибулячому лушпинні, з брунатного варива показували круглі спинки крашанки; тут-таки розводилася фарба червона й синя, і в розчині мокли червоні й сині круглі спинки. На столі стояла спечена ще вчора паска, бо свою великодню вони давно з'їли; мати була якась не така, як завжди, не було в ній сьогодні нічого різкого й гострого, і Мирослава раптом задивилася на неї – була її мати

колись у молодості гарна. Трохи тієї краси повернулося до неї сьогодні, а може, принесло їй ту загублену красу вранішнє сонце.

– Мамо, – спитала дзвінко Мирослава, – а чому в нас підлоги зелені?

– А тому, – м’яко всміхнулася мати, – що треба нам чимось різнитися від інших людей…

– А сьогодні можна грати на фортепіано?

– Можна, але не дуже веселу музику. Сьогодні день пам'яті…

– Думаєш, тим, кого нема, не хочеться веселої музики?

– Не знаю, – сказала Ванда. – Але веселою музикою померлих не поминають.

Мати виймала чайною ложечкою червоні й сині крашанки і клала їх на освітлені сонцем тарілки – вони лискотіли покатими боками.

– Коли підемо? – спитала Мирослава.

– Після обіду, – сказала мати. – Снідатимеш?

Але вона не хотіла ще снідати; щось таке дивне відчувала і зовсім не сумне – якесь піднесення схвильоване; ні, вона не гратиме зранку, бо їй не хотілося сумної музики. Краще вона посидить тут у кухні й подивиться на оцю чудну сьогоднішню матір, на обличчі якої ранішнє сонце розбудило трохи колишньої краси.

– То це ми сьогодні й батька пом'янемо? – спитала несподівано.

Мати здригнулася, аж розбуджена краса з її обличчя зникла, знову воно стало сухе, старе і строге – буденне обличчя з вузькими вустами і примруженими очима.

– Я тебе просила, доню, на цю тему не говорити, – коротко сказала мати.

– Але ж чому, мамо?

– Тому, що я тебе про це просила, – її голос зривався.

– Добре, мамо, – прошепотіла Мирослава. – Я сказала про це, бо він мені сьогодні снився.

– Не треба, щоб він тобі снився! – гостро зауважила Ванда.

– Хіба так можна? – здивувалася дівчинка.

– Не думай, то й не снитиметься.

– Гадаєш, він ще живий? – так само спитала Мирослава.

– Нічого я не гадаю, бо нічого не знаю, – несподівано прямо відповіла Ванда.

– Вибач мені, мамо, – прошепотіла дівчинка.

– Нічого вибачати, – м’яко озвалася мати. – Так буде ліпше й мені, і тобі.

Мирослава не спитала, чому "так буде ліпше", їй здалося, що яснобарвні крашанки на столі втратили трохи сяйва, а може, це сонце зайшло?

– Іди вдягайся, – сказала Ванда, виймаючи брунатні крашанки. – І не забудь почистити зуби, бо ти велика дівчинка, а такі речі часом забуваєш…

Мирослава вийшла у вітальню і рушила по зеленій підлозі. Посеред кімнати озирнулася на фортепіано, але бажання грати у ній уже згасло. Обдивилася стіни й побачила свого діда, який з усмішечкою за нею спостерігав із фотокартки. Баба також за нею спостерігала, але без усмішечки – в баби були такі самі, як у матері, по-вольовому стиснуті вуста. Дівчинка подумала, що тоді, в сні, той чоловік, якого вона прийняла за батька, був більше схожий на її діда по матері, аніж на того, риси чиї з її пам’яті стерлися, і їй стало від того зовсім сумно. Вона підійшла до дідового портрета і провела пальцем по склі, ніби обмальовуючи його обрис, як меншою обмальовувала в книжці чийсь портрет. Скло було холодне, аж обпекло їй пучку.

– Вибач, – сказала вона, – я знаю, що день пам’яті – це зовсім не свято…

Пішла до себе в кімнату і стала біля розчиненого вікна. Все було так само, як передоцім: така ж світло-зелена трава, така ж скопана земля на клумбі, такі ж клейкі запашні листочки на деревах, але щось і змінилося. Зрозуміла що: не було на дереві жар-птиці. Сонце стояло вже в чистому небі сліпливе й гаряче, отже, й відчуття ранку зникло в її серці так само, як отой м'який і рідкий туманець, що стояв над перекопаною клумбою.

3

По обіді вони рушили на Смолянку. Мати ув’язала крашанки й паску в білий клуночок, одягла темну сукню, вже стару, але ще ошатну, й жакетку, ледь-ледь підфарбувала губи і стала строга й зосереджена, як завжди, – від її поверненої вранішньої краси залишилася хіба що тінь, але Мирославі була приємна й та тоненька тінь. Дівчинка одяглась у сіру

сукню й жакетку, день видався теплий, а небо й досі залишалося безхмарне. Вони пішли через парк і бульвар, а на Бердичівській довго стояли, очікуючи трамвая. Надійшли якісь люди, так само, як вони з білими клуночками, і сповістили, що трамваї не ходять, бо не стало електрики, і Мирослава відразу ж подумала: не може так бути, щоб у день свята все склалося гарно.

– Пішки, – це далеко, – сказала мати. – Втомишся.

– Нічого, – сказала Мирослава. – Всі ж ідуть.

Справді, з одного боку і з другого по хідниках ішли люди. Всі із клуночками в руках, немало було й дітей; всі простували в одному напрямку. Вони рушили й собі, і йшли, йшли, йшли. І люди йшли попереду й позаду, дехто їх обганяв, а декого обганяли й вони, і в усіх цих людей, що вони їх бачили, був однаковий вираз на обличчях – щось подібне до того, що уздріла Мирослава вранці на материному обличчі, якась невловна повернена з минулого краса. Мирослава помітила, що не всі сьогодні вдягнені в темне, дівчатка, які їм зустрічалися, були в барвистих платтячках, чоловіки в білих сорочках, було так тепло, що поскидали й піджаки. Дехто з тих чоловіків ніс на плечах дітей, і їй знову пригадався сон чи спогад, коли й вона отак колись їхала на батьковій шиї. Тоді, здається, була подібна оказія, кудись ішли люди, так само було їх багато, як і тепер, простували в одному напрямку, і світило над головою сонце, а білі чоловічі сорочки так само біло палали, були ті чоловіки поголені й охайно зачесані, а жінки ошатніші, ніж звичайно. Може, вони йшли й тоді на ту загадкову Смолянку, думала Мирослава, і йшла, йшла, йшла, а людей довкола ставало все більше, з кожної бічної вулиці і з завулків виникали жінки з білими клуночками в руці й чоловіки в білих сорочках і з дітьми на карку.

– Не втомилася, доню? – схилилась до неї Ванда.

Мирослава закрутила головою, хоч трохи вже й притомилася. Зрештою, коли траплялося місце для сидіння (гранітний обмурівок чи паркан із залізними списами огорожі), там сиділи старі й діти – чоловіки стояли біля них і перекурювали. В усіх чоловіків були напрочуд спокійні обличчя, і вона подумала, що в такий день і мають бути саме такі обличчя, бо люди, можливо, думали й відчували одне. Зрештою, вона не знала, що вони думали, але відчула: ось він, початок сьогоднішньої таємниці, ось воно – входження в щось таке, чого й не зрозумієш відразу, але що ясно прочувається. В ній знову виникла та сама музика, яка прийшла до неї ще вранці, але повільніша, може, трохи смутніша та зовсім не печальна; щось таке, як смак сьогоднішнього сонця, яке гріє, а не припікає, як смак оцього неба, густого й чистого, без хмар, яке сяє цілою своєю неозорою площиною.

– А ти любила свого батька, мам? – спитала несподівано й для себе Мирослава.

– Таке питаєш… – озвався над нею материн голос. – Тому й ідемо до нього.

І Мирослава раптом уразилася: мати йшла до свого батька, всі ці люди йшли до своїх батьків і матерів, бо приходить отакий день, як сьогодні, й вони не можуть усидіти вдома, і їх раптом починає кликати якийсь недовідомий голос, той голос, який почула й вона вранці. І серед цих усіх людей, подумала дівчинка, вона одна не знає напряму, куди їй піти до свого батька, з якими людьми і в який день. Діда й баби вона не знала, вони повмирали ще до її народження, дід та баба були для неї тільки чимось нагаданим, тим, що звучить десь у глибині душі, але не хвилює, бо хіба може людину схвилювати те, чого не відаєш. Дивилася широкорозплющеними очима на людей, котрих вони минали, на спини тих, хто йшов попереду, часом озиралася й бачила тих, хто йшов позаду, повертала голову й дивилася на тих, хто простував по той бік вулиці – йшли і йшли, – така довга безконечна дорога, по якій іти незвідь-скільки, але, здається, ще довго, бо всі ці люди не поспішали, бо крок у

них розмірений, ніби берегли силу, бо так розмірено й непоспішливо йдуть тільки тоді, коли перед тобою ще безконечний шлях.

– Зовсім пристала, – сказав над нею материн голос. – Відпочиньмо!

Вони сіли на гранітний вуличний парапет, і повз них пішли люди, якісь дивно притихлі, надумір супокійні люди, йшли та йшли, несли чи вели дітей, і діти були так само надумір супокійні, не кричали, не верещали і не плакали, і в руці в кожної з жінок – гарних, негарних, старих, літніх і молодих, з обличчями простими й тонкими – були в руці білі вузлики. І Мирославі здалося, що це, може, й не так важливо, до кого саме еони йдуть: до діда, баби, прадіда, прабаби, батька чи матері – вони йдуть в одному напрямку, і все це та ж таки дорога до батька. До того чи тієї, який чи яка, розчинився в цьому залитому сонцем повітрі, живий він чи неживий, але якого нема. Всі вони, зрештою, йдуть у нема, бо часом не так живий образ, видимий образ тієї чи іншої людини живе в уяві тих, котрі йдуть, у серці їхньому та в душі, а оте нема, бо оте нема і є найбільша з великих таємниць світу – ось чому всі приготували білі клуночки, в яких крашанки й паска, бо саме так вони навчилися єднатися кожен із своїм нема, і це навіщось їм потрібно.

– Ходім, мамо, – сказала Мирослава. – Ходімо!

І вони знову йшли та йшли, бо дорога була довжелезна, бо дорога була ніби й без кінця, а повз них пропливали будинки з порожніми очима-вікнами, забільмлені фіранками, будинки нові і облуплені, дерева з клейкими запашними листками, ще покритими лискучою плівкою. Тож у повітрі й відчувалася весна, тож трава, яка росла в дворах, у щілинах бетонних плит на хідниках і між бруком та на газонах, сміялася, тож сонце дивилося премудрим оком з прижмурцем. Дівчинка згодна була йти отак безлік часу, втома пропала, бо вона й справді відчула отой ритм, якому улягали всі ці люди. Вона не знала, що оцей ритм, якому улягали, цей їхній хід, і день оцей, і материне обличчя, і вираз інших людських облич, які тоді запримітила, і обличчя дітей, котрі йшли чи їхали на батькових руках та шиях, і світло білих чоловічих сорочок, і

сяйво від клуночків із крашанками й пасками навіки залишаться в її пам'яті, і весь час, у той чи інший момент – все це знову і знову з'являтиметься в уяві, все це чомусь її турбуватиме і завжди хвилюватиме. Хоч нічого особливого не відбувалося, але вона таки ніколи не забуде цієї дороги і того, чи закінчився асфальт і як пішли вони по вулиці грунтовій; і про легеньку куряву, яку здіймали черевики й туфлі, і про те, що якась дитина не витримала й заплакала, про те, як вони прийшли і як побачила вона заросли травою цвинтар з безліччю хрестів та могилок, і безліч людей, що сиділи біля тих могилок, і паски з крашанками в густій траві, що виросла на могилках, і те, що люди сиділи там гуртками, їли й пили горілку; і про повні чарки, поставлені в ту ж таки траву – для тих, кого з ними не було й ніколи не буде, про попа в розшитих ризах і з густенною бородою, який стрибав через могилки – поспішав відспівати якомога більше відправ, і про те, що й вони сиділи на траві з матір'ю і мовчки дивилися на дерев'яного, потрісканого й потемнілого від часу хреста, на якому було написано потемнілою фарбою рідне їм прізвище; і горіли свічки біля пасок та крашанок, і відчувався дивний запах трави, воску і ще чогось, може, зілля, яке росте тільки на цвинтарях, а може, воно й пахне отак дивно тільки на цвинтарях. Тоді й захотілося Мирославі заплакати, бо їй раптом стало невимовно жаль: матір, себе, оце напівстерте дівоче прізвище материне, оцих людей, що тихо гомонять, того, що дорога до нема все одно не закінчилася, бо вона й не кінчається ніколи. А ще вона хотіла заплакати тому, що думала про чоловіка, який, можливо, не помер, але якого також із ними нема, того, що приходив сьогодні у її сни, назвався батьком, але обличчя мав дідове, саме нього діда, біля могили якого вони сидять. От чому Мирослава раптом заплакала, а мати здивовано зирнула на неї, рвучко притисла до себе й поцілувала.

– Ну чого ти. дурненька? – спитала вона.

4

Дівчинка була майже вичерпана. Вони залишили цвинтар, усіх тих людей, що, підвипивши, зачинали вже голосніші балачки, попа, який все

ще невтомно стрибав через могилки і гугняво виспівував заупокійню, ковтаючи слова, його вгощали біля кожної могили, і ніс його вже цвів, як найчервоніша з крашанок, але він не здавався, не п’янів і не припиняв роботи. Вони залишили свій приніс на могилі і пішли по грунтовій смолянській вулиці. Вряди-годи мати зупинялася біля жінок і розпитувалася; жінки щось оповідали матері високими мирними голосами, але значення їхніх слів не доходило до Мирославиної свідомості. Отак вони й шукали тітку Аполінарію. і світ у Мирославиних очах трохи скаламутився і став не такий прозорий, скаламутилося й сонце в небі, але вона покірно й уперто йшла, тільки губку закусувала. Нарешті вони зупинилися біля якихось старих воріт і біля якоїсь старої, з темних, жолобкастих дощок хвіртки, у дворі залящав брудно-білий, напівхатній, напівланцюговий песик – гібрид усіх можливих собачих порід; до хвіртки пішла маленька жіночка, закутана в сіру вовняну хустку, з малим личком і напрочуд гострим, пригнутим на кінці носом. Жінка дивилася на них насторожено й цікаво, аж іскри пирскали їй із очей. Губи, однак, мала повні, соковиті, червоні, ніби напомаджені, якось дивно вони палали над зібганим у вузлик підборіддям.

– Чи тут живе Аполінарія Марцінковська? – голосно спитала Ванда.

Жіночка розтулила рота з отими повними червоними вустами, очі її знову пирснули снопиком іскор, але нічого не сказала, тільки спинилася й зирила отак чудно.

– Я її племінниця, – сухо повідомила Ванда.

– Заходьте, заходьте, – заусміхалася жіночка. – Старушка у мене на кватірі, да!

Песик стояв біля ноги господині, обтягнутої простою, з гумкою, панчохою, і немилосердно лящав.

– Вдома вона? – спитала мати, коли вони зайшли. Песик миттю перестав лящати, підбіг до Мирослави, і вона зігнулася, щоб його погладити.

– Не гладь його, бо вкусить, – спокійно застерегла жіночка.

Але песик Мирославу не вкусив. Замахав хвостиком і задоволено заскавчав.

– Ваша дєвочка хороша, – сказала жіночка. – Цей Стамбул така зараза, що кусається. А її, бач, признав.

– Можна нам побачити Аполінарію Казимирівну? – спитала Ванда.

– Можна, чому ж не можна, – сказала жіночка. – Ось присядьте, – махнула вона на лавку, – спочиньте, а я її зара гукну.

Вони сіли на лавку, песик лащився біля Мирослави, навіть на спинку перекинувся і замахав лапками.

– Покинь собаку, – сухо наказала Ванда. Вона сиділа на лавці строга й випростана, і Мирослава мимоволі перейнялася її поважністю. Жіночка стояла навпроти й пильно їх обзирала.

– Кажете, плем'яниця? – спитала вона.

– Племінниця, – підтвердила Ванда. – А вас це не влаштовує?

– Та не, я нічо, – знітилася господиня. – Просто старушка не розказувала, що в неї є плем’яниця. Старушка моя, я вам признаюся, з характером, навіть за кватіру почті нічо не платить…

– Тоді ви її й виганяєте, – немилосердно сказала Ванда. Песик усе ще терся біля Мирослави, на Ванду він позирав, однак, недовірливо.

– І це вам розказали, – спокійно сказала господиня. – А як ви поступили б на моєму місці? Родичі її, казала, не признають, не обідьтеся, коли й справді ви неїна родичка, старушка гроші має, а за кватіру платить хоче не всіда. Прийняла я її, можна сказать, із ласки, з доброго, сказать, серця, взяла цей клопіт собі на голову. То що мені дєлать? Не платиш, то ось вам. кажу, добра женщина, двері. Хоч ви і паньою були колись, кажу, а я вас знать не знаю і ви мені не в пользу і не в рощот… То це я щось таке неправильне роблю?

– А гроші де вона дістає? – спитала Ванда.

Жіночка позирнула на неї з підозрою.

– І вам інтересно про її гроші? – спитала хитренько. – Це діло, можна сказать, тонке. Не знаю, чи вона позволить про це балачки вести.

– Чому ж не дозволить?

– А того, що вона, хоч і паньою колись була, а теперички в неї занятіє мало благородноє. Я нічого не кажу, й так люди живуть.

– Як це? – нахмурилася Ванда.

– А так, – жіночка поставила долоню вгору. – Тільки я вам нічо не казала.

– Жебрає? – здивовано спитала Ванда.

– А що їй остається робить? – шепнула жіночка. – Нє, вона старушка акуратна, в комнаті чистоту трима, а коли вже йде на промисел, то

понімаєте, одягнеться не так, бо їй, знаєте, і жалость тра в людей викликать…

– Дивні речі ви кажете, – строго мовила Ванда.

– Чого дивні? І так люди живуть.

Мирослава забула й про свою втому, і про песика: те, що тітка Аполінарія жебрачка, вразило її не менше, як Ванду.

– Це я сказала, щоб ви з нею осторожні були, – мовила жіночка. – Воно старушка з характером. А ви що, житомирська?

– Житомирська, – сказала Ванда.

– Хм! – крутнула головою господиня. – Не казала вона, що родичів має. Це ви. може, од неї одказалися?

– Я хотіла б з нею поговорити, – мовила сухо Ванда.

– Воно, конєшно, – не рушила з місця жіночка. – А хто вам сказав, що вона в мене живе?

– Люди. Впізнали її і розказали.

– Воно, конєшно, – всміхнулася сардонічно господиня. – Вона, мо, стісняється!..

– Хто?

– Ну, старушка. Тут у нас сусіди й не знають, чим вона займається… Ну, і я мовчу… Мені що, платиш – живи, а не платиш, шукай таких, котрі за дармачка тебе приймуть. Це ви її, мо', і забрать хотіли б?

– То вже моє діло, – гостро сказала Ванда. – Покличте її, треба побалакати.

– Воно, конєшно, – здвигнула плечима господиня. – Тільки коли думаєте, що вона золото має, то це вона таку пушку пуска… Думає, що знайшла дурних, які повірять у те золото. Я її манаття до нитки перетрусила, немає в неї ніякого золота.

– Що це іще за золото? – здивувалася Ванда.

– Ну, ви начебто й не знаєте? – моргнула жіночка. – Це вона мені перш тоже тим золотом голову запаморочила. Пустіть, ка', на кватіру, то я вам, як помирать буду, золото своє віддам. Це мене так на пушку взяла. Хитра старушка…

– Але ж ви її тримаєте? – холодно спитала Ванда.

– А де ж мені її діть, коли й родичі одказуються? – смикнула плечем господиня. – Вона старушка акуратна, за кватіру трохи й платить…

– А коли не зможе платити?

– Ну, то в дом хроніка піде. А може, й ви заберете, – спокійно сказала господиня. – То що, кликать?

– А чого ж я тут сиджу?

– Ну, я не знаю! Може, вам удобніше після того, що я сказала, старушки не тривожить. – Вона перевела очі на Мирославу. – Красіва у вас донечка…

Мирослава зашарілася і схилилася до песика, який аж стрибав до неї.

– Знаєте що, мадам, – сказала сухо Ванда. – Я прийшла побачитися зі своєю тіткою і хочу з нею перебалакати…

– Ну да, – зітхнула жіночка. – Це вже вам про її золото розказали. Ну що ж, хай оддає його вам, – вона повернулася й пішла в хату. – Зараз покличу! – повернулася вона від дверей.

– Кличте, кличте, – неприязно озвалася Ванда.

Тітка Аполінарія вийшла хвилин через п’ятнадцять. Була майже така, як уявляла її Мирослава: ставна, худа, з обличчям трохи й величавим, у сірому, в квіточку ситцевому платті, з матерії простої, але, як здалося дівчинці, й накрохмаленої. Стала на ганку і якийсь час дивилася на них, Ванда аж підхопилася з місця. З дверей визирало непомірно зацікавлене лице господині, була вона вже без хустки, і її простоволоса голівка здавалася зовсім маленькою. Зрештою, господиня й собі вислизнула на ганок, але тітка Аполінарія повернула до неї голову і сказала глухо, але виразно:

– Вибачте, Маріє Іванівно, це прийшла до мене моя племінниця, і я маю до неї невеличку розмову.

Говорила вона правильно, цілком літературно, голосом добре поставленим, як у актриси, і Мирослава ще більше здивувалася.

– Ну да, ну да, – сказала господиня, але не подумала піти.

Тоді тітка Аполінарія розвернулася до неї всім тілом:

– Не чули, що я сказала?

– Чого ж, чула, – сказала покірливо господиня. – Я вам не буду мішать…

Вона так само швиденько шмигнула назад у двері, але причинила їх нещільно; Мирослава принаймні добре бачила її специфічний, довгий і пригнутий на кінці ніс.

– Доброго дня, тьотю, – сказала Ванда.

– Я так і знала, що ти мене знайдеш, – сказала тітка Аполінарія, розцілувалася з матір'ю, а тоді зирнула згори на Мирославу. – Оця славненька твоя донечка?

– Мирослава, – відповіла, всміхаючись, Ванда. – Може б, ми, тьотю, десь із цього двору трошки й пішли б?

– Та ні, сидіть, – сказала тітка Аполінарія, сівши й собі. – Вона нам не заважатиме.

– Я думала… – ніяково сказала Ванда. – Всі говорили… Ну, тоді, коли розбило ваш дім…

– Мене тоді не було вдома, – чітко сказала Аполінарія.

– Чого ж?..

– Довго розказувати, – тітка Аполінарія сиділа, рівно випроставшись. – Тобто довго розказувати, а мало слухати.

– Хіба ми до вас погано ставилися? – майже пошепки спитала Ванда.

– Бачиш, Вандусю, – сказала Аполінарія, – людина більше самотня, ніж ми собі думаємо. І людина мусить мати над головою власний дах… А мені тоді… ні, не хочу про це… Отак, Вандусю, вийшло, і того вже не повернути. А як ти?..

– Може, ви не хотіли до мене прийти через… Сильвестра? – спитала тихо Ванда.

– А він вберігся? – звузила очі Аполінарія.

– Ні, – відповіла сухо Ванда. – Він не вберігся.

– Його взяли вдруге до війни?

– Ні, тьотю, його взяли вдруге після війни.

– Стривай, він, по-моєму, втікав у Середню Азію?

– Там були в нас знайомі. Але довго там не протримався. Я не хочу говорити про те при дитині…

– Хіба їй не потрібно знати долю свого батька? – спитала Аполінарія.

– Ні, тьотю.

– Чому?

– Бо я від нього… Давайте про щось інше поговоримо.

– Але дитина повинна знати долю свого батька, – твердо сказала Аполінарія.

– Скажу вашими словами, – сказала Ванда. – Так вийшло, і вже того не повернути. Як же ви тут живете?

– А хіба та прищепа, – кивнула Аполінарія, – вам не розказала? То таке помело, що язика ні на секунду не втримає… Живу…

– А чому знали, що я прийду?

– Бо людина – дивна істота, – сказала Аполінарія. – Все на щось сподівається. От і я… знала, що ти прийдеш. Бо ти єдина з мого роду, котра залишилася.

І тут сталося диво. Ота велична й поважна стара раптом зігнулася, згорбатіла, і Мирослава увіч побачила в ній ту другу, яка очевидно, й справді ходить із простягнутою рукою, побачила вона, як зморщилося в старої лице і як зблиснула їй в оці сльозина.

– То я прийшла, тьотю, – сказала Ванда. – Знаю, що ви тяжко живете…

– Може, й не так тяжко, – знову випростувалася Аполінарія. – З голоду не вмираю, дах над головою сякий-такий є. А тепер, коли ти прийшла, мені зовсім спокійно буде. То як зветься твоя донечка?

– Мирослава.

– Підожди, Мирославо, я щось тобі винесу, – стара встала й повільно, навіть трохи величаво, пішла під ганок. У розчинених дверях миттю зник ніс, а стулка швидко причинилася.

– Якось не подумали, – сказала Ванда Мирославі, коли Аполінарія зникла, – треба було б щось їй принести.

– Така вона дивна, мамо, – прошепотіла Мирослава.

– Нещасна – не дивна, – сказала Ванда. – Не уявляю її з простягнутою рукою.

– А може, це неправда? – гаряче зашепотіла Мирослава. – Може, та тітка на неї наговорила?..

Ванда зирнула на дочку, але нічого не сказала.

Вийшла Аполінарія і подарувала їм по писанці. Двері з дому знову ледь відчинилися і знову з-за них вистромився довгий пригнутий ніс.

– Це я сама малювала, – гордо сказала Аполінарія.

Малюнок на писанках був гарний: химерна в'язанка сплутаних змійок.

– Пам'ятаю, – сказала Ванда, – ви колись таки малювали.

– Малювала і грала, – байдуже відізвалася Аполінарія. – Але це було… до нашої ери… Малу вчиш музики?

– О, вона в мене розумниця, – сказала Ванда, – але й лінується трішки.

– І правильно робить, – мовила Аполінарія. – Бо той, хто не лінується, не живе…

Фраза була трохи несподівана, і Мирослава здивовано зирнула на Аполінарію. Сиділа так само випростана, і сонце заливало її обличчя так, що ним заповнились усі зморшки. І Мирослава уявила, якою була ця жінка колись: гарною, гордою і, здається, примхливою.

– Я тоді, коли це сталося з моїм домом, – тихо сказала Аполінарія, – у відчай упала. Не могла прийти до вас, бо не знала ще тоді: жебрати – це не обов’язково упосліджуватися. Хат покинутих тоді було багато, і я поселилася в одній із них, було це від вас далеко, на Левківській вулиці.

Там жив один чоловік, добрий і тихий, хоч і старший мене на сімнадцять років. Я стала його жінкою; він діставав у друкарні папір, а я малювала килими з лебедями. Ходив продавати тих лебедів він, бо я соромилася – з того ми й жили, тобто з того я жила це вже було по тому, як німців прогнали. Потім він помер, а в дім повернулися його колишні господарі – тільки тоді я довідалася, що й мій чоловік поселився там, як і я, незаконно. Про себе він розповідав усілякі історії, але я думаю, що все те було неправда. Він, здається, так само ховався від світу, як твій Сильвестр, бо й за ним полювали свого часу. По тому я й пішла по квартирах, а заробляла собі на хліб як могла. Все мені якось байдуже зробилося, живеш чи не живеш… Можеш таке зрозуміти, Вандо?

– Не зовсім, – сказала Ванда. – Чому вам було від світу ховатися?

– А я й не ховалася, – сказала Аполінарія. – Я жила. Як трава. Але без інтересу. Жила, бо треба було жити. І все сподівалася: хтось рідний колись мене знайде…

– Перебирайтеся до мене, – сказала Ванда. – Ми з Мирославою живемо самі.

– Дякую, – сказала Аполінарія, – але я це зроблю тільки тоді, коли мені припече. Приймеш мене?

– Прийму, – сказала Ванда.

– Не боїшся клопоту? Старі вередливі й вимогливі.

– Ви невередливі й невимогливі, – сказала Вандла.

Аполінарія якось хрипко засміялася.

– Це правда, – сказала вона. – Але в мене є щось і погане.

– Що ж у вас є погане? – спитала Ванда.

– Часом мені хочеться… упослідитись. Так, як це тільки можна в житті.

– Не зрозуміла.

То й добре… Це ви на цвинтар ходили? Я теж хотіла піти, але передумала. Знаєш чому?

Ванда повернулася до неї.

– Бо я їх усіх забула. І тебе я забула… Останнім часом навіть перестала сподіватися, що ти колись мене знайдеш.

– Але я знайшла вас, тьотю, – тихо сказала Ванда.

– Мені навіть трохи й шкода, що їй прийшла, – мовила, розтягуючи слова.

– Чому це?

– Тому що я не зможу про те забути. Що є на світі ти і твоя чудова донечка.

– А ви не забувайте. Бо ми таки є…

Аполінарія знову засміялася якось дивно і хрипко, і Мирослава звернула увагу на її руки. Жилаві, з покрученим жиллям, темні, покриті плямами старечого ластовиння. Пальці в старої були довгі, вони нервово спліталися й розпліталися.

Вони йшли немощеною дорогою, і тією дорогою поверталися і цвинтаря люди. Це були вже інакші люди, якісь утомлені, вичерпані; чоловіки в несвіжих, пом'ятих сорочках, з несвіжими й помнутими лицями йшли, заплітаючи ногами. Ті діти, які раніше їхали на їхніх карках, сиділи на руках у матерів. Сонце похилилося до заходу і плуталося між хмар, які наполовину заповнили небо, якісь рідкі, порвані, пасматі хмари. По вулиці пробігли, дзвонячи колесами з ключками, троє хлопчаків, і Мирослава відчула, що світ навколо неї незвичайний. Мала надмір вражень, які накопичились у ній зовсім так само, як оті хмари в небі, бо також були пелехаті, порвані, пасматі. Бо вона наповнилася сьогоднішнім днем, як дзбанок водою, та й облич зібралося в її уяві, барв, якихось не до кінця зрозумілих слів, чогось оповідженого, але незбагненного, забагато. Трохи було в ній тривоги, трохи смутку, трохи схвильованої музики, а ще більше загадок, які вона не мала розуму розгадати і які, здається, ніколи не розгадає, адже дорослі вміють говорити натяками, а вона ще не вміє і не посилить увійти в їхній світ, бо вона в світі, як билина в полі, а може, як оця тітка Аполінарія. Але ні. не могла дівчинка зараз думати про те, що сьогодні почула й довідалася, бо мала майже неживі ноги і забиту сколошканими хмарами голову, бо очі в неї таки падали, очі її майже спали. В руці вона тримала бабину писанку з химерною в'язанкою сплутаних змійок, і ця писанка гріла її трохи спітнілу долоню. Дівчинка думала, що такі дні, як сьогоднішній, даремно не минають, що такі дні початок дивного, глибокого й не до кінця збагненного одкриття, бо світ – це не лише отака дорога, по якій іде вона і всі ці люди, бо світ щодня чимось завершується і щодня вичерпується, але не розв'язує своїх загадок і таємниць; бо сонце недаремно виривається з полону розкудланих хмар і б’є на людей пучками світла. Тоді людські обличчя дивно освітлюються, і освітлюється в душі якась криничка без дна, і в цій криничці тоне щось таке, як писанка, – образ сьогоднішнього сонця, а може, тільки жовток писанки цього дня. І той жовток прискає від себе промінням, бо вона вся зараз – ота криничка і жовток, що має з того чуда створитися.

– Зовсім ти пристала, сказав згори материн голос. – А що, як не ходитимуть трамваї?

– Я не втомилася, мамо, – мовила Мирослава десь таким голосом, як павутинка, в неї й вуста тремтіли. – Я дійду…

Але вона знала, що не дійде. Що трамвай має з'явитися, коли те сонце хоч трохи її жаліє. Те сонце має посприяти їй, адже воно милосердне. Воно обов'язково вчинить так, щоб по чорних дрогах заструмувала електрика, годі оживуть трамвайні мотори, і червоні звірі побіжать по синіх рейках, бо не тільки вона, але й усі ці люди, які повертаються з цвинтаря, повтомлювалися, вони позалишали на тих цвинтарях частинку себе, і та частинка – хрести, і горбки, і паски, і крашанки на могилах, та частинка – поставлені в траві наповнені чарки із невипитим трунком, та частинка – їхня утома, бо втома – це і є залишені частки себе, згублені слова, розмови, запах зілля, який, здається, зараз супроводжує всіх їх, бо всі вони ідуть однією дорогою під одним сонцем, вони, зрештою, один трамвай у цьому дні; отже, трамваї зараз повинні ходити, думала Мирослава, бо інакше тяжко їй і цим людям буде.

І трамвай прийшов. Червоний, добродушний, з розчиненими дверима, з дугою й вірьовками, які тяглися вії тієї дуги, із спокійним дідком за кермом і тлустою кондукторкою в обвислій червоній кохті з остріпанимн рукавами, з брезентовою сумкою на грудях, через що нагадувала вона кенгуру. На дротяну катушку було насаджено два мотки квитків, і всі ці люди, які зморено стояли на зупинці, раптом ожили і рвонулись у двері й почали чавити один одного, закричали тонко жінки, хрипко загукали чоловіки, заверещали діти – всі перлися й перлися всередину, чіпляючись один за одного, штовхаючись, тручись і лаючись. Ванда пхала перед собою Мирославу, її чавили, стискали, смикали, наступали їй на ноги, вона бачила якісь обличчя, що мигали, з роздертими ротами, з роздутими, ніби в коней, ніздрями – могутня сила тлуму несла її вперед і нарешті вкинула в трамвай, де вже репетувала, мов заведена, кондукторка. Але люди лізли й лізли, хто встигав – падав на сидіння, а хто ні – хапався за ручки, привішені на брезентових пасах. Трамвай задеренчав і видихнув із себе повітря; Ванда встисла Мирославу на вільне сидіння, а сама стала поруч, розставивши ноги

тримала спиною всю оту наелектризовану юрбу, яка все ще перла й перла. І вже не було в цьому трамваї й продуху, ніякого вільного простору, хіба що над головами; руки приліплювалися до ручок, по декілька на одну, все ще верещали діти, – і трамвай рушив, покотився по синіх рейках, і люди захитались у спільному ритмі, поступово затихали, поступово переставали ревти й діти, репетувала одна тільки кондукторка, яка примудрялася рухатись у цьому тлумові, продиралася крізь нього, як крізь стіну, вихоплювала з гарячих рук копійки, і ті копійки пірнали в брезентову сумку. Натомість рвала пітними пальцями паперову стрічку – кондукторка репетувала і лізла між гарячих спин, грудей, ніг і рук, між облич. Трамвай котився й котився, і Мирослава була певна, що й на підніжках у нього висіло ціле гроно, цілий рій тих, хто не зумів утиснутись у середину – звідти все ще долинали крики. А за вікном стрибало, ніби сміялося з них усіх, сонце, воно порозштовхувало, порозкидало хмари, пообривало їх і котилося, як оте хлоп’яче колесо, але без ключки, вкочувалось у рідке гілля ще необлистяних дерев, чухрало його й виривалося на волю. Трамвай тремтів, і хитався, і трусився на синіх рейках, ніби йому бозна-як весело, ніби й він реготав разом із тим веселим, стрибливим сонцем. І Мирослава забула про все: про цвинтар, ласки, крашанки, материну тітку Аполінарію, її хазяйку, песика, який так раптово полюбив її, хлопців із колесами і з ключками; вона дивилась у вікно, огріта притисненим теплим материним тілом, і твердо знала, що це тіло береже її від розхвильованого і стисненого, немилосердного тлуму, бо вона, її мати, ніби розп’ялася й терпить, і витримує той тиск і натиск, і за цією загорожею Мирослава відчулася маленькою, але захищеною, і в цьому тлумі, де все ще сварилися, змагалися й тислися, вона знайшла куточок затишку і сиділа тихо, як мишка, в тому куточку, облита жовтим сонцем і синім днем, бо вона була людинка від цих людей, людинка від оцих будинків, що пливли і підстрибували обіч, дитинка від цього сонця і дерев, і їй учулася при тому тиха й барвиста музика, а в руці вона й далі тримала теплу писанку, яка гріла її ледь спітнілу долоню, і змійки, намальовані тіткою Аполінарією, тихенько ворушилися й лоскотали їй шкіру, від чого з'являлася своя музика, яку їй ніколи не зіграти, ніколи не почути в чужому виконанні, але яка надійно оселилася в її душі і яка залишиться

там. здається, довіку. Трамвай зупинявся, викидав із себе зайвих, і простір поступово прочищався, люди розступалися, зітхали й починали мирні балачки, рої з приступок розлетілися, а кондукторка дісталася нарешті до свого місця, прогнала звідти білоголового, як сметаною облитого, хлопчика з подряпаним носом, впала на сидіння, аж охнуло воно, й почала віддуватися. віддихуватися, ніби була міхом цієї чудної кузні. Де кувалися вигуки і де вряди-годи витягувався, як розпечений метал, дитячий крик.

– Вже скоро приїдемо, – зашепотіла в Мирослави над головою мати. – Потерпи трохи.

Вона вже не притискалася так до Мирослави, і дівчинка змогла звести голову, щоб усміхнутися тому рідному обличчю, що схилялося до неї.

6

Тітка Аполінарія довго в них не з'являлася, і з'явилася аж наприкінці літа. Прийшла в тому-таки ситцевому платті в квіточку і ніби й накрохмаленому і постукала так тихо, що еони ледве той стукіт почули. Мирослава побігла відчиняти, хоч двері в них не замикалися вдень, і побачила зніяковілу стару, що несміливо на ганку тупцялася.

– Це ти, лебідонько? – спитала вона. – А мати вдома?

– Заходьте, заходьте, – запросила, всміхаючись, Мирослава.

– Та ні, – сказала Аполінарія й подивилася Мирославі поверх голови. – Поклич маму, хай вийде.

– Але ж ви можете зайти в хату, здивовано сказала Мирослава.

– Хай мама вийде, – ніяково сказала Аполінарія. – Хочу їй щось сказати.

Мирослава побігла в хату, лишивши двері відчинені, і ще почула, як стара за її спиною важко зітхнула.

Тільки після цієї церемонії Аполінарія ввійшла в хату, власне. Ванда її ввела, бо стара поривалася вести балачку на ганку.

– Я колись у тебе була, – сказала вона, переступаючи порога, – але це було до нашої ери. Ти тоді жила сама, пам'ятаєш?

– Таке в мене випало життя, – строго сказала Ванда, – жила я більше сама, ніж із чоловіком.

Аполінарія стала на пофарбованій у зелене підлозі вітальні й роздивилася.

– Фортепіано те саме, – сказала вона. – І фотокартки ті самі. Ні, однієї бракує.

– Авжеж, – мовила Ванда. – Я вам уже про це розказувала.

– Тобто не захотіла розказувати, – поправила Аполінарія. – При цьому янголику не захотіла, – кощава рука Аполінарії потяглася до Мирославиної голови, але не погладила – відсмикнулася. – І підлога була пофарбована інакше.

– У вас чудова пам'ять, – засміялася Ванда.

– Це я тобі показую. Вандусю, що я. хоч і немолода і хоч доводилося жити по-всякому, але ще не здитиніла, розуму не втратила і нічого не забула. Старість, Вандусю, це таки ворог людині, і з нею як з тяжким

ворогом треба воювати. Одні їй завчасно піддаються, і вона, негідниця, людину в посміховисько перетворює. В почвару, нечупару, безсиле вайло, скиглія, що тільки й знає похвалятися власними недугами…

Проголосила цей монолог майже патетично, чистісінькою літературною мовою, ніби учителька якась. А може, вона була казись учителькою, подумала Мирослава, не без захоплення дивлячись на цю жінку; Аполінарія їй подобалася.

– Сідайте, тьотю, чи походіть по дому, коли вам щось пригадується, – сказала Ванда, – а я там щось приготую.

– Нетреба мені нічого готувати, – відповіла Аполінарія. – Прийшла перекинутися з тобою словом.

– Ну, то я хоч чайника поставлю, – Ванда пішла на кухню, а Аполінарія підступила до стіни, де висіли фото Мирославиних діда й баби.

– Отут раніше висів портрет твого батька, – сказала вона, тикаючи пальцем у стіну.

– Намальований? – спитала Мирослава.

– Звісно намальований. І, по-моєму, непогано.

– То це ви його й малювали? – здивовано спитала дівчинка.

– Ні, не я. Я портретів не малювала, а тільки лебедів. Жахливих, почварних лебедів, жовтих, як болячка, бо де б я взяла білої фарби? Малював твого батька хтось із київських художників, який теж, мабуть, загримів, як і всі ми.

Фраза була сказана загадкова, але Мирослава не перепитала, бо ввійшла Ванда, і Аполінарія чинно всілася на стільця.

– Може б, ти, доню, пішла погуляла, – запропонувала Ванда, бо ці розмови дорослих навряд чи будуть тобі цікаві.

– А про мене хай би й була, – мовила Аполінарія. – Я нічого недостойного говорити не збираюся.

Але до Мирослави були поставлені такі строгі материні очі, що вона, схиливши голову, пішла до своєї кімнати.

Це добре, що ви навідали нас, тьотю, – мовила Ванда. – Бо тоді ми з вами до ладу й не побалакали. Терпіти не можу, коли хтось підслуховує…

І ці слова, сказані, поки Мирослава не дійшла іще до себе, раптом підстьобнули дівчинку, тож, відчиняючи й причиняючи за собою двері, вона вже знала, що мусить, конче мусить виявитися неслухняною, що мусить, мусить учинити цей невеликий моральний переступ, що їй конче необхідно почути цю розмову, бо вони напевне говоритимуть про таке, без чого їй годі прожити в цьому світі, бо в неї, попри все. живе один великий інтерес, вищий од законів слухняності і законів чемності. Тому вона присіла тут-таки, біля дверей, так, щоб вухо торкалося замкової щілини, а слух мала розвинений, чудовий музичний слух, з якого захоплювалися її вчительки музики. Ванда ніби прочула цей недобрий доччин намір, а може, просто знала про той її слух, бо запропонувала тітці:

– А може, тьотю, поп’ємо чай на кухні?

– Хочеш прийняти мене як бідну родичку? – спитала Аполінарія.

– Та що ви таке говорите! – вигукнула Ванда. – Там би нам ніхто не перешкоджав.

– Воля твоя, – сухо відказала Аполінарія. – Але мені й тут ніхто не заважає.

– Зважте, що в Мирослави тонкий слух, прошепотіла Ванда.

– А в мене немає перед світом таємниць, – голосно відповіла Аполінарія. – Ні перед старими, ні перед молодими, ні перед дітьми. Хіба що перед стражами закону, – вона засміялася.

– А що у вас є перед стражами закону?

– Тільки те, що живу непрописана, – сказала Аполінарія. – Ну, і ще дещо невеличке. Вже багато літ, Вандусю, я непрописана.

– Хіба так можна? – здивовано спитала Ванда.

– Здається, можна, коли я живу. Отож якби прихистила мене на короткий час, то не мала б клопоту з пропискою.

– Але який же це клопіт?

– Знаєш, це може бути й клопіт. Паспорта в мене ж також нема.

– Як це нема? – вже з жахом спитала Ванда.

– Мусила б пам'ятати, що мій дім загинув. – спокійно повідомила Аполінарія. – І загинули там усі документи. З тим чоловіком, про якого я говорила, непрописана я жила, тож по той паспорт нікуди й не ходила. Та й навіщо він мені, старій і самотній?

– То оце ви ніде й не числитеся?

– Ніде, – трохи гордо сказала Аполінарія. – Бачиш, досі якось дожила.

– А я то думала, – мовила Ванда. – Робила щодо вас запити… В паспортному столі… Гадала, що ви або кудись переїхали, або щось із вами тоді сталося…

– Може, й сталося б, коли б не вийшла тоді з дому, сказала Аполінарія. – Але я живуча. Живуча й умію ховатися…

– Але ж навіщо вам ховатися? – здивовано спитала Ванда.

– А того, що мене як безпаспортну й посадити можуть.

– А хазяйка ваша паспорта у вас не вимагає?

– Їй навіть так ліпше, – сказала Аполінарія. – Бо ті, кого прописують, йдуть в Обехаес і платять за квартиру не хазяям, а туди. А не прописана я в Обехаес не піду, і вона це добре знає. Тож лупить із мене грошики, а коли, буває, я опинюся часом… ну, сама маєш розуміти, то вона мас нагоду варити з мене трохи води… Це я вирішила тобі розказати, бо ти з доброти своєї хотіла мене забрати до себе. Отож прийшла пояснити, чому не можу жити в тебе, бо так ти стала б ніби співучасницею такої тяжкої злочинниці, як я…

Вона зареготала хрипко, несмішно, але наразі той сміх обірвала. Тоді зависла в кімнаті тиша, аж Мирослава почула, як тріскотять за вікном цвіркуни.

– По-моєму, тьотю, – сказала нарешті Ванда, – вам треба просто піти в міліцію, розказати все, заплатити штраф і по всьому… Не будуть же вони таку стару жінку, як ви, садити…

– Садять усяких. – категорично сказала Аполінарія. – А може, буде й так, як ти кажеш, не знаю. Але нікому ніякого штрафу платити я не збираюся і ні до кого нічого просити не піду…

– Але ж чому, тьотю? – вигукнула Ванда.

– А тому, що вважаю: всі ці прописки, паспорти це те, що людину принижує. Навіть виходити в світ з простягнутою, жебрущою рукою не так принижує, як це. Бо перше право людське – жити як заманеться, і їхати туди, куди людину вабить. Бо жити людині, де їй заманеться, не чинячи зла, – це не переступ, Вандусю. Злочин – од слова "хто", а я нікому ніякого зла в житті не вчинила, хіба що зі своєю хазяйкою посварюся чи поб’юся. Але й то не зло, а тільки непогодженість. Совість у мене чиста, от що головне. Нічого я не вкрала, нікого не вбила і не зарізала. Отак, Вандусю!..

Дивні речі ви кажете, тьотю, – мовила Ванда. – Хіба ж можна так жити?

– А я живу. Сподіваюся, не донесеш на мене?

– Як ви могли таке подумати? – згукнула Ванда.

– Довго важилась, перш ніж прийти до тебе і все розказати, – рівно повіла Аполінарія. – Вирішила: мушу тобі це розказати, бо ти мене розшукала. В тебе добре серце, раз запросила жити в себе. Але жити в тебе, як бачиш, я не можу, хіба що в одному можеш мені допомогти. Бачиш, на мою хазяйку, загалом людину непогану, часом нападає гедзь – це тоді, коли вона зневірюється, що в мене й справді є золото. – Аполінарія засміялася.

– Золото?

– Еге ж, золото, хіба вона тобі не розповідала? Чудні речі. Вандусю, виходять. Колись я їй сказала, що в мене є золото, царські рублі, але я їй віддам його тоді, коли вона дозволить дожити в неї віку. За плату, звісно, й без харчу – це я собі ще година добути. За те тільки, щоб дожити, бо, правду кажучи, я мало їй плачу за квартиру. Менше, ніж інші люди. І це я чиню не тому, що мені бракує чи не могла б платити більше, а тому, що трохи відкладаю на чорний день. Я вже казала, Вандусю, що старість – це лютий ворог і з нею треба вміти боротися. Не покладаючи рук. Ну, я й вигадала оту казку про золото: часом вона в те золото вірить, а більше – ні. А вірить тому, що в мене й справді є одна золота монета, мені її той чоловік передав, і яким я жила, от я її якось хазяйці й показала…

Мирослава знову почула глухий регіт, схожий більше на кашель, а не сміх.

– А чим, ви сказали, я могла б вам допомогти? спитала Ванда.

– Тим, що я часом, як ту сатану вкусить гедзь, могла б прийти до тебе та й переночувати ніч-другу. Від цього й тобі ніхто б нічого лихого не прописав, та й я б не ночувала на ганку. Не ті в мене літа, щоб на ганку ночувати.

– То оце, може, й сьогодні прийшли через те?

– Через те. Ніколи не була нав’язлива, отож і казала: прийду, як припече.

– Припекло? – тихо спитала Ванда.

– До кісточок, – відповіла бадьоро Аполінарія. То не жінка, а сатана в спідниці, коли її кусає гедзь. А мені при моєму status quo міняти квартиру аж ніяк не хочеться. Ще побачиш, вона прибіжить за мною. Бо

вона жалібна, а трохи й жаліслива. А може, оцей блискіт її засліпив. Глянь, правда блищить?

Здається, вона демонструвала Ванді свою золоту монету, бо знову зависла пауза.

– Ой! – згукнула Ванда. – А про чайника я забула!

– Зніми з вогню того чайника і не морочи собі голови, – сказала Аполінарія. – Я прийшла до тебе порозмовляти, а не чаї пити. Мені в мої літа чаї вже не смакують…

Почулися кроки, за кілька хвилин вони загучали знову. Ванда поверталася. В Мирослави заклякло тіло, але вона не хотіла покидати свого місця, – чекала, чи тітка Аполінарія не заговорить про батька. З почутого зрозуміла вона мало, хіба те, що тітка Аполінарія непрописана і через це ховається від міліції, що вона ніякого нікому зла не зробила і що часом вона в них ночуватиме.

– Я хотіла б у тебе розпитатися про Сильвестра, – сказала Аполінарія.

– Може, тьотю, ліпше не будемо про це? А може, іншим разом? – якось жалібно сказала Ванда.

– Тяжко тобі?

– Тяжко, – зітхнула Ванда.

– Гаразд, розкажеш, коли тобі захочеться. Пам'ятаю, що він подався до Середньої Азії. Але ти сказала, що він довго там не затримався…

– Він повернувся. – глухо молила Ванда.

– І ти його ховала?

– В льоху, – мовила Ванда. – А перед тим, як прийти до мене, жив у склепі на Польському цвинтарі.

– Боже мій! – тихо вигукнула Аполінарія.

– Давайте не будемо про це, тьотю.

– Гаразд, – сказала Аполінарія. – То, може, я переночую в тебе сьогодні?

– У мене є вільна кімната, – мовила Ванда. – Приходьте коли хочете й ночуйте. А ні, перебирайтеся до мене зовсім.

– Дякую тобі. Вандусю, – тепло сказала Аполінарія. – Але та сатана мене не залишить, дуже їй пахне моє золото, а може, ми з нею якось і зжилися. Вона, знаєш, теж нещасна і теж сама, як палець. Чоловік у війну загинув, а єдиний хлопець снаряда розбирав і підірвався. Вона ще по мене прийде.

– А ви її наладьте, – мовила Ванда.

– Боюся більше зло у ній розбудити, – сказала Аполінарія. – Розбудиш більше зло, ще й донесе. Не за те, що я без прописки живу – це і її звинуватили б; не знаю, що вони там за це ліплять – а за рознещасне золото. Те золото й мені вже в печінках сидить, ліпше б я його мала і їй віддала.

– Дивіться, як вам виходить, – сказала Ванда. – А тепер ходімо на кухню, я вас нагодую. Зараз гукну Мирославу.

Дівчинка кинулася у кімнату і стала біля розчиненого вікна. Зарипіли двері.

– Не читаєш? – спитала мати. – А ми з тіткою Аполінарією трохи собі по-старечому потеревенили. Вона в нас на ніч залишиться. Їсти будеш?

7

Мирослава цієї ночі заснути не могла. Відчувала якийсь неусвідомленнй жах, бо те, що говорилося сьогодні у вітальні, принесло їй більше незнання, ніж відання. Досі вона знала, що її батька "забрали", отже, він учинив щось таке, за що "забирають". Потім прийшло оте чудне слово, що його вимовила колишня подружка – "враг". Це слово було неясне, навіть темне, від нього віяло чимось моторошним, незбагненним – це була таємниця, якої вона не хотіла, боялася розкривати. Й сама знала, що батька забрали після війни, але з невиразних натяків тітки Аполінарії в розмові з Вандою ще тоді, коли вони сиділи в тітчиному дворі, виходило, що батька "забирали" й до війни; раніше вона нишком думала, що він повівся якось не так у війну, але тепер ця історія поглиблювалася в час, коли її не існувало. Корінь її й справді там, але від цього яснішою не ставала. Чому батько втікав аж у Середню Азію? Хто із знайомих був тим, хто не побоявся його переховувати? Чому він звідтіля повернувся? Чому жив у склепі на Польському цвинтарі? Вона уявила собі людину серед трун та людських кісток в оточенні темних хрестів, обелісків, де гуляє якийсь особливий чорний вітер, і їй шкіра дубла на спині. Хотілося закричати в цю теперішню, спокійну, без чорного вітру, трун та обелісків ніч, і вона кусала подушку, забивала собі пошивкою рота, адже нічого, нічого, нічого вона не розуміла. Що вчинив страшного її батько, чому його так пильно розшуковували? Уявляла, як крадеться серед ночі той чоловік, який так чудово їй приснився в ніч перед проводами, чоловік у подертому фраку, в пожмаканій сорочці (чомусь бачився він їй у що ніч саме такий), з краваткою-метеликом, збитою набік, з розтріпаним волоссям і пітним лицем – чоловік, який учинив щось таке загадкове, що проти нього постав цілий світ, аж не мав він уже місця під сонцем, хіба

що в склепі на цвинтарі, а потім у льосі, де було вогко, темно й холодно. Ні, вона нічого не розуміла, нічого не знала, а може, він так само, наївно подумала вона, не мав паспорта й не був прописаний? А може, він був як батько Павлика Морозова, про якого з таким натхненням розповідала недавно їхня класна керівниця? Той Павлик виказав власного батька, але вчителька не розказала, що сталося потім із тим батьком. Ні, Мирослава відчувала: щось тут не так. але що не так? Їй заболіла голова, їй заболіло в грудях, вона вислизнула з постелі й підійшла до вікна. За стіною спала тітка Аполінарія. також людина без паспорта й прописки: а може, їй, Мирославі, годиться так само, як Павликові Морозову, піти в міліцію і виказати тітку Аполінарію? Бо, може, ця тітка не просто собі тітка чи баба, а шпигун? Дівчинку облило холодним потом, і вона затремтіла. Припала обличчям до шиби і з якоюсь пожадливістю вдивлялась у садок. Кудлатими тінями, як моторошні, закутані в сірі тканини велетні, стояли дерева, місяць тьмяно освітлював стежку, яка ледь-ледь біліла, стелячись поміж чорної трави; ледь-ледь бовваніла лавка біля клумби; дівчинка здригнулася, бо їй здалося, що на цій лавці хтось сидить, хтось зовсім розмитий, хтось прозорий, а може, це так палала на лавку тінь? Тінь, котра могла б їй щось розказати, щось пояснити, коли б так страшно не колотилося їй у грудях серце. Закоцюбла за шибою, майже розплескавши об неї носа, і їй здалося, що серце зараз вистрибне їй із грудей. Єдине, на що мала силу, це заплющитися, а коли розплющилася, остаточно переконалася, що це там, на лавці, таки тінь, що це тільки один із химерних згустків темряви, які так часто ввижаються отаким страхопудним, як вона, дівчаткам. І віддихуючи після пережитого страху, чекаючи, поки заспокоїться їй серце, дівчинка раптом подумала, що, може, вона й нерозумна, що, може, вона надто страхопудна й чинить неправильно, але нікому-нікому в світі вона не розкаже про тітку Аполінарію. нікому не перекаже тієї розмови, яку так негречно сьогодні підслухала, бо є речі, які, може, й не збагнути її дурненькій голівці, але в які вона не повинна втручатися, бо вчинить ще гірше від отого нечемного підслуховування. Вона згодилася, що мати її мала рацію, коли спровадила в кімнату і не хотіла, щоб дочка була присутня при дорослих розмовах, бо розмови дорослих – справді для дорослих, а вона мусить щось чи чогось почекати; вона має

підрости і вже тоді збагнути всі оці загадки, вона мас ще зазирнути за ту засунуту завісу, а може, та завіса сама перед нею розсунеться. Як би їй хотілося, щоб та завіса розсунулася, тоді вона б побачила за нею поле, а з-за лаштунків вийде батько і театральним жестом запросить її на кін…

Тихенько, навшпиньках, босими ногами ступала по невидимій підлозі, вже, здається, знайшла ниточку, яка поведе її в сьогоднішні сни. Знала вже, про що думатиме, загорнувшись у ковдру, – не про страшне й незрозуміле, те страшне й незрозуміле вона сховає в шафу, котра десь там, у кутку, сховає дотіля, коли у ту шафу покладуться нові черепки, які тулитимуться до цих, теперішніх. А зараз вона мас вчинити дещо інше, те, що заспокоїть чи принаймні принесе їй сон. Хай там що, а це буде сон, і сон прожене всі темні примари і чорний вітер, і згустки темряви, що нагадують людські постаті – вона ще в тому до кінця розібратися не вміє. Таж для того, щоб прийшов сон, їй потрібно трошечки, ну, зовсім трошечки помріяти, вона вже знайшла нитку, тонісіньку й срібну, котра вже зараз тече крізь її пальці і веде її на той облитий сонцем кін.

Отже, завіса розсунулася, і Мирослава побачила поле, заросле золотим, шарудливим хлібом, з-за лаштунків вийшов її батько й театральним жестом запросив її піднятися по сходинках. Вона вибігла по сходинках на сцену й побачила стежку в траві. Білу стежку серед смарагдово-ясної трави. Трава похитувала торочкастими голівками, а на одній із торсин сидів, похитуючись, лахматий. брунатний, пасматий джміль. Ні, він тільки мостився там сісти, бо відразу ж знявся в повітря й важко загув.

– Тату, – спитала дівчинка, беручи усміхненого батька за руку. – Ти нічого не вкрав, нікого не вбив, не зарізав?

Батько похитав заперечно головою.

– Ти не маєш прописки й паспорта, тату? – спитала дівчинка.

Батько знову похитав головою: хтозна, чи стверджував, чи заперечував.

– Але це ж ти до мене приходив і сидів там, на лавці?

Тоді батько кивнув. Взяв її за плечі й притис до себе.

– Значить, ти нікому нічого не зробив лихого?

Батько знову кивнув, і вона відчула, що він міцно стис їй руку. А може, це вона міцно стисла йому руку? Вони пішли по стежці в траві, вузькій для двох, отож вона йшла по стежці, а він ступав по траві.

– Скажи мені щось, тату, – попросила вона. – Накажи, щоб прийшов до мене сон.

– Я і є твій сон, доню, – сказав батько. – Бо й ти, і мати твоя щодня, чуєш, щодня – сон мій.

– Але хіба так може бути, тату?

– Може, – сказав чоловік. – Бо це і є наша любов. Любов же, доню, – єдина в світі правда, яку не зітреш, як крейдяний напис на дошці.

8

Тітка Аполінарія сказала правду: її господиня прийшла до неї наступного дня. Насмішило Мирославу в цій ситуації те. що вона повелася точнісінько так само, як тітка Аполінарія: несміливо постукала в двері, в дім зайти категорично відмовилася, тільки незграбно тупцялася на ганку. Лишилося для Мирослави секретом ще й те, як

господиня тітки Аполінарії так швидко й безпомильно розшукала їхню хату, адже відстань між нею й Смолянкою таки чималенька. Але факт лишався фактом: жінка тупцялася на їхньому ганку, і тітка Аполінарія вийшла до неї велична, випростувана і з кам'яним обличчям.

– От що значить золото, – сказала Ванда дочці, коли Аполінарія зачинила за собою двері.

– Яке золото, мам? – вдала із себе не відаючу Мирослава.

– А те, про яке нам розказувала та жінка, – відповіла Ванда. – Тітка Аполінарія сказала їй, що в неї є сховане золото. От вона й тримається за тітку, як воша кожуха.

Мати жартувала, і то був рідкісний випадок. Але хтозна, чи й жарт то був: обличчя мала сухе і строге.

– Хочеш, щоб тітка Аполінарія в нас жила? – спитала дівчинка.

Тобі вона не тітка, а баба, – поправила Ванда. – Проситься коли-не-коли в нас підночовувати. Тоді, як ця хазяйка виставляє її за двері.

– А чого вона виставляє її за двері?

– Ну, це діло житейське, – буркнула Ванда. – Всі ми в цьому світі трохи добрі, а трохи й злі. в

– І ти? – спитала Мирослава тоненьким голоском.

– Я про себе не знаю. Ніхто про себе не знає – живу як живеться, – ухильно відказала мати. – А лихими люди стають тому, що багато зла падає їм на голови.

Мати сьогодні була в якомусь похмуро-сумирному настрої, і Мирослава вирішила їй не навдокучати зайвими запитаннями. Вони сиділи у вітальні й чекали, коли повернеться Аполінарія…

Вона повернулася нескоро, але була так само велична і зі скаменілим лицем.

– Ну от, Вандусю. – сказала, сідаючи, – повертаюся на місце свого вигнання. Чогось та сатана хоче поговорити ще Й з тобою, але твоє право з нею ні в які розмови не вступати. Вклала собі в голову, що ти хочеш відібрати моє золото, – по лицю тітки Аполінарії ковзнула всмішка. – До речі, я їй так і сказала: хтозна, чи ти захочеш з нею говорити, хай трохи почекає, а коли ніхто не вийде, то хай забирається під три чорти.

– А ви не разом підете? – спитала Ванда.

– Чого б я з нею ішла разом, – відповіла Аполінарія. – Я туди встигну повернутися.

– А як вона нас знайшла? – спитала Ванда.

– В неї нюх, як у собаки, – сказала Аполінарія. – По запаху. А коли тебе цікавить точніше, вийди і спитай.

Ванда повагалася хвилину, але до жінки вийшла (Мирослава подумки назвала її Смолянською); Аполінарія й далі сиділа з кривою усмішечкою на вустах.

– А у вас і справді є золото, бабцю? – спитала Мирослава.

– Ясна річ, що є, – сказала Аполінарія і полізла під станик. Ось диви!

На долоні в неї заблищала невеличка монета.

– То оце з-за цього вона до вас прийшла?

– Думає, що цих монеток у мене горщик. І що я його тримаю десь закопаним. Ходи сюди!

Мирослава підійшла, Аполінарія вклала їй у руку монетку і стисла кулачка.

– Сховай, бо та сатанюка в мене її украде. Вона все моє добро перетрушує тричі на тиждень.

– Я не знаю… – знітилася Мирослава.

– А ти нічого й не знай, – шепнула Аполінарія. – Сховай, а коли скажу, віддаси – це буде наша маленька таємниця. Не згубиш?

– Ні, – сказала Мирослава. – Я її покладу у свій тайник.

– А в тебе є тайник?

– Є, – всміхнулася Мирослава.

– Ну, то там і сховай. І нікому про це не розказуй, гаразд?

Тайник у Мирослави справді був. На горищі, в малій дерев’яній скринці, і випиляним ножівкою узором. На тій скрипці стояв навіть рік, коли її виготовили: 1888. У тайнику лежала єдина річ, з якою вона ховалася від матері: це була стара, ганчір'яна лялька, яку колись викинули на горище і яку Мирослава якось там знайшла. Часом, коли матері не було вдома, дівчинка забиралася на те горище, сідала на дуже старого, теж, мабуть, із 1888 року стільця з поламаною спинкою, але ще

на міцних різьблених ніжках, вдягала ту ляльку в пошиті нею ж, також таємно, одежки, притуляла її до грудей, колисала й тихенько наспівувала їй гарних і сумних пісень, які сама ж і придумувала. І їй було так затишно, так якось мирно та супокійно, що здавалося – душа в неї світиться.

Зайшла Ванда. так само з кривою посмішечкою, яка красувалася щойно на обличчі в її тітки.

– Все це моя подруга Марися, – сказала вона. – В тієї Марисі язик, як помело.

– Це котра Марися? – спитала Аполінарія. – Не Павликівська?

– Тепер вона Шара, – сказала Ванда. – Подруга давніх літ, і без сентименту.

Мирослава не зрозуміла цього другого на сьогодні материного жарту, а може, це був і не жарт, надто сіре й строге було в матері обличчя.

– Це не та, що до неї, як до модистки, ходить останнім часом? Я навіть подумала: десь її бачила, – сказала Аполінарія. – Споганіла, довгоноса якась стала. Все ще дружите?

– Бачите, тьотю, – поважно мовила Ванда. – Марися єдина, хто мене не відцурався.

– Слава богу, що є люди, які нас не цураються… Не казала тобі ота сатана, що хочеш відібрати в мене золото?

– Казала, – смутно обізвалася Ванда.

– А ти їй заперечила, що ніякого в мене золота нема.

– Еге ж. А ви звідкіля знаєте?

– Неважко здогадатися. Це її зігріє. Але чорт із нею, правда, Вандусю?

– Дивно мені, сказала Ванда. – А коли б те золото й було? Що вона з ним могла б зробити?

– Що? – мовила, сардонічно всміхаючись, Аполінарія. – Зубним лікарям продала б. А може, й ховала б ціле життя і тішилася б. Хіба ні?

– Якусь дивну гру з нею ведете, – сухо сказала Ванда.

– Еге ж, – буркнула Аполінарія. – Сама ж каюся…

9

Мирослава любила ранки. Вона здивувалася б, коли б їй сказали, що саме цю її рису казись у майбутньому перейме її син, а сама вона це відчуття й цю любов утратить, але в час, про який ідеться, вона попри самотність, страждання і страхи, які мучили її, не забувала й про дивну сув'язь свою із ранками. Прокидалася раптово, ніби від електричного удару, сонце стояло якраз за шторою, ледь-ледь промальовуючись на її тлі – це був перший таємничий момент. Спускала на зелену підлогу босі ноги і, ступаючи навшпиньки, ішла до вікна. Колись була тут не штора, а фіранка, і вона, старшаючи, поступово доростала до рівня тієї фіранки, тож поки йшла розсунути її, вже й сонце бачила. Тому й попросила повісити оцю штору, бо її нібито сонце вранці будить, а тепер могла спокійно, напівзаплющено йти зеленою підлогою, бо знала, що за її шторою таки сховано золоте яблуко. Підходила до вікна, дихала, бо завжди хвилювалася в цей мент, а тоді різко відсувала штору. Їй ударяло у вічі сонячне проміння, і дівчинка стояла тремка й захоплена у

прозорій, просвіченій, ніби розталій на ній сорочині, з прозорим, ніби розталим, тілом; фізично відчувала, як наповнюється тонкопрядною енергією, отим негарячим, жовтим чи рожевим, чи й червоним димом – аж тремтіла від якогось незвіданого прочування. І всього того було аж так багато, що її душа також танула, а сад був ніби киселем залитий, таке густе стояло між деревами повітря. Коли було тепло, вона розчиняла вікно, і перша хвиля того густого, лагідного повітря туго вдаряла їй в обличчя, і вона аж п'яніла. Тоді й починала гуляти по її тілі кров, тоді-то з півростанулої вона знову поверталась у власну плоть, а густе, прохолодне повітря пестило їй під тонкою сорочиною тіло, ніби омивало її, і тіло раптом спалахувало від прочуття можливих майбутніх радощів. Тільки по тому бігла назад у ліжко, трохи змерзла, а трохи й перестрашена, забивалася під теплу ковдру, а голову повертала так, щоб бачити, як цвіте перед нею вікно, сонце, дерева, вся ота чудова, притуманена мішанка барв, прим'якшених, нашврозмитих, напівопрозорених отим навкісним, трохи скаламученим промінням. Тіло її під ковдрою нагрівалося, і вона чула любий затишок рідного дому. Знала, що матері в цей час може й не бути, що мати в цей час біля магазину, де зібралися в чергу майже всі жінки околиці, виладнувані одна за одною, а ті, котрі встали раніше, сиділи на вологих од ранішньої роси дошках східців. Жінки збивалися в гуртки й точили балачки, щоб прогаяти швидше ці кілька годин до відкриття магазину; трохи збоку розмістилися, всі в білих хустинах, сільські жінки з поставленими на брук чи траву берестяними коробками, а в тих коробках лежали огірки, помідори, яблука, груші, сливи й біліло в слоїках молоко. З тих коробок виглядала ще оранжевохвоста морква, темно-червоні буряки чи сіра, з очками, тонкошкіра картопля. Жінки в білих хустинах стояли біля того добра з темними від засмаги, спокійними обличчями, і жінки із черги біля магазину вряди-годи підходили до них, часом і не по разу й обціновували той куций торговий ряд, сподіваючись, що ціна за той час упаде, бо добре знали, що й цим жінкам теж не дуже випадає застоюватися, адже й не такі спокійні вони були, а весь час кидали оком до мосту: чи не йде по ньому малесенький чорт у міліцейській формі, в офіцерських погонах, але без жодної зірочки: чорт, який майже щоранку їх із цього торгового місця із фальцетним криком проганяє.

Мирослава могла не дивитися вранці на годинника; вона прокидалася завжди в один і той же час; знала, скільки могла отак поніжитися, бо і в неї були свої обов'язки. Зіскакувала з ліжка, швидко, хапливо вдягалася, перед цим зачинивши вікно, виходила, наспівуючи, у вітальню, де так само висіли, ніби павутина, сонячні пасма. Сідала за фортепіано й програвала щось нерозсудливе, гаряче, клекотливе – одну із дитячих своїх імпровізацій, що їх виконувала у відсутність матері, – та її безрозсудності не похваляла. Потім зіскакувала зі стільця й бігла вмиватися. Ранкова вода їй пахла свіжим джерелом і трохи травою. Зачиняла хату й повільно, ледь перебираючи ногами, переходила галявину, озираючись на серпанкову річку, на верболози із лискучим мокрим листям, на похмурого, одягнутого в сіру одежу чолов’ягу, котрий незмінно пас корову, а сам стояв, ніби вилита з темного чавуну скульптура. Переходила греблю і зупинялася біля шлюзу, слухала, як дзюбонить по камінному ложі вода. Завмирала на хвилю, і саме в цей момент до неї припливало останнє марення, як сон перед пробудженням. А сни перед пробудженням снилися їй чудні, хвилюючо-нереальні, барвисті, коли все розтікалося, сплавлювалося, густо – образи, обличчя, слова: їй снилися сині корови і зелені кози, червонолиці, ніби з міді вилляті люди й блакитні коти. Отож вона на хвилю повертала собі той сон, вуркотіла вода, крутилася, перехлюпувалася – чудна така вода з прозорими водяними тільцями небувалих істот, водяних якихось сплетених тіл – дзень, дзень, дзень, – тепла і лагідна вода; вона знала, що в тій воді повно маленьких, барвистих рибок-швидянок, адже ввечері, коли мила тут ноги, вони наскакували і так смішно дзюбали їй шкіру; часом вони вискакували з води і знову поринали, грайливі такі й веселі рибки, які згодом, коли вона виросте, навіки зникнуть із цієї річки. Дівчинка переходила кладку, балансуючи, ніби кладка ця була натягнутий над прірвою канат, а внизу реве грімкоголосий, пінистий потік. Вона ж іде над урвищем на головокружній висоті по тонкому канаті, іде й пісеньку собі співає – шкода, що ця кладка така коротка! Потому вона простує повз хати, порожні й глухі, без жодної жінки й без жодного чоловіка – самі діти, діди й баби в тих хатах: чоловіки побігли на роботу, а жінки всі біля магазину. Коло кожного будинку брязкотить ланцюгом собака, і їй

уявляється, що ці собаки такі великі, як корова похмурого чолов’яги, і всі вони махають лагідно хвостом, коли вона проходить вулицею. Адже вона не просто Мирослава, а дівчинка, яка по вінця налита ранішнім сонцем, дівчинка, в якої очі повні неба, а на вустах – м'який смак спілої грушки. Ця дівчинка йде собі повагом, і в неї мокрі від роси туфельки, вона дивиться на них і помічає не ці дешевенькі з побитими носками, а бачить їх білі, на підборах, та й ноги в неї не такі довгі й цибаті, підліткові, з випнутими колінними чашечками, а налиті, жіночі такі, якими вони й справді стануть років через сім. Вона знає, що біля магазину ще не продають хліба, що там ще замкнуті двері і терпеливі жінки, котрі мирно гомонять, що ці жінки поки що лагідні й добрі, з тими жінками лише потім станеться те, що сталося з тими, котрі вдирались у трамвай після проводів. Отож вона зовсім не поспішає, але їй уже й тепер пахне свіжою шкоринкою від ранішнього хліба. Ранішній хліб її ранніх літ це завжди було свято: може, тому вона й любить оці ранки, бо вони таки пахли хлібом, як і оце сонце, й оця дорога, по якій ступають її білі на високому підборі туфлі не в її, а в дорослих, дуже й дуже гарних ногах. Хлібом пахне й небо, паркани й хати, бо всім тим дітям, котрі ще по тих хатах сплять, сниться рум’яна шкоринка, густо натерта часником…

А ще любила Мирослава тихі радощі їхнього домашнього життя. Відчувала свято, коли мати починала місити на великій із вухом стільниці тісто; з другого боку цієї ж стільниці сікся щавель і м'ясо, тож посередині було вирубано за довгий час виям; стільниця була стара, ще бабина, і висіла на великому вбитому у стіну гвіздку; Мирослава завжди крутилася біля матері, коли ту стільницю із гвіздка знімали, а особливо, коли мати висипала на неї борошно. Потім вони обоє сиділи за тією стільницею, і дівчинка натхненно вичавлювала формочками коржики. А ще любила вона, коли пеклися струдлі, тоді в хаті зависав змішаний залах тіста й печених яблук. А ще любила вона вмочати в розколочене яйце пір’яну мастичку і змазувати печиво чи ті ж таки струдлі. Любила, коли вони сідали з матір’ю, кожна з мисочкою в пелені, і щипали щипанки, або ж коли нарізалися, варилися, а потім відціджувалися у великому череп’яному друшляку клюски, які так ніжно пахли вареним

тістом. Любила, коли фарбувалися крашанки і пеклися паски: любили вони з матір'ю сідати в її кімнаті: мати щось шила, церувала. часом вишивала, а вона читала їй українські чи польські книжки. З польських мати найбільше зворушувалася від повістей Крашевського та Антонія Марцінковського – книги останнього були зовсім ветхі, видані в Києві ще в минулому столітті і мали для них якусь особливу принаду "Pogranicze naddnieprzańske" чи "Dwie siostry"; часом читали вірші Залеського, Гощинського чи Словацького. З української літератури мати любила найбільше "Старосвітські батюшки та матушки" І. Нечуя-Левицького, його ж "Причепу" та "Кайдашеву сім'ю", "Повію" Панаса Мирного і повісті Б. Грінченка, особливо "Під тихими вербами" у виданнях двадцятих років. Панаса Мирного вони читали також із тих видань, були вони в червоних палітурках. А ще Мирослава любила гортати старий, також бабин, "Kucharz warszawsky", і не тому, що мала такі вже гастрономічні інтереси, а дивувалася з небувалих страв, чудних приправ, а ще більше з розміру порцій, які призначалися одній людині. Можливо, й знаходила вона такий інтерес до тієї книжки, бо харчувалися вони убого, зрештою, й стільниця знімалася з цвяха не щодня, щодня була картопля з огірком на сніданок, куліш, борщ, капусняк чи юшка на обід, а на вечір чай з коржиками. Тому, гортаючи жовті, трохи й замасолені сторінки "Kucharza warszawskiego", Мирослава уявляла оте вже забуте, навіки відшуміле життя, і людей у пишних строях, десь таких, які їй часом і снилися, й бали, й танці, і мелодійну музику. Вона любила й сама грати, а найбільш у сутінках або й при свічці, любила в той час відчувати біля себе матір, бо саме в сутінках мати переставала бути вчителькою і не робила їй вічних зауважень – ставала якась тиха й замислена. Любила, коли поверталися вони разом із лазні, де брали ванну, розпарені і запашні; потому мати перестеляла постелі: духмяніло свіжою білизною із слабким духом лаванди, бо матері подобався той аромат. Любила влазити в хрумкітливу постіль і хай світить довго-довго над головою лампочка, вона ж розгортала книгу й поринала у світ оманний і небувалий. Любила вона висаджувати разом із матір'ю квіти і щоб обов'язково під вікном у неї росла матіола; в теплі ночі ця квітка засилала в її розчинене вікно хвилі таємничого і, як їй здавалося, синього запаху. Любила, коли вони висаджували на невеликому

клаптику свого городу картоплю – мати робила лопатою ямки, а вона насіння підкидала. Потім вони втикали в той городець насіння соняшників і гарбузів. Вона любила, коли ту картоплю викопували, і город залишався розгромлений та порожній, і соняшники стояли безголові, а жовті й рябі гарбузи ліниво вигрівали боки: горбкуваті з наростами, як бородавки, між упалого листя й висохлого картоплиння. Вона любила, коли шаткувалася капуста, мати тоді згиналася над шатківницею, і якось так урочисто й гарно пахло, ясно палали клаптики натертої моркви, а з яким солодким хрумкотом їлися храпани. Невдовзі потому сад їхній запалювався золотом, а дика грушка в кутку двору скидала жовті грушки у жовте листя, вони підгнивали, і вона вишуковувала їх з-між того листя і їла, обтерши долонею. То все були її маленькі радощі; може, тому їй не дуже подобалося, що мати хоче пустити в їхній дім чужу людину, бо хтозна, чи не зміниться і не зруйнується той їхній тихий світ. Саме тому, коли приходила ночувати до них тітка Аполінарія. Мирослава ховалась у своїй кімнаті, а мати з тіткою про щось довго бесідували, а вона вже й не підслуховувала. Часом запрошували до балачки і її, але вона почала ухилятися від тих спільних посиденьок – незвідь-чому ці балачки збуджували пам'ять про батька, навіть коли про нього й не згадувалося, при тому не ту пам'ять, якої вона бажала, а пам'ять гірку, оту незрозумілу й болющу – пам'ять, якої вона трохи й уникати воліла. Ліпше їй було залишатися наодинці, зі своєю власною пам'яттю, більше вигаданою, ніж справжньою; ліпше було їй викликати отой образ з іменем батька, але з обличчям дідовим – надто вона ще мала, щоб збагнути складний і трохи жахкий світ дорослих.

10

Тітка Аполінарія прийшла до них, щоб оселитися остаточно, пізньої осені. Лив дощ, усі вікна були обльопані, на склі тремтіли холодні драглисті краплі; мати перед цим полізла на горище, бо в кутку Мирославиної кімнати з'явилася вогка пляма, а коли повернулася, в неї було похмуре обличчя.

– Дах наш, доню, нікудишній, не знаю, як нам його й направити.

Щоки в неї були мокрі від дощу, а одежа вогко пахтіла.

Але воно ще не дуже й тече, – сказала Мирослава.

– Боюся, що потече дуже, – буркнула Ванда.

Тоді-то хтось і постукав несміливо в двері. Пішла відчиняти Ванда, повернулася і тіткою Аполінарією, якоюсь чудною й трохи смішною. Була вона взута в якісь, можливо, довоєнні боти, майже руді від часу з розбитим і потрісканим правим закаблуком. На ній було старе, витерте халамидне пальто так само дивного крою і чорний солом'яний капелюшок з вуалькою. В руці тримала фанерну, колись фарбовану в чорне, а тепер облізлу валізку – вся вона задихала дощем і негодою вдесятеро сильніше, ніж передоцім мати.

– Не знаю, як і сказати, – мовила ніяково Аполінарія, – але сталося так, що проженіть мене або прийміть.

– Роздягайтеся, тьотю, – спокійно сказала Ванда.

– Не думала я, що сатана ота така скажена, – промовила Аполінарія. – Вибрала момент: або покажіть, каже, своє золото, або щоб я духу вашого в себе не бачила.

– Та роздягайтеся, тьотю, – сказала Ванда.

– Ні, ви спершу вислухайте, – мовила Аполінарія, і на її очах раптом вибилися сльози. Чи ви ошаліли, кажу, що в таку негоду женете мене по те прокляте золото? Чи ж я буду в таку негоду ритись у землі? "Саме в таку погоду, – каже ця собака, й викопувати золото, ніхто не побачить". Чули таке?

Досить вам про золото, тьотю, сказала Ванда.

– Ні, я не можу цього не розказати. "Роздягніться, – каже, – при мені, щоб я побачила: нема у вас того золота в одежі. Зовсім. – каже, – розберіться..."

– І ви розляглися? – з жахом спитала Ванда.

– І я роздяглася, – відказала Аполінарія. – Вона перемацала мою одежу до рубчика. Добре, що я ту єдину монетку Мирославі на сховок дала.

Ванда подивилася неймовірно на Мирославу, та спаленіла.

– Це в нас із нею такий секрет був, хіба вона тобі не розказала? – наївно спитала Аполінарія. – Молодець, лебідочко, вмієш тримати секрети! Перемацала, кажу, та сатана мою одежу, аж до рубчика. "Одягайтеся", – каже. Я одяглася. "Тепер знаю. – каже, – що у вас ніякого золота нема". – "Моє золото в землі сховане, – кажу. – Почекайте до літа, покажу". Тоді вона схопила мене за барки й виставила за двері. А потім і всі речі мої повикидала. Вона сильна, та сатана, як верблюд.

– Ви переграли, тьотю, мовила Ванда. Давно треба було б із цим кінчати.

– Сім років мені вірила, – схлипнула Аполінарія. – Вірила й не вірила. А кажуть, сім щасливе число. Я, може, теж, Вандусю, маю свою гордість, і мені зовсім нелегко ставати для вас морокою. В житті не хотіла бути комусь тягарем, але старість – це не такий ворог, щоб його хто перемагав.

Від Аполінаріїних ботів чи від халамидного мокрого пальта натекла біля порога невелика калюжа; стара тупцялася по ній, ніби товкла ту воду.

– Роздягайтеся, тьотю, – сказала Ванда, – бо з вас онде вже й калюжа натекла.

Тітка Аполінарія злякано зирнула собі під ноги, а потім підморгнула Ванді й Мирославі.

– Ви що, подумали, що я слабка на втори?

І раптом усі троє розсміялися: Мирослава дзвінко, розкотисто. Ванда, як завжди, стримано, Аполінарія ж отим бухкаючим, хрипким сміхом, що на кашель подобав.

Отак оселилася в них тітка Аполінарія. Її господиня прийшла по неї тільки через тиждень, коли відійшли дощі, а над світом зависла сумирна, теплувата мряка, коли з дерев падало печальним і супокійним листопадом листя, засипаючи землю під деревами й стелячи під ними багряні окружжя. Саме в один із таких днів, коли Мирослава повергалася зі школи так повільно, наскільки це було можна (щокроку зупинялася, щоб помилуватися на якийсь листок чи дерево з його беззахисною оголеністю), коли вона настоялася донесхочу перед шлюзом, дивлячись на бурливу воду і думаючи, що и вода може бути на вигляд зимова, весіння, літня й осіння, дівчинка побачила на галявині трохи зігнуту жіночу постать у кухвайці, стьобаних валяннях і так щедро обмотану сірою вовняною хусткою, ніби надворі стояв мороз – з тієї хустки випинався характерний довгий, зігнутий на кінчику ніс Аполінаріїної господині і червоною квіткою полум'яніли її вуста.

Мирослава йшла через греблю, помахуючи портфелем з чудовою меланхолійною осолодою в грудях, вона хотіла звернути за греблю у верболози, але жінка вже її помітила і почала робити якісь рухи руками, ніби прикликаючи дівчинку до себе. Мирославі не залишалося нічого іншого, як до того кумедного опудала підійти.

– Я оце тебе й чекаю, ціпочко, – сказала жінка. – Хочу спитать: чого це ота моя завірюха додому не йде.

– А ви в неї спитайте, – сказала ухильно Мирослава.

– Я стукала, але у вас нікого нема – стара, певне, на жебри подалася.

– Вона вже не ходить на жебри, – ображено сказала Мирослава.

– Е, розкажи комусь дурнішому, – буркнула жінка. – Така вредна, така вередушна, така нехороша стала та старушка. Мати вдома?

– Але ж ви стукали. – сказала Мирослава.

– Це вони спіцяльно мені не одкривають, – мовила жінка. – Оце коли до вас стежку протоптала, така стала закандзьориста стара, не розказать. Не дуже їй вірте. Це вона спершу така солодесенька, цю-цю-цю, а потім такі почне коники викидувать, що боже тебе сохрани…

– А чого ж ви приходите її забирати? – спитала дівчинка.

Жінка чіпко озирнула Мирославу.

– Ти ще замала, щоб я тобі розказувала, – буркнула вона. – Бачиш, вона мені наобіщала заплатить, коли я її до спокойствія доглежу. То оце я гляділа, гляділа сім год – і на дурняк!

– Та немає в неї чим платити, тьотю, – сказала Мирослава.

– Ти ще маленька, і трохи не все понімаєш, – мовила жінка. – Може, ти її мені гукнеш?

– Але ж ви стукали, – повторила Мирослава.

– Це вона ховається, – заперечила жінка. – Одурить мене дума… йдино гукни мені її. Я балачку до неї маю. А коли вона на жебри махнула, вийдеш і скажеш.

Мирослава пішла до хвіртки, чуючи за собою натужне дихання: жінка простувала за нею слідом, як пес по сліді.

– Чого ви за мною йдете, тьотю? – злякано повернулася до неї Мирослава.

– Нє, нє, я нічо, – зупинилася жінка. – Я тут біля хвіртки постою.

Мирослава увійшла в двір і озирнулася: жінка стояла біля хвіртки. Дівчинка вийшла на ганок і поторсала двері, були вони замкнуті. Вийняла з портфеля ключа, і в цей час рипнула хвіртка – жінка зайшла до двору.

– Я тут біля ганку постою, – сказала вона.

Але Мирослава була вже на сторожі. Затисла ключа у жмені, кинула портфеля і чимдуж метнулася по стежці у глибину обійстя, ледве-ледве викрутившись від чіпких рук, що хотіли її схопити. Але жінка не була така прудка і швидко від неї відстала; дівчинка заскочила за ріг й помчала до чорного входу, який вів із дому в сад. Ці двері були відчинені, вона вскочила в сінці і накинула защіпку. Стояла обперта об стіну, бліда, тремтлива й цокотіла зубами.

– Це ти тут, Миросю? – голосно зашепотіла Аполінарія, входячи у сінці. – Вона за тобою гналася?

Мирослава не відповідала цокотіла зубами.

– Не бійся, ластівочко моя, не бійся! – Аполінарія хащуватою рукою погладила її волосся. А де твій портфель?

– На ганку кинула, – ледве переводячи дух, сказала дівчинка.

– Оце вже зле. То гака сатана, що може й забрати. Доведеться йти з нею воювати.

– Ой не ходіть, не ходіть! – затрусилася Мирослава.

– Та не бійся, дівчинко моя! – лагідно сказала Аполінарія. – Мені з нею воювати не первина. От тільки палку добру треба знайти. Або хоч оцю коцюбу, – Аполінарія взяла коцюбу, що стояла в кутку. – Ну, я рушила. В бій на ворога, за свободу й незалежність!

І хоч яка була злякана Мирослава, але засміялася: дуже вже кумедно виглядала тітка Аполінарія з коцюбою в руці.

Шкода, що нема у вас коцюбеняти, ми б пішли спільним фронтом, – підморгнула їй Аполінарія. – Але нічого, будеш моїм резервом. Коли я буду відступати, поможеш зачинити мені двері, зможеш?

– Зможу, – сказала Мирослава, вона и досі тремтіла.

– Рушимо до центрального входу, – сказала Аполінарія.

Вони пішли до центрального входу, попереду войовниче зігнута, з коцюбою в руці Аполінарія. ззаду напівнепритомна Мирослава – застугоніла зелена підлога під бойовим тітчиним кроком.

– Слухай, – зупинилася раптом вона. – А чого це у вас підлога зелена?

– Не знаю, – сказала Мирослава. – Мабуть, таку фарбу мама дістала.

Вони пішли в коридорець, Аполінарія поставила Мирославу так, щоб їй було зручно накидати защібку, а сама рішуче зняла із цвяха ключа. Однак двері відчинила не відразу, стала навкарачки і прикипіла до замкової щілини.

– І-і! Вона, сатана, риється в твоєму портфелі, – шепнула обурено і рішуче всадила ключа в замкову щілину.

Двері відчинилися всередину, Аполінарія постала в них із коцюбою, її господиня відсахнулася від розчиненого портфеля – на ганку валялися Мирославині книжки й зошити. Аполінарія різко ступнула вперед, і Мирослава зойкнула: стара з розмаху вгатила свою господиню коцюбою по спині. Почувся глухий звук, з кухвайчини наче задиміло – знялася хмарка куряви. Аполінаріїна господиня заверещала і скотилася з ганку.

– Запам'ятай, сатано! – загримів правильно поставлений, як в акторки. Аполінаріїн голос. – Щоб твоя нога більше в цей двір не ступала!..

– То це ви так платите за моє добро? – зарепетувала знизу колишня Аполінаріїна господиня.

– Я твоїм добром переїлася, – патетично сказала Аполінарія. – І не підходь, бо я розтрощу тобі твою сатанинську, паршиву голову! Мирославо, збирай швидше свої книжки. – Кинула вона, наче репліку, вбік, – бо зараз почнеться наступ.

Мирослава кинулася на ганок, згребла книжки й зошити і схопила портфеля.

– То це ти така-а заразюка-а! – зарепетувала знизу Аполінаріїна господиня. – То це ти така-а падлюка-а! То це ти така-а тварюка-а! Жерла мій хліб, а тепер б'єш мене?

І тут почувся звук, такий високий, що Мирославі аж у вухах затремтіли барабанні перетинки, вона побачила роздертий у бойовому кличі широчезний, як розкрита бляшанка, рот, і на ганок поперла істота у кухвайці, обмотана хусткою і у стьобаних бурках з калошами. Тітка Аполінарія змахнула коцюбою і лупнула те опудало просто по голові, аж зойкнула в коридорці Мирослава, і від тієї голови, як раніше від кухвайки, також знялася хмарка куряви, почувся звук, наче вдарено по металі, хустка зсунулася, і Мирослава здивовано побачила, що під хусткою в тієї жінки сталева німецька каска, і по тій касці вдруге вдарила із дзвоном їхня коцюба. Розтулений, ніби відкрита бляшанка, рот випустив звук уже нижчого регістру – це вже було верещання. суміш хрипких і високих нот – прообраз пізнішої модної музики. Аполінарія різко подалася в сіни і встигла зачинити двері, налігши на них усім тілом.

– Зачиняй! – прохрипіла вона, бо з того боку налягала сила ще більша.

Мирослава хутко накинула гачка, і двері почало сіпати й гупати в них чимось важким; здається, Аполінаріїна господиня гатила в них руками, ногами і головою в німецькій касці.

Вони кинулися, перечеплюючись об Мирославині книги й портфель, у вітальню.

– Книжки твої ми оборонили, – сказала Аполінарія, важко дихаючи. – Тепер, коли не поб’є вам вікна, то все й минеться.

За дверима все ще шалено репетувало, потім раптом стихло. Мирослава продовжувала тремтіти: зуб на зуб їй не потрапляв. Тітка Аполінарія підкралася до вікна і відхилила завісу.

– Все гаразд, – сказала вона. – Плаче! Коли плаче, наступ закінчився. Будемо згортати знамена, а зброю складемо в козли. Вікна ваші,

кізонько, залишаться цілі – про це я й боялася найбільше, бо як тоді твоїй матері в очі подивлюся.

Вона ще визирала якийсь мент у щілину, утворену відхиленою завісою, а тоді пішла й поставила коцюбу на місце.

– Злякалася, маленька? – спитала тепло, заходячи знову у вітальню. І додала раптом гірко: – А я отак воюю з нею сім років.

11

Мирослава у цьому світі мала не тільки свої радощі, але й страхи. Цих страхів було багато, і вона нікому, навіть матері, про них не розповідала. Перший страх був той, що мати, пішовши, як звичайно, з дому, назад може не повернутися. Отож завжди вона очікувала материного приходу з якоюсь нервовою засторогою. Це був страх нерозумний, сірий барвою, нутровий, і коли мати хоч трохи затримувалася, дівчинка не знаходила собі місця і починала панічно мотатися порожнім домом, а часом і плакала або забивалася в глухий куток і там сиділа, як перелякане мишеня, дивлячись у якесь одне місце, ну, хоч би на дідовий і бабиний портрети на стіні. Тоді їй здавалося, що ті портрети оживають, що оті рамки, в які вони втиснуті, – це маленькі віконечка, і дід з бабою зазирають у ті віконечка, як літні люди, котрі люблять спокійно й добродушно озирнути світ і переконатися: він, той світ, не такий уже й великий. Дід дивився на внуку, суплячи брови, а баба поблажливо, згорда всміхаючись, повіки в неї були важкі, горішні нависали над очима, і цей примружець таки втишував Мирославу, принаймні їй ставало трохи за себе соромно, бо хіба можна бути отакою неможливою страхопудкою? Другий страх у Мирослави був через батька: їй весь час здавалося, що з неї от-от почнуть глумитися, що всі позирають на неї, як на мічену, що навколо неї утворилася якась майже скляна оболонка, вона з матір'ю всередині, а всі інші люди – ззовні. Вряди-годи їй здавалося, що не довго триватиме оце їхнє відокремлення, що не завжди ті, хто ззовні, тільки позиратимуть неприязно на них, що прийде година, коли очі в людей,

що ззовні, наллються кров'ю, що вони рушать проти них, щоб розтрощити ненадійну їхню скляну кулю. Мирослава скисала й нітилася під холодним поглядом класної керівниці (бо вона, класна керівниця, знала), чи й узагалі, коли на неї пильно дивилися (тоді їй здавалося, що вони знають), чи коли на неї хтось накрикував (адже теж, можливо, знав); через це вона на перервах у школі з класу не виходила, не бігала й не кричала, як інші діти, а хіба що ставала біля вікна й дивилась у вікно. Дише недавно вона довідалася, що в їхньому класі є ще одна дівчина, Валя Луценко, в якої така ж історія, бо щось сталося і з її батьком, але коли вона після вагань підійшла до Валі й спитала щось про уроки, та відсахнулася від неї і навіть не відповіла; Валя була так само тиха й замкнута, як і Мирослава, хіба з тією різницею, що, відповідаючи, пересипала свою мову немилосердним тріском "потрібних фраз" – вона зі шкури лізла, ота Валя, щоб доказати, яка вона правильна і яка запопадлива. Зрештою, і страх за матір виникав у Мирослави від цього другого страху. Вона настільки звикла бути сама, що не могла навіть подружитися із Владеком Шарим, який часом таки приходив до них з матір’ю, тіткою Марисею; їхні балачки не мали тієї жвавої безпосередності, якою відзначаються стосунки ровесників, а може, це Владек не міг чи не вмів її нічим захопити? Про свої мрії й сокровенні думки вона йому все одно не розкаже, а світ зовнішній для обох був аж надто одновимірний. Але їх єднало й те, що історія Владекового батька була так само непевна, що і Владек про нього нічого конкретного не знав; зрештою, Владек у їхньому "баб’ячому" товаристві виразно нудився і певний час на Мирославине задоволення (адже їй випадало його бавити як господині) взагалі перестав приходити: у нього був свій світ і своє життя. Цікаво й те, що відколи з’явилася в їхньому домі тітка Аполінарія, перестала їх навідувати й тітка Марися.

Страхи приходили до Мирослави й у сни, але це бувало не так часто, а тільки тоді, коли вдень вона трохи перехвилюється. Тоді до неї незмінно приходили два дядька із залізними масками на обличчях, з руками у залізних рукавицях і з ногами в залізних черевиках; вони йшли як манекени, одновимірно ставлячи із гуркотом ноги, а дівчинка, мов метелик, тремтіла в ліжку. Дядьки ж підходили до неї, брали її один з

одного, а другий із другого боку – обоє в однакових двобортних піджаках, обоє з однаковими чорними гудзиками на тих піджаках, обидва в чорних, напрасованих із чіткою стрілкою штанях, – брали її залізними руками під пахви й вели в довгий-предовгий сталевий коридор, в якому не було вікон, а тільки низка окутих залізом, із страховидними замками та засувами дверей. І вони вели її й вели, а коли вона опиралася, то й несли, при тому так довго, що часом вона й прокидалася. А коли не прокидалася, то вони приводили її у велику чорну залу, де за довжелезним столом сиділи люди в чорних мантіях, і ті люди починали в неї випитувати всілякі речі, на що вона ніколи не відповідала, бо страх як боялася тих людей. Здається, ті люди за чорними столами були суддями, і вони судили її, але ніколи не засуджували, хоча бувало, що й кричали на неї. Тоді вона напевне прокидалася й довго потім тремтіла в ліжку, не маючи сили заснути. Темряви ж дівчинка не боялася, вона могла безбоязно дивитися вночі у вікно, але трохи боялася в тій темряві таємничих істот, які напевне за нею чатували, бо завжди повні таємничих шерхотів, зітхань, чийогось зачаєного дихання, шепотів. Ти здавалося, що вночі ходять по землі тіні померлих і що саме вони й витворюють оті затамовані звуки. Одного разу вона вирішила себе перебороти і вилізла через вікно у сад – стояла боса в холодній траві, закусивши долішню губу. Було це в місячну ніч, коли найбільше й чуються оті шерхоти; вона рушила помаленьку по стежці, пильно дослухаючись. Ішла зі стоїчною мужністю, але зачепила босою ногою земляну жабу – страх ускочив їй у груди і розідрав їх, і вона ніяк не могла залізти назад у вікно. Опустилася вздовж стіни, сіла, згорнувшись у грудочку, і просиділа якийсь час, тремтячи, поки не заспокоїлася і не змерзла. Тоді тихенько засміялася і подивилася на місяць, який світив і ніби всміхався; вона й собі всміхнулася, подумавши, що вона нерозумна людинка н цьому світі, що темрява це тільки зворотний бік світла, що всі ці шерехи й шуми – це вовтузіння ще безпомічніших і страхопудливіших од неї живих істот, які не тільки не можуть на неї напасти, але й ховаються в цій темряві тільки тому, що кволіші від неї, бо вдень вони в цьому світі, опанованому двоногими, вижити не можуть. Її там, під стіною, покусали комарі, вона розчухмарила собі тіло до крові, поки не знайшла в дворі козлика, на

якому вони з матір’ю різали дрова, підтягла його до вікна й залізла в кімнату. А, згорнувшись у ковдру, потому слухала, як зудить їй покусане комарами и попечене кропивою тіло, і тихо жаліла всіх тих, котрі ховаються в темені, котрі навіть у темряві сторожко пересуваються, через що такі вкрадливі і обережні нічні шуми. Ще вона думала, їм усім, окрім комарів га нетель, все-таки уготовано загинути, і що то казка, ніби померлі блукають ночами, а коли не казка, то вони так само нешкодливі й безпомічні – не для розбою вони виходять у цей світ, а для якогось їм необхідного вспокоєння, а вибирають ніч тільки тому, бо так само шукають для себе спокою й безпеки. Вона лежала в ліжку, закусивши краєчок наковдреника і раптом відчула, що співчуває в цьому світі кволим та безпомічним, любить не тих, котрі ступають підлогою залізними черевиками, а тих, хто ходить навшпинечки, хто озирається, хто думає, хто стережеться, хто плаче, хто мріє, хто дивиться на світ широко розплющеними очима, а не завойовує той світ. Вона любить місяць, який так печально світить у вікно і так обережно обмацує мацаками проміння дерева, траву, речі в її кімнаті, погладжує тонкими прозорими пальчиками розквітлі квіти і кладе в її суцвіття маленький подарунок – срібну росину. А коли дерева починають раптом шелестіти вдень чи вночі, це значить, що ведуть вони між собою тиху балачку – шкода тільки, що не знає вона їхньої мови. Твердо вірила, що ті дерева, й трава, й зілля так само живі, це також істоти, які поміж себе спілкуються, і що недаремно, як і квіти, ростуть вони купно. Часом, коли залишалася сама, пробувала створити для них музику – музику квітів, трави, дерев – кожному свою, і хоч з тієї музики дорослі, навіть мати, навіть тітка Аполінарія можуть лише посміятися, бо вона, та музика, для дорослих нічого не значить і нічого не варта, для неї, Мирослави, – це золота нитка, котра з’єднує в цьому світі безнадійно роз’єднане: траву з квітами, квіти з деревами, дерево з комахами, комах із птахами, птахів із тваринами, тварин із людиною. Отака золота нитка народжувалася в її серці в безсонні ночі, і в сонячні ранки, і в тихі вечори, у весни, коли вибивається із холодної землі трава, і тоді, коли з зашумованого, повного соку гілля викльовується листя, і восени, коли те листя відривається від гілля і надає, і пахне прийдешніми холодами, коли вона, маленька людинка цього світу, раптом відчуває дивне бажання

торкнутися пуп’янка, який завтра стане квіткою, а позавтра плодом: коли вона, маленька людинка цього світу, покладе собі на долоню зернину і раптом схвилюється від чуда, якого причастилася, бо в тій зернині відчує завтрішнє літо, завтрашню зелень, точно повторену в часі бо вічно сотворену. Ось що значила золота нитка, яка вряди-годи починає виплітатися з її серця; як шкода, думає вона тоді, що в її тілі замало сили, замало в її голові розуму, замало в її серці почуття; як жаль, що така вона квола, що юна як стеблина в цьому світі – повій сильніший повів і вона зігнеться, а може, й зламається, хоч саме вона любить і береже в серці оту зернину, яку, може, й сама придумує, і з якої, хай там що, точиться у віщі хвилини ота нитка. Від того на вуста її лягає тепла всмішка, а на душу лягає високий мир.

Чи не тому саме того літа, десь під осінь, подружилася Мирослава з вужем. Вуж виповзав із каміння, яке підпирало сусідський город, і грівся в м'якому серпневому сонці. В нього була лискуча шкіра і два жовтих вушка. Мирослава довго стояла на стежці і роздивлялася – вуж також одна із немічних істот цього світу. Вона винесла в черепочку трохи молока, й почала приносити йому молоко регулярно, ставлячи його в такому місці, де любив вигріватися цей лінько. Вуж молоко спершу не чіпав, а тоді й почав злизувати, відтак сталося одне з маленьких див: вуж перестав її лякатися, а коли вона з'являлася – підводив голівку, дивився на неї, але не тікав. То стало однією з її найбільших таємниць, про яку вона й матері не розказала, бо Ванда надто вже нею опікувалася і могла б вужа з їхнього двору прогнати. Вуж зник сам, як тільки похолодало, коли пішли осінні дощі, очевидно, запав у сплячку. Мирослава уявляла, як лежить десь у норі згорнуте вузьке й довге тіло, як сонно він дише, а може, вона йому й сниться, а може, сниться йому коричневий з поливою черепочок і голубувате молоко, в якому виграє сонце, і сниться йому шурхіт її кроків і її усмішка, бо вона своєму приятелю завжди всміхалася, і відчуває він безпідставний страх, що ця людина, яка весь час усміхається, може їхню дружбу зрадити, бо вона, та людина, сильна, а він немічний, бо він живе в цьому світі одинаком і ніколи-ніколи не мав у цьому світі приятеля, а все тільки боявся, а все тільки остерігався й ховався. Мирославі було приємно думати в цей

осінній сльотний час про свого несподіваного приятеля і наївно сподіватися, що в його маленькій голівці згус клаптик тепла, що творить у ньому її образ. "Я тебе ніколи не зраджу, вужику, – шепотіла дівчинка, ніколи, ніколи. Ніколи не зраджуватиму я своїх друзів, аби вони тільки були!"

12

І все-таки колишня Анолінаріїна господиня мала рацію: тітка Аполінарія таємно продовжувала ходити жебрати. Перед цим у них з матір’ю відбулася в присутності Мирослави розмова – ще годі, коли Аполінарія перебралася до них остаточно.

– Почувайте себе як удома, сказала тоді Ванда. – але одне тільки хочу у вас запитати: чи правду про вас казала ота ваша хазяйка?

– Що про мене казала хазяйка? – насторожилася Аполінарія.

– Ну, про те, як ви дістаєте собі кошти на прожиття… Самі добре знаєте, що я хочу спитати, – Ванда відчувала себе ніяково.

– Не розумію, про що хочеш спитати, – уперто вела своєї Аполінарія.

– Ну, що ви ходите… з простягнутою рукою…

Аполінарія дивилася на племінницю похололими очима.

– А для чого тобі це треба знати?

– Бо ми живемо тепер разом, – твердіше сказала Ванда.

– А як, гадаєш, може заробляти жінка, – сказала жорстко Аполінарія, – котра в цьому світі навіть не мертва душа, а просто не існує, просто ніхто?

– Ви ж казали, що працювали на башті сторожихою, – здивувалася Ванда: Аполінарія якось і справді таке сказала.

– Було, – спокійно відповіла Аполінарія. – Але на ім’я тієї сатани.

– Як це? – не зрозуміла Ванда.

– А просто. Сатана на роботу влаштувалася, а працювала я. І так, може, тривало б і досі, коли б її гедзі не кусали. Це, знаєш, така людина, що їй у голову часом вдаряє сеча…

– Ну, тьотю, добирайте виразів, – почервоніла Ванда.

– Але я нічого не сказала непристойного. Є такий вираз, здається, він зветься ідіомою, чи не так. Миросю?

– Я не знаю, – сказала дівчинка.

– Ця сатана злякалася, просто роз'яснила Аполінарія. – Вона, бачте, боїться порушувати закон. Навіть коли виганяла мене на дощ чи мороз, вона, бачте, робила це в ім'я того ж закону.

– І тому ви почали…

– Так. Саме тому я й стала професійною жебрачкою; професія не з ліпших, але з голоду не пропадеш. Більше того, я навіть зібрала собі дещицю на похорон, щоб ніхто мене в цьому світі не проклинав.

– Але, тьотю, сказала Ванда, почервонівши, я не бажаю, щоб ви ходили з простягнутою рукою. Більше того, я вам забороняю це робити!

– Даремно думаєш, що я ходжу із простягнутою рукою, – всміхнулася Аполінарія. –Чи стою біля церкви, чи біля костьолу, чи взагалі на людях. Це все робиться простіше. Я маю свій район, не казатиму який. І там люди мене вже знають, я тільки заходжу в двір, а вони дають мені, хто що може, і без простягненої руки. Знаєте, чого та сатана так за мене тримається? Золото, то так, приключка, і вона, і я знаємо, що воно казка; є причина земніша. Я тим хлібом, котрий мені дають і якого з'їсти не можу, годувала її свиней.

– Ми стільки стоїмо за тим хлібом, прожебоніла Ванда.

– Мені дають хліб черствий. – сказала Аполінарія. – І я за ним не стояла навіть тоді, коли карточки були.

– Але тепер ви своє старцювання покинете, – сказала Ванда. – Крім того, я свиней не тримаю.

Хочеш, щоб сіла тобі на шию? – з обуренням спитала Аполінарія. Ну ні. тоді я ліпше повернуся до своєї сатани. Кожен заробляє собі в цьому світі, як уміє і може.

Тоді Ванда встала і зробилася такою, якою Мирослава часто її бачила: твердою, жорсткою і владною.

– Те, що я вам сказала, тьотю, – мовила вона, – не прохання, а вимога. Я вас запросила до себе і справді хочу, щоб ви жили тут, але в нас у домі свій лад і свої вимоги. Коли вам у нас не сподобається, ми вас тримати не будемо, але жебрати я вам категорично забороняю.

Аполінарія скинула очима, і вперше Мирослава побачила на її обличчі страх. Але це була тільки мить, повіки в тітки опустилися, а на щоки лягли брунатні плями. Вона сиділа й мовчала.

– Отже, домовилися, тьотю? – м'якше спитала Ванда.

Аполінарія якось непевно хитнула, і її вуста стали тоненькі й безкровні.

– Не обіцяю вам великих гараздів, – сказала Ванда, – але що маємо, те матимете й ви. Там, де двоє, третій прохарчуєте я. Марципанів не буде, але ніхто вас не виганятиме ані на дощ, ані на мороз. Навіть на сонце.

– Дякую, – якось непевно хитнула головою Аполінарія…

І от тепер Мирослава довідалася, що тітка Аполінарія жебрів таки не покинула. Чотири рази на тиждень дівчинка ходила в музичну школу – бувало то після обіду, бо зранку вона відвідувала школу загальну. Мати її зранку бувала, як правило, вдома, бо мала уроки також на другу зміну, але затримувалася часто до пізнього вечора. Окрім того, Ванда мала приватний урок, який вела в середу до обіду. Отже, тітка Аполінарія лишалася безконтрольна у міжчасся між відходом на роботу Ванди і приходом зі школи Мирослави (тут старій клався в обов’язок дівчину нагодувати, бо вона з керогазом не вміла й боялася обходитися), і коли дівчинка бігла в музичну школу. Саме тоді Аполінарія влягалася, як довідалася пізніше Мирослава, в свою "робочу одежу", тобто в лахи старчихи, клала на обличчя грим при допомозі вуглика з печі і якихось своїх шмаровил і непомітно вислизала з двору, прихопивши старого Сильвестрового годинника, бо свого вона, ясна річ, не мала – орієнтуватися в часі їй тепер було конче необхідно. Про все це довідалася Мирослава випадково. Якось вибігла вона під Просиновську гору і в неї на туфельці обірвалася пряжка. Повернутися додому й перевзутися дівчинці було сподобніше, аніж хляпати туфлем через усе

місто, вона вже доходила до двору, коли ж побачила, як з їхнього обійстя видибала якась старчиха і, налягаючи на грубу сукувату палицю, подалася до греблі. Спершу дівчинка подумала, що це й справді якась старчиха, але вдома тітки Аполінарії (вона теж називала її тіткою, бо так захотіла сама стара) не застала. Тиха підозра ворухнулась у її грудях; дівчинка зайшла до кімнати тітки Аполінарії, халат її лежав, охайно розпрямлений на спинці стільця. Взагалі в цій кімнаті панував дивовижний лад: фіраночки на вікнах аж бляшані, такі накрохмалені, так само непорочно чисті були пошивки на подушках, ковдру застелено з бездоганною складкою, а на підлозі ані пилини. В шафі, яку розчинила Мирослава, все було так само ніби виструнчене і, ясна річ, уся тітчина одежа, навіть її халамидне пальто, висіла на місці. Мирослава пішла в передпокій, де стояли оті розбиті Аполінаріїні боти – ботів не було. Вони вийшла в сад і подивилася в бік туалету – двері були широко розчинені, а навколо ні душі. Дівчинка не мала часу довше затримуватися, отож швиденько перевзулася й побігла в музичну школу. Сьогодні вчителька вичитала її за неуважність, а мати, з якою вони перестрілися, пильно зирнула на неї й спитала, чи нічого не сталося. Сталося, аякже, Мирослава оповіла їй про пряжку і про те, що довелося повертатися додому, але про своє відкриття щодо Аполінарії промовчала. Вдруге вона перехопила тітку через декілька тижнів – захворіла її вчителька, і Мирослава пішла додому раніше. Вдома було порожньо, вона сіла за уроки, а коли через кілька годин обережно рипнули двері, вона вийшла у вітальню і згукнула вражено: перед нею стояла та ж таки старчиха і перелякано на неї дивилася.

– Не лякайся, серденько, – прошепотіла Аполінарія. – Це я!

– Але ви пообіцяли мамі, – пробелькотіла Мирослава, а тітка Аполінарія наклала пальця на вуста й прошепотіла:

– Ш-ш-ш! Я тобі зараз усе поясню.

Шмигнула повз розгублену дівчинку до своєї кімнати, а за якийсь час вийшла (Мирослава й досі вражено стояла у вітальні) вже у звичайному

домашньому халаті і побігла до вмивальника. Ретельно вимила обличчя з милом, і повернулася до вітальні вже із знайомим обличчям, на якому грала загадкова, а трохи й розгублена усмішка.

– Сідай, – сказала вона звичайним голосом. Нам треба і тобою перебалакати.

Мирослава сіла на краєчок стільця і дивилася на тітку, певне, надто вражено, бо та раптом розсміялася хрипко, ніби кашляла.

– Не дивися на мене так страшно, – сказала. – Я тобі зараз усе поясню.

І вона заговорила якось не так як завжди, а хвилюючись і ковтаючи слова – вилила на дівчинку повінь слів, налягаючи на тому, що вона, тобто тітка Аполінарія, не може жити столовницею, бо в її матері, тобто Ванди, зарплата мацюпенька, що тітка іншого способу здобути гроші не знає, бо не ті вже в неї літа. Що вона дуже згорьована самотня і нещасна, а кожна людина має свою гордість і свою совість, вони й так виявили їй велику ласку, прийнявши до себе, а вона, тітка Аполінарія, тільки й має добра, що ота золота монетка, а ще покладені у сховку гроші на похорони. Але Мирославу, як справжню дитину, здається, не цікавили тітчині резони.

– А де ви діваєте хліб, який вам дають? – наївно спитала вона.

– Бачиш, Миронечко, – ніяково заговорила Аполінарія. – Я пройшла по своїх клієнтах і попросила хліба мені не давати, а тільки гроші, скільки можуть.

– І вони вам дають тільки гроші?

– Еге ж, мідяки. Я ті мідяки здаю знайомій продавщиці, дістаю карбованці.

– Але як же ви ті гроші дасте мамі? – спитала Мирослава. – Як їй поясните, де взяли?

Аполінарія. здавалося, ще більше знітилася.

– А ти не розкажеш? – зиркнула хитренько.

– Як ви думаєте? – прямо спитала, дівчинка.

– Думаю, що не розкажеш, – мовила Аполінарія. – Бо так ми з тобою матимемо маленькі таємниці, притому зовсім непогані таємниці.

– Але про ту золоту монетку ви мамі розповіли, – сказала дівчинка.

– Звісно, розповіла, – швиденько мовила Аполінарія, – бо то була моя монетка, тобто це була моя таємниця, і я мала право її розкрити.

– А я ні?

– А ти ні, бо людина не має права розкривати лише чужих таємниць. Тоді вона чинить недобре, зрозуміла?

– То це буде теж тільки ваша таємниця? – спитала Мирослава.

– Цього разу це буде таємниця спільна. – мовила Аполінарія. – Бо так ми творитимемо твоїй мамі добро. Разом.

Мирослава подумала. Здається, їй не треба було згоджуватися, адже добре чи погано вони чинитимуть, була в тому якась неправда. Ні. їй не треба йти на зговір із тіткою Аполіиарією, – це вона розуміла, однак була мала й не поборола своєї цікавості.

– То як же ви даватимете мамі гроші? – спитала вона.

– Значить, згоджуєшся? – хитнула головою Аполінарія. – Це дуже просто. Я підкладаю потрохи гроші у вашу коробочку, де їх тримає твоя мама.

– І вона цього не помічає? – здивувалася Мирослава.

– Поки що ні, – засміялася тітка. – Правда, й підкладаю я мало, бо дуже мало у мене тих грошей є.

Підсьорбнула якось смішно носом, і стала така дивна, ця тітка Аполінарія, така розгублена й безпомічна, що в Мирослави здригнулося серце. І дівчинка раптом подумала, що ця тітка з її невеликими хитрощами, з її кумедними і справді нешкідливими таємницями теж десь така сама, як і ті нічні істоти, котрі ховаються, котрі шарудять скрадливо и шепочуть потаємно, скрадаються, що вона, ця тітка, здається, така ж. як і її, Мирославнн, прнятель-вуж, котрий п’є принесене йому молоко, а навзамін тільки й може відплатити, що самою приязню; що тітка Аполінарія також жалюгідна, бо вона в цьому світі не живе, а тримається на хиткій павутині, як сумний осінній павучок із бабиного літа – його гонить вітерець долі й він пливе й сідає гам, де може зачепитися, зривається і знову пливе, нікому не шкодить і нікому не вадить, але сіє сум, і той сум і є жовтуватий, теплий жаль, бо коли б не було того жалю, не зміг би й жучок існувати. Аполінарія сиділа проти дівчинки якась змінена, застигла, змаліла, упокорена, ніби чекала на її вирок, ніби від того вироку мало залежати її "бути чи не бути", а вона так хотіла зачепитися за міцнішого куща, що його не зруйнує вітер і якого не розмиє дощ. І Мирослава раптом пожаліла цю нещасну, чудну жінку, яка чомусь відмовилася жити так, як усі люди, і сама себе кинула в оту прірву самотності, з якої годі видобутися, яка, зрештою, тільки тим і вміла втримувати свою гордість, що упосліджувалася. І от раптом вона стала сам на сам супроти старості, супроти самотності, супроти бездахості, супроти безрідності й бездітності, і віддала себе в залежність їй, Мирославі, маленької людинки в цьому світі, кволої й так само самотньої.

Кожна людина мас свої химери, дитинко, – сказала Аполінарія, – і часто ці химери – суть наша, без них ми як дерево без листя. Може, хай вони будуть, га?

Мирослава не зовсім зрозуміла цього мудрування, але вона збагнула інше: оця тітка Аполінарія належить до істот, яких треба жаліти, а раз так, вона, Мирослава, прийме її в свої друзі.

– А що буде, коли мама помітить ті ваші підклади? – спитала дівчинка.

– Буря й грім, – підтисла долішню губу Аполінарія. – Але тобі ж не обов’язково признаватися, що ти про це знала.

Мирослава знову подумала: ні, їй не все тут подобалося.

– А як ви дізналися, де мама тримає гроші? – спитала вона.

– О, – зокруглила очі тітка Аполінарія, – з цього у вашому домі секрету не роблять.

13

Після тієї розмови з тіткою Аполінарією Мирослава вийшла в садок із якимсь не зовсім пояснимим смутком. Стояла вогка тиша пізньої осені; дерева майже обезлистилися. городик був порожній, навіть гарбузи з нього прибрали, стриміли тільки сухі тички соняшничиння і кукурудзиння. Розмокле чорне гудиння лежало на землі, як умерлі й посохлі змії, і це нагадало Мирославі її вужа – золотовухого, лискучого й доброго, який дивився на неї так, ніби хотів до неї забалакати. Під грушею-дичкою лежало потемніле копійчане листя і валялося кілька зовсім згнилих грушок. Вона підійшла до камінної загорожі, там лежав її черепочок, з якого поїла молоком вужа, в черепочку сіро поблискувала вода.

– Ти спиш, вужику? – спитала дівчинка. – Спиш?

Їй здалося: щось заворушилось у глибині каміння, а може, це приснився вужеві сон. синій, мов ранок, і в тому ранкові синя, як сон, вона, маленька людинка цього світу. І Мирослава придумала собі, а може, й справді почула сипкий вужевий шепіт.

– Приходь до мене, коли тепло стане. Приходь, і ми знову подружимо. Я буду думати про тебе, вужику, сказала дівчинка. Я буду приносити в твій сон молоко, а ти пий його, пий!

– Ти мені вже й зараз приносиш у сон молоко, – почула чи придумала вона сипкий шепіт. І мені від того солодко й печально.

– Чому ж печально, вужику?

– А тому, що це сон. Немає нічого красивішого за печальний і солодкий сон… Бо тоді здається, що виповзаєш із старої шкури і молодий стаєш.

– Хай буде тобі добре, вужику, сказала Мирослава. – Добрих тобі сновидінь.

– До побачення у теплі, дівчинко, – прошепотіло в глибині каміння.

Вона пішла до клумби, так само порожньої, цвів тільки синьо мороз. Нахилила квітку й понюхала: мороз пах вологою прохолодою, на листках поблискували краплини. Вона відпустила стебло, і з листків посипався дощ. Лавка була вогка, лискуча, до дерева приклеїлося кілька жовтих листків. Дівчинка провела пальцем по холодному дереві, обмальовуючи ті листки, а тоді подивилася в небо. Там стояв нерушний сірий кисіль — було те небо порожне. І їй захотілося, щоб з’явився в тій порожнечі великий білий птах, щоб прокричав він їй щось прощальне й тепле, але можна придумати розмову з вужем, який усе-таки був, а не птаха в небі

– тепер надто вже пізня осінь. Вона пошкодувала, що не могла придумати собі птаха, що вона не може написати листа і покликати того птаха за листоношу. Не може послати його в краї незвідані, де так само стоїть у порожньому голому дворі чоловік, якого вона не забуває, і так само, як вона, дивиться в небо, так само сподіваючись на птаха. Бо він, той чоловік, давно написав подумки свого листа, але ніяка пошта не хоче того листа їй пересилати: ні земна, ані небесна.

– Давай зробимо так. – прошепотіла Мирослава. – Я шлю тобі листа, тату! Доброго тобі дня! Сьогодні мені смутно, і я маю трохи вільного часу. Вчителька моя захворіла, і я повернулася додому. Скажи мені, тату: можна казати неправду з добрим наміром? Можна бути печальною, коли до того немає причин? Можна плакати, коли тебе ніхто не образив? Можна розмовляти і тими, хто відсутній, або кого нема? Можна любити того, кого не знаєш? Я прийду завтра у цей сад, а ти мені пришли відповідь. Бо коли все те, що я запитала, можна, то можна одержати й листа, котрого ніхто не писав…

Вона озирнулася, бо їй здалося, що хтось за нею підглядає. Але вікна їхнього дому були сліпі, затягнуті гардинами й фіранками, а вулиця порожня. Тоді вона тихенько підступила до драбини, що вела на горище, і обережно стала на вогку, аж зелену від моху приступку. Взялася рукою за цвіле, мокре дерево і, затримуючи дихання, почала повільно підійматися. Руки в неї стали брудні, але вона на те не зважала. Пірнула в розчинені дверцята горища і вдихнула в себе той особливий запах, яким пахне їхнє горище: запах бляхи, пороху, застояної води, старих речей, а ще більше – запах осені. Дівчинка пішла, ступаючи навшпиньки, щоб не гупати, в куток. Там стояв старовинний стілець з поламаною спинкою і лежало старе, чоловіче, очевидно, батькове пальто. Відгорнула полу того пальта, провівши перед цим по ньому пальцем. Вийняла різьблену скриньку, випиляну в 1888 році, і взяла свою ляльку. Лялька була сумна, безживна й холодна. Тоді вона сіла на стільця, пригорнула ляльку до грудей і почала колисати її, приспівуючи колискову, яку знову-таки придумала сама.

14

Невдоволення, яке відчула колись Мирослава, коли тітка Аполінарія переселилася в їхній дім, не було глибоке: стара жінка зуміла швидко завоювати її серце. Перше, що їй удалося: не заважала нікому жити власним життям, тож непомітно вписалася в ритм, що панував у домі. І хоч прожила вона в них недовго. Мирослава вже й уявити не могла, що раніше було інакше.

Тепер вони часто збиралися вечорами у вітальні, зрідка прибігала тітка Марися Шара, тягнучи за собою незмінного хвостика – Владека. Вони сідали за чай, фруктовий, з вишневих чи сливових гілочок, і рідко коли справжній. До чаю подавалося варення, також вишневе чи сливове, і коржики. І хоч Мирослава тільки витискала їх з тіста, Ванда незмінно казала, тримаючи ледь помітну всмішку, що випікала їх таки її донечка й просила не судити, коли щось не так. Владек при цьому дивився на Мирославу трохи зчудовано, а вона опускала очі й бурмотіла, що не пекла вона тих коржиків, бо не вміє. Але атмосфера за столом завжди бувала затишна: підіймалася від філіжанок запахуща пара, м’яко хрумало під зубами печиво, старі, ще бозна-якої давності срібні ложечки зачерпували червоного варення; Мирослава виловлювала вишню і обережно клала її до рота. Не поспішала запивати, хоч вишневий чай подавався до вишневого варення, а сливовий до сливового, а завмирала й насолоджувалася ніжним смаком. Чи не тому такі вечори вона називала вишневими чи сливовими, і далеко згодом, коли вона стола доросла і мала вже власного сина, вона розповідала не без сентименту авторові цієї книги про ті вишневі чи сливові вечори. Жінки тоді розмовляли, але не голосно, часом перебиваючи одна одну: саме в такі вечори вони заговорювали часом про минулу свою молодість та юність, згадували імена якихось давно померлих людей, Мирославиннх чи Владекових родичів. Діти слухали ці балачки спокійно: Владек, здавалося, трохи нудьгував, але це тільки на перший позір, бо пізніше, в дорослому віці, він також згадував про ті вечори в розмовах з автором цієї книги із сентиментальним замилуванням, скептично ж він усміхався, бо того вимагав його вік та й становище єдиного чоловіка в

тому маленькому світику. Тоді Мирослава на нього трохи й сердилася, бо цей настрій, смак і запах вишні або й сливи, оця легка пара, що здіймалася від філіжанок й оповивала обличчя чаювальників, оці м’які, виглажені, заспокоєні обличчя жінок, оці майже незрозумілі розмови, адже дорослі говорили, враховуючи присутність дітей, натяками, яких ті ще не могли зрозуміти, оці спогади про дріб'язкові, зрештою, речі раптово осяювали. вихоплювали з темряви минулого клаптики колишнього життя – ніби вривалися до них сонячні кадри а чи фрагменти якихось фільмів, що тільки й живуть, що у пам'яті. Мирослава знала ці історії, але не відчувала їх; зрештою, не в історіях суть, а в тих вишнево-сливових сутінках, в тій атмосфері, що їх оточувала, в отому затишку, якого всі прагли, в отій, зрештою, делікатності, при допомозі її вони оминали спогади важкі й болющі – в усьому цьому прочувалася непорівняна музика і, здається, саме за відчуття цієї музики Мирослава такі вечори любила. Затишно було, й коли тітка Марися зі своїм хвостиком Владеком Шарим не приходила, тоді вони не пили чай так урочисто, тобто він був, але без варення та печива; часом вони читали вголос, тобто читала Мирослава, а жінки щось робили: Ванда плела, а Аполінарія щось зашивала чи церувала. Але й тоді в домі пахло тонко вишнею чи сливою, і голоси ставали спокійні й неголосні, дорослі часом переривали її читання і про щось поміж себе заговорювали. Мирослава сердито зводила очі й лагідно обурювалася, на що вони поспішно розмову уривали і знову слухали. Часом читала Аполінарія, наклавши на очі великі, явно не свої окуляри, ті вряди-годи смішно сповзали на носа; згодом Мирослава довідалася, що то окуляри чоловіка, з яким тітка жила після війни і який помер. Аполінарія читала куди ліпше від Мирослави, голос у неї був дужий, з інтонаціями, а саме читання Аполінарія підкріплювала часом виразним жестом.

Отак вони й жили. Єдиний тягар, який несла в душі дівчинка, були оті секрети, в які втаємничувала її тітка Аполінарія; їй, Миросливі, щемко було думати, що тітка все ще ходить на жебри і що вони разом матір обдурюють. Тому вона аж зітхнула полегшено, коли Ванда помітила оте

підкидання до сімейної скриньки грошей. Вона насупилася і в присутності Мирослави гостро зауважили про це відкриття Аполінарії.

– Хіба я так багато кладу? – хитро примружилася Аполінарія.

– Не в тому річ, – все ще хмурилася Ванда. – Звідкіля ви ті гроші берете?

– Таж не краду! – обурилася Аполінарія.

– Не крадете, а просите, – сказала Ванда безапеляційно. А в нас була тверда домовленість…

– Я не порушую нашої домовленості, – перебила її тітка, спохмурнівши й собі, – Мирослава аж рота розтулила, слухаючи ту балачку, – стара увіч казала неправду.

– Де ж берете гроші?

– Конче звітувати? – тітка Аполінирія дивилася нові Мирославу, в куток.

– Такі речі я мою знати!

– Гаразд, але тоді попросиш у мене вибачення, – згорда повіла Аполінарія. По-моєму, я вже казала, що трохи відклала собі на похорони. Оце і є ті гроші…

Ванда почервоніла.

– Але ж, тьотю… – сказала.

– Стривай, дай доказати. – Аполінарія розстебнула гудзика біля шиї, ніби їй було важко дихати. Бачиш, Вандусю, в мене є свої резони і, як переконаєшся, не такі дурні. Кожній старій людині треба думати про смерть, і нікуди не дінешся. Я ж безпаспортна і без прописки, тобто в цьому світі ніби й не існую… Знаєш, як робить кішка, чуючи смерть… Але ні, я про це вже говорила. Ти моя єдина родичка, тож коли помру, тобі ліпше не заводитися з цим клопотом: оформляти акт смерті, ховати на цвинтарі, виконувати сотні якихось цілком ідіотичних формальностей…

– Що ви таке говорите, тьотю? – з жахом сказала Ванда.

– Сусідам можеш сказати: пожила в мене трохи стара й пішла. А мене загорніть у простирадло і вночі закопайте десь у садку без хреста й насипу – не треба мені того всього. Коли б я десь тут, біля вас, лежала, було б мені супокійно й добре, якщо всі оті казки про душу і посмертне існування хоч трохи мають підставу…

– Я не хочу про таке слухати, тьотю! – вигукнула вражено Ванда.

– Сама викликала цю розмову, – сумирно повела Аполінарія. Бо коли почнеш мене оформляти, відразу ж виникне: хто я, і що я, і чому мене тримали безпрописно? А коли назвеш моє справжнє ім’я та прізвище… ну, ми про це з тобою ще побалакаємо. Отож я й вирішила: навіщо мені ці гроші на похорон, коли все можна вирішити просто й безкоштовно… Чи, може, мені ліпше зробити як тій кішці?

– Піди погуляй, доцю, – строго сказала Ванда.

– Але ж надворі дощ і темно, – відповіла Мирослава.

– Піди в свою кімнату, – нахмурилася мати.

І Мирослава пішла в свою кімнату. Кинула поглядом на Аполінарію, та примружилася й навіть підморгнула їй, але Мирославі від того не

було весело. Зачинила за собою двері, і їй здалося, що тут, у кімнаті, дощ, вітер і тьма непроглядна. Дощ із вітром бив у шиби, а тьма непроглядна існувала й справді, бо не вмикала дівчинка світла. Яка дивна жінка, оця Аполінарія, думала вона, вся окутана, як туманом, таємницями, вся як у дим і, в усіляких нерозгаданностях. Мирослава постояла якусь мить перед темним вікном, за яким гуляв вітер і рипіло гілля, стало їй самотньо й порожньо. Клацнула вмикачем і, хоч розігнала тьму непроглядну з кімнати, не вигнала її з душі. Згорнулася ота тьма на денці її серця круглою, лахматою, болющою кулькою, і чи не тому, ступаючи навшпиньки, вона підійшла до дверей і опустилася на підлогу, прикладаючи вухо до замкової щілини. Але за цей час, тітка встигла сказати матері щось таке, що та вигукнула вражено.

– Господи, тьотю?

– Вже давно хотіла тобі розказати про це, – мовила Аполінарія. – Як бачиш, нічого не крала, нікого не вбивала, але жити так, як живу, мушу. Тепер вирішуй, може, мені від тебе піти…

– Не за себе боюся, – сказала глухо Ванда. – За дитину. Заради дитини я і від Сильвестра відмовилася, і це було мені жахливо. Це мені, тьотю, жахливо, жахливо!.. Тепер я, може, й шкодую, але що зроблено, того не повернеш… Осуджуєте мене за те?

– Не маю права нікого в цьому світі судити, – тихо сказала Аполінарія. – Я вже сама подумувала, щоб від вас піти. Ну, хоч би до тієї своєї сатани – ми вже і нею зжилися, та й не потрібно мені їй нічого пояснювати й розказувати. Я винувата тим, що й сама виявилася кволою істотою під цим небом: вибач мені. Вандо, я поласилася…

– На що?

– На затишок домашній і на твоє добре серце.

– Хіба в мене добре серце? – гірко сказала Ванда.

– Добре, Вандусю… А ще в тебе є оцей метеличок, доня твоя. Я поласилася й на неї і полюбила дім ваш і затишок ваш, хоч не мала б того робити. Знала, що не проживу у вас довго, бо щастя – це як квітка, котра цвіте всього день. От квітка й відцвіла, Вандо!

Зависли мовчанка, глуха й порожня, як темна посудина. Мирослава намаїалася не дихати під дверима – знову нічого вона не розуміла, анічогісінько. Виходить, у тітки Аполінарії був якийсь гріх чи переступ, але який? Щось таки колись вона укоїла, ця жінка, і тепер напевне переховується? Господи, як все це важко, як це все складно, як це збагнути і як зрозуміти її маленькій бідній голівці? Вона ж така славна й мудра, ця тітка Аполінарія. Мирослава знає це напевне, але що там у минулому в неї сталося?

– Завтра я від вас піду, Вандусю, – тихо сказала Аполінарія.

– Не знаю… як мені з вами бути… А як ви потрапили в той театр, та ще й у Бердичеві?

– Так у мене склалося, – мовила Аполінарія. – Був один чоловік, він мене й умовив. Ти ж знаєш, я завжди хотіла стати акторкою, в самодіяльності грала, а що вміла й могла? Не думала, що це такий страшний гріх у театрі грати… Не так сталося, як гадалося…

І знову Мирослава нічого не зрозуміла. Отже, тітка Аполінарія була акторкою – от звідки оцей поставлений голос і оце вміння перевтілюватися. Але чому страшний гріх у театрі грати?

– Я, тьотю, навіть не знаю, що й сказать, – повіла ніяково Ванда. – Жаль мені вас.

– А мені себе не жаль, – сказала Аполінарія. – Тепер, коли я трохи ковтнула вашого живого щастя, тобто пожила як людина три місяці, мені і вмерти не страшно. Вибач, що не розказала тобі всього відразу.

Мирослава відійшла від дверей і знову стала перед вікном. Темно-синім, покрапкованим вікном із тремтливими шибами, які аж постогнували від вітрових ударів. Їй стало чогось жаль: чи того, що в світі існують таємниці, які їй не дано розгадати, чи того, що тітка Аполінарія знову від них піде, чи того, що надворі така негода, так буйно колотиться синя темрява. За дверима й кімнати ще розмовляли, але вона вже не дослуховувалася – жаль її з'їдав. Уявляла собі зігнуту під дощем постать тітки Аполінарії, в отих ботах із розбитим правим закаблуком, у халамидному пальті, у темному солом'яному капелюшку, з сизим носом, з круглими, як на старовинних фотокартках, гудзичками очей, з фанерною валізкою в руці; уявляла довгу розквашену дорогу, по якій іде ця жінка, і їй раптом захотілось увірватися у вітальню до тих двох, що ведуть притишеними голосами розмову, якої їй довіку не зрозуміти, ввірватися і сказати своє слово, щоб вони перестали бути такі насторожені й тривожні, щоб мати, зрештою, не проганяла тітки Аполінарії з дому: а коли інакше не можна, хай живе у них безпаспортно і безпрописно, бо, хоч яка вона невелика, а відала: коли хтось відходить самотньо по порожній, болотистій, розквашеній дорозі – це щось умирає у світі, це щось умирає в душах тих, хто цю людину знав і любив: адже смерть того, кого прийняв у своє серце, – це часточка смерті власної. І їй стало так чогось страшно, так самотньо в цій блідій порожній кімнаті, куди все-таки вдерлася незримо негода, що вона не витримала, розчинила рвучко двері і стала на порозі, а дві жінки, що схилилися одна до одної, здригнулися й повернули до неї якісь неживі, синюваті обличчя.

– Що, доню? – спитала Ванда.

– Я хочу бути біля вас, – тихо проказала дівчинка.

– Ну, звичайно ж, – тепло мовила Аполінарія. – Не знаю. Вандусю, чого ти її відсилала? Може, заграєш нам?

– Ні, – крутнула головою Мирослава. – Я хочу біля вас посидіти.

– А може, дозволите заграти мені? – всміхнулася Аполінарія і встала із стільця.

– Ви вмієте грати? – зчудовано спитала дівчинка.

– Колись уміла, – сказала Аполінарія і пішла до фортепіано. Підняла покришку й погортала поставлені на підставці ноти.

– Ну, хоч би це, – сказала й торкнулася клавіш.

Грала так, як той, хто колись умів добре грати, але в кого вже задерев'яніли пальці. І від того ще більший жаль охопив Мирославу. Вона зирнула на матір, обличчя в неї було жовте, а на вустах завмерла також жовта усмішка. Тоді дівчинка сплела пальці, і хрумкнула ними, і прикусила долішню губу, а кімната все ще наповнювалася звуками – дерев'яними кульками й кубиками, від чого дівчинці стало ще самотніше й печальніше, ніж там, у порожній кімнаті, повній невидимого дощу.

15

Наступного дня, коли Мирослава повернулася зі школи (в немузичний день), тітка Аполінарія зустріла її з таємничим, майже урочистим обличчям: очі її аж поблискували від збудження.

– Що я знайшла. Мирославо, що знайшла!

– Що ж ви знайшли?

– Це тобі буде цікаво, сказала Аполінарія. ведучи дівчинку в свою кімнату. – Бачиш, я маю деякі негарні звички, наприклад, мушу відкрутити те. що відкручується, і зазирнути туди, куди зазирається. Капосні звички. І от я прибирала в себе в кімнаті…

Вони саме зайшли до кімнати, Мирослава побачила, що з ліжка із залізними бильцями знято дужку, ту, що в ногах.

– Я її зняла, хоч була забита туго, вночі мені там у ногах щось порипувало, сказала Аполінарія. Пішла в кінець ліжка й покивала звідтіля пальцем.

– Ходи сюди! – шепнула.

Мирослава підійшла й побачила, що в порожнині ніжки щось є й справді ніби скручений у трубку картон.

– Дивися це чудо, – урочисто проголосила Аполінарія, і витягла шматок цупкого полотна. Згорток розгорнувся, і Мирослава побачила намальованого олійними фарбами чоловіка. Їй аж кров прилила до обличчя, та й повітря не стало, з такою пожадливістю вдивлялася вона в зображення. Обличчя було знайоме, навіть дивно знайоме, вона б сказала – знайомо забуте: саме це обличчя вона останнім часом хотіла собі уявити – чоловік із глибокими пролисинами, глибокі розумні очі з якоюсь тихою печаллю дивилися на світ, а м'які, майже безвольні вуста ледь-ледь здригнулися н застигли в несміливій усмішці. Мав іще чоловік прямий рівний ніс і трохи запалі від худизни щоки.

– Це твій батько Сильвестр, – сказала Аполінарія. – Я його мало знала, може, кілька разів бачилися, бо ми, сказати відверто, не контактували – на те були свої причини. Тобто кожен жив своїм життям, але в мене така пам'ять, що досить раз побачити людину, і я її вже ніколи не забуду. Ти його теж мала б пам’ятати.

– А я й пам'ятаю, – самими вустами шепнула Мирослава.

– Отакі, бач, речі! Мені не годилося, звісно, зривати цієї дужки, але, признаюся, мене до тієї дужки весь час тягло. Їй-бо, тягло: ну, не можу я не відкрутити того, що відручується, і не зняти те, що знімається…

– Покажемо нашу знахідку мамі? – спитала Мирослава.

– Але давай поміркуємо. Не думаю, щоб твоя мама не знала про цей портрет, бо хто б його туди заклав? Не думаю, що вона дуже зрадіє, коли довідається: цей сховок ми знайшли. У вас фотокартки його зберігаються?

– Я не бачила, – безпомічно сказала Мирослава.

– Отож! – загадково підморгнула Аполінарія. – Не думаю тож, що мати схвалить те, що я показала нього портрета тобі. Тямиш?

– Так, – сказала Мирослава. – А мені цього портрета дасте?

– Аякже, – сказала Аполінарія. – Для того я тобі й показала: ця річ належить не мені, а тобі. Отже, тобі вирішувати, що робити: чи сховати як було, чи, може, забереш його до себе і десь там у себе переховуватимеш.

– Заберу до себе, – сказала Мирослава. – Хоч я б хотіла взяти його в рамку й повісити на стіні.

– Колись так і вчиниш, – мовила Аполінарія. – А тепер пожалій мене, бо мама твоя за ці штучки може мені й на двері показати.

– Як це? – не зрозуміла Мирослава.

– Щоб я не совала носа, куди мені не належить. Бери!

Мирослава взяла полотно, відвела його на простягнутих руках: усе тепер стало на місце. Той чоловік, якого вона гак часто згадувала, знайшов нарешті своє обличчя, воно ніби випрозорилося з небуття і навіки увійшло в її свідомість. Дівчинка знала, що відтепер житиметься їй легше, відтепер у її життя ввійде те, що було звідти печально вийняте, те, що мусить складати частину її світу: вона аж засміялася тихо.

– Чого смієшся? – запитала Аполінарія.

– Це я від радості, – відповіла Мирослава. – Я така вам вдячна, така вдячна!

– Я тобі друг! – проголосила Аполінарія. – Було б мені куди легше, побачивши цю штучку, заховати її назад. Тоді ніхто на мене не сердився б, але знаю, що в мене є друг, і я відчуваю перед ним моральне зобов’язання.

– А що таке моральне зобов’язання? – спитала дівчинка.

– Це коли думаєш, щоб було добре не тільки тобі. Не зовсім розумію твоєї матері, яка приховує від тебе якісь складні речі цього світу, але не мені судити. Я у вашому домі гілочка нарощена і хтозна, чи матиму час до вашого дерева прирости, але в мене нема кого більше в цьому світі любити.

Але Мирослава не могла в цей момент слухати тітку Аполінарію. вона була вся там. біля портрета. Дивитися на нього зблизька було незручно, живопис розпливався, розпадався на мазки й кольорові плями.

– Можна я піду до себе? – спитала Мирослава.

– Не можна, а треба, – сказала Аполінарія, і Мирослава вискочила з її кімнати. Поставила полотно на ліжку, щоб подушка його підпирала, і відійшла до вікна. Світла було багато, і портрет раптом засвітився, фарби заграли, ожили, ожило й обличчя: ось із ким вони блукали тоді полем, ось хто ніс її колись на плечах, ось хто приходив до неї у сни і у вечірні перед сном марення. Вона відчула, що їй хочеться розплакатися, до в неї в грудях виростає радість, ніби поклалася туди сонячна пляма, що їй тепер зовсім не самотньо, і що вона має з ким сокровенно спілкуватися, ділитися своїми маленькими бідами й смутком, а коли так, щось змінилося відтепер у світі, перемкнулося й освітилося.

– Доброго дня тобі, татку, – прошепотіла дівчинка. – Чи не цей портрет – твій мені лист, якого я в тебе просила?

Вона завела таку гру: заплющувалася, стояла якийсь час невидюща, а тоді розплющувала очі. І їй у вічі кидалося те обличчя з портрета, воно всміхалося тонко й вибачливо, і дівчинка так само всміхалася і йому. Дівчинка підходила ближче до портрета, зображення потому розсипалося на мазки; відходила далі – зображення поверталося; відступала вбік, міняла ракурси і з зачудуванням та радістю помітила, що батько повертав у її бік очі, пильно й утішено стежачи за нею, так само як вона за ним.

16

У той день, коли покинула їх тітка Аполінарія, пішов перший сніг. Мирослава поверталася зі школи, як завжди, через бульвар і парк. Сніжинки почали пролітати, коли вона завернула на перший бульвар; їй здалося, що дерева над головою зашуміли, зітхнули чи легко застогнали. Вона подивилася в небо – лежало на верхівках дерев, брудно-синювате, драглисте, гілляччя ніби врізалося в Його набряклу плоть.

Коли ступила на другий бульвар, вітер стих і зробилося моторошно тихо. На бульварі не було ані душі, тільки вона сама, і злякавшись тієї дивної тиші, дівчинка раптом зупинилася. Тоді небо над її головою здригнулося, і сніг пішов лахматий, повільний; повітря навколо забіліло, сніжини плавко спускалися на жовту алею із залишками леглого листя, на те листя, на лави, на її руку, що тримала портфеля, на білу вовняну хустку, розтавали в неї на щоках та лобі. Вона виставила перед собою долоню, і сніжини почали сідати й на долоню. Світилися якусь мить блідими фігурами і зникали, бо життя їхнє було як подих.

Мирослава глибоко вдихала в себе повітря з гострим запахом снігу, і їй здалося, що в цім світі сталося щось значніше, аніж ішов сніг. Їй здалося, що хтось до неї гукнув, тихо так, але виразно, розпачливо так, з проханням. Закрутивсь у повітрі один із листків, котрий аж досі тримався на гілці, і ліг їй просто в ноги. Сніжини сідали на гілля дерев, безгучно зойкали і зникали. Вона нахилилася й підняла листка, вогкого, ще живого, ще запашного, покрутила в руці, тримаючи за стебельце був він, цей листок, прекрасний.

Повільно пішла, покручуючи листком, і дерева захиталися, як сколихнуті продувом декорації; світ ніби повужчав перед нею – танцювало море білих цяток.

І вона пливла по ньому, точніше, ступала по дну моря – маленька, тоненька людинка цього світу, як одне із цих дерев, котре раптом вирвало із землі коріння й пішло. І їй здалося, що часу не існує, що не існує ні вчорашнього, ні завтрашнього, а є тільки оцей білий снігопад – час якогось великого, сокровенного одкриття. Їй здалося, що відтоді, як ступила на цей жовтоглейний бульвар, між ці чорні стовбури, під оце вплавлене в небесні драглі гілля, почала переживати щось особливе, небувале – вона покидала та собою не вервечки невидимих слідів, а себе дитину, що, йдучи по цій жовтій дорозі, входить не в простір, а в себе ще незвідану, в себе майже здорослілу, в себе мудру. Через це й ступала так обережно, через те таку тиху радість відчувала – таке переживають тільки в особливі хвилини.

І вона стрепенулася внутрішньо, лякаючись своєї незрозумілої дорослості, самотності й малості в цьому світі, своєї загубленості, бо й вона чи не отой листок, що його несе, покручуючи за стебельце, оця земля, оце місто, оцей заставлений деревами бульвар. А сніг ставав густіший, лапатіший, і хололо в дівчини обличчя, хололи пальці рук, але хололи якось по-своєму – не було їй від того зимно. Дивна туга й жать охоплювали її, бо вона не знала, що цей її хід бульваром ще й пієта по самотній, загубленій у цьому житті жінці, котра не має паспорта й не має прописки, тобто по жінці без даху над головою, бо саме сьогодні вона відчула раптом, що прийшла її пора, відчула, як кішка, котра покидає перед смертю дім, стала отакою білою, великою, лахматою від снігу кішкою, озирнулася тільки раз на той дім, де дістала на короткий час дах і ласку, але жалю в її грудях не було. Жовто засвітив її погляд, вона змерзло пощулилась у своєму халамидному, убогому пальті і пішла порожньою дорогою, вже не озираючись. Вони не перестрінуться з Мирославою в цьому дні, хоч пройдуть зовсім близько одна від одної, але тоді йтиме такий густий сніг, що одна одну вони не запримітять. Але Мирослава відчула отой жаль і тугу, і душа її раптом відспівала пієту, тільки не розуміла вона тоді по кому, вона зашепотіла вірша, якого вичитала з тонесенької пожовтілої книжечки (знайшла її на книжковому стелажі кілька днів тому) і який їй так сподобався, що відразу ж вивчила його напам'ять. Вірша про осінь, яка ніжиться в барвистому убранні, про смутну хмарку, що застигла в чистому, мов радощі, небі, про дні із хиткою повільністю, які приносять нові бажання, зцілюючи серце, про осіннє смеркання із сонним суцвіттям на дні. "Тонко плететься, – шепотіла вона, – осіннє смеркання з сонним суцвіттям на дні". І вона побачила раптом оце сонне суцвіття на дні сьогоднішнього дня, бо воно й було образом цього дня, образом теплого снігопаду, усмішкою подорослішалої несподівано дівчинки, усміхом людини із рідного портрета, сльозою самотньої жінки, яка покидала навіки останню свою гавань; а сніг ішов і покривав невидимі, а часом уже й видимі сліди дівчинки і старої жінки, сліди із учорашнього, сліди одні із дитинства в дорослість, а другі із старості у вічність. Сніг покривав цих двох на бульварі – білу вовняну хустку і солом'яний чорний капелюшок, обцятковувуючи їхні пальта. Мирослава не змогла йти далі і знову

зупинилася. Зупинилася десь неподалік і та друга, бо їй забракло повітря, й сині кола пішли перед очима. З Мирославиних вуст зірвалося гостре зітхання, як кволий погук, як далека луна від крику журавлів, котрі покидають рідну землю, але не назавжди. Дівчинка розчиняла душу перед незрозумілим і надзвичайно просторим світом, перед усіма його таємницями й болями, перед усім його неозорим, як вічність, тлом. Саме тим неозорим, мов вічність, тлом, у який пильно вдивлялися зараз майже осліплі очі тітки Аполінарії.

ЛИСТИ ВІРШЕМ

1

Маленький чоловічок у якомусь аж надто новому піджачку й так само нових штанях, у черевиках, що ще не встигли приладнатися до ноги, зайшов у хвіртку й нерішуче спинився. Зрештою, ще перед тим, як зайти у двір, він довго топтався по галявині, перед будинком, підходив до річки, оглядав верболози, аж звернув на нього увагу похмурий чолов'яга, який також вийшов на берег у цей час; похмурий чолов'яга став, розставив ноги в кирзяках і, не ховаючись, засвітив у бік прийшлого чорним антрацитом очей. Саме тоді маленький чоловічок скинув брилика і зайшов у двір, бо йому ніяково стало від того аж надто відвертого розглядання. Отож стояв серед двору, крутив свого брилика, перекладаючи його з однієї руки в другу, а малі темні очка сторожко поблимували. Стояв так, майже не рушаючи з місця, так само стояв, не рушаючи з місця, й похмурий чолов’яга, світячи в бік брунатною плямою обличчя: маленький чоловічок у дворі не міг того не помітити, через що ніяково переминався з ноги на ногу, а часом і озирався: за спиною текла річка, по той бік вивищувався крутий, порослий кущами берег – грабчаки та ліщина, біля хвіртки – великий клен, і все це разом із непорушно завмерлим мовчазним чолов’ягою по черзі падало в очі прибульця, від чого ніби струм ударяв по ньому – чоловічок вряди-годи здригався. Але на ганок не підіймався, хоч йому тут, у дворі, увіч було незатишно та ще й під тим відвертим чорним поглядом: краплі поту

покрили йому лисину, отож він вийняв з кишені піджачка картату носову хустину і втерся.

Саме в цей мент рипнули двері в домі, біля ганку якого стояв, і в них постала суха, невисока жінка з рішучими рисами: а може, так гостро вона позирнула на прибульця? Здригнулася, хоч обличчя від того не стало лагідніше, дивилася на чоловіка невідривно, так само невідривно дивився й він на неї; здавалося, обоє розгубилися, а може, ще більше насторожилися – позавмирали стовпцями, а третім стовпцем завмер біля верболозів похмурий чолов'яга. Отож стояли так усі трос й дивилися, ніби гіпнотизувалися навзаєм. В чоловіка на шиї нервово ковзнув борлак, а жіноче обличчя ще більше загострилося; вона розтулила рота, аби щось сказати, але не змогла, тільки провела несвідомо рукою по обличчю, торкнулася невідь для чого зачіски, і та рука безсило впала.

– Я дозволив собі прийти, – тихо сказав чоловічок.

Жінка ковтнула спазму.

– Чого ж не заходиш у хату? – трохи різко прозвучав її голос.

– Та от розглядаюся, – мовив так само тихо чоловічок. – Розглядаюся й думаю: чи ж мені можна? Може, ти мене приймеш?

Вона дивилося на нього згори вниз, величава й строга, з ледь опущеними повіками. її руки сплелися і хрумкнули пальцями. Він позирнув на ці руки: довгопалі, жилаві й нервові: здавалося, зараз зроблять вони наказовий жест, і він вийде з цього двору й більше ніколи сюди не повернеться. Але пальці спліталися й розпліталися, нервові, трохи тремкі, і він не мав сили зирнути вище, щоб удруге зустрітися з жінкою поглядами.

Заходь у хату, сказала Ванда гак само рівно і, стрімко розвернувшись, рушила в двері.

Чоловічок майже побіг під сходинки і. звісна річ, перечепився і ледве не впав – схопився рукою за перило ганку, і воно захиталося. Тоді він ще раз озирнувся на похмурого чолов’ягу біля верболозів, той і далі нерушно стовбичив; і з очей чоловічка раптом покотилися сльози – отакий, майже засліплений, зайшов він у коридорець, а відтак у кімнату. Не бачив у тій кімнаті нічого: ні речей, ні жінки, хіба що світлі квадрати вікон, були вони незвично осяйні, аж сліпили, чоловічок ковтнув повітря й почав утирати очі обома руками, як дитина; жінка терпляче чекала, доки він заспокоїться

– Не будемо збирати очей із вулиці, – сказала вона ніби й утомлено. – Побалакаємо тут…

Хитнула у бік залитого сонцем стільця, і той стілець проявився перед зором чоловічка, як єдина ясно видима річ. Покірно рушив туди і сів просто в сонце, від чого новизна його одежі ще більше впадала в очі, а шкіра обличчя й рук пожовтіла ще більше.

– Отже, тебе відпустили, – сказала жінка.

– Та вже ж, – слухняно підхопив чоловік. – Мене, Вандо, звільнили як незаконно репресованого.

Вона якось дивно зітхнула, ніби схлипнула, але обличчя залишалося так само сіре й непорушне.

– В мене с документ, – запоспішив чоловічок і почав мацати собі по кишенях. Вихопив портмоне і розхилив його, намагаючись вийняти тремтячими пальцями папір.

– Це я подивлюся пізніше, – холодно зауважила Ванда. – Чи знаєш ти, що я вже не твоя жінка?

Він мовчав. Схилив голову й дивився на залиті сонцем передки зовсім нових черевиків, що начебто плавали на пофарбованій у зелене підлозі. Здається, зчудувався на ту підлогу, але відразу звів голову.

– Ти вийшла заміж удруге? – спитав.

Ванда зніяковіла й відвела погляд.

– Ні, – сказала чи радше буркнула вона. – Ні!

З його обличчям на мить сталося диво, воно спалахнуло, ніби те сонце послало на нього жмут яснішого проміння, але відразу ж стало таке ж. як передоцім: пожовкле й трохи смутне.

– Виглядаєш як нова копійка, – незручно сказала Ванда. – Де це тебе так причепурили?

– Я там дещо заробив, – сказав тихо чоловічок. – Ну, й мені видали певну суму… А те, що ти не моя жінка…

– То що ти про це? – швидко перебила його Ванда.

Він стенув плечима і промовчав.

– Я мала право відмовитися від тебе і зробила так: думала про Мирославу, та й самій треба було жити. Зрештою, коли казати правду…

– Не сподівалася, що повернуся. – сказав він.

Вона звела в німому русі руки й опустила їх.

– Я сам не сподівався, що повернуся, – тихо сказав чоловічок.

– Маєш мене зневажати, – сказала жінка. – Бо чого сподіватися від тієї, що відступилася від тебе і зреклася? Ванда говорила голосно, дерев'яним голосом.

– А листи мої одержувала? – спитав чоловічок.

– Тільки кількоро, – смикнула вона плечем. – П'ять. І всі чомусь віршем.

Він почав червоніти на тому стільці, аж доки не запалав.

– Я тобі не відповідала на них з тієї ж таки причини, – сказала Ванда.

– Я здогадався, – шепнув чоловічок.

Ванда звела голову, вії їй тремтіли, а вуста нервово підтислися.

– Не знаю, чого до тебе прийшов, – заговорив чоловічок, зовсім не нітячись. – Знаю, що ти від мене відмовилася, здогадався, та й, здається, не можна було тобі інакше. Але людина, вийшовши у світ, має кудись податися. В кожного має бути хоч якась власна домівка, мені й виписуватися кудись треба було – не можна просто так. А я, сама знаєш, жодного іншого місця, де б міг зупинитися, не маю, ну, хоч би для того, щоб узяти паспорт.

– А твій брат?

– Нема вже мого брата, – ледве рухнув вустами чоловічок.

– А його жінка, твоя братова?

– Немає уже й братової. Дітей у них, сама знаєш, не було. А коли б і були…

– Виходить, я твоя єдина родичка? – так само незручно спитала Ванда.

– Ні. не єдина. Є ще й дочка. До речі, де вона?

– В школі.

– Вона ще вчиться в школі?

– Звичайно. Кінчає десятий клас. Хіба забув, скільки їй має бути років?

– Та ні, я пам’ятаю. Чи дозволиш мені з нею зустрітися?

– Про такі речі дозволу не питають, – сказала Ванда і випросталася на стільці.

– Минуло стільки часу, – сказав чоловічок, дивлячись на світлу пляму вікна.

– Я ішов оце по вулиці, дивився на річку, на греблю і все дивувався.

– Чому ж ти дивувався?

– Дивувався, яке все змінене, а водночас однакове. Дивувався, що таки довелося все знову побачити. Дивувався, що все це може ще існувати.

– Чудні речі кажеш, – буркнула Ванда.

– Може, й чудні, – сказав він. – Не маєш турбуватися, сама знаєш: я не нав'язливий. Досить тобі сказати слово.

– То куди підеш? – трохи гостро озвалася Ванда. – Сам сказав: ні кола в тебе, ні двора.

– Світ широкий, мовив він байдужо. – Кудись піду…

Ванда скривила вуста і знову почала оглядати залитого сонцем чоловічка з його недоладно новою одежею і занадто лискучими черевиками.

– Де твій папір про звільнення? – спитала раптом.

Він знову заметушився, лапаючи себе по кишенях, нарешті висмикнув портмоне, витяг напір і подав його Ванді.

Відвела папір від очей, як роблять далекозорі. Читала, а він тим часом міг оглянути кімнату. Все й досі плавало в тумані, але з того туману почала випрозорюватися одна річ і друга. Етажерка із різьбленими фігурками, стара шафа із пальмовим віттям і з придибашками. Старе фортепіано з відкинутою покришкою: можливо, перед його приходом Ванда награвала – клавіші були барви слонової кості. Збоку стояв стелаж із чорними шкіряними корінцями, на стінах фотокартки Вандиних батьків. Його погляд вихоплював з рожевого туману одне чи інше; зрештою, здригнувся: на стіні висів мальований портрет його самого. Давно-предавно забутий портрет, ніби й не він то був. Ванда знову якось дивно зітхнула, ніби схлипнула, і він кинув очима на неї. Але жінка все ще читала папір, і знову випливло перед очі фортепіано, і йому раптом побачилося, як по жовтих, слонової кістки клавішах побігли білі, виплекані руки, і він змушений був рипнути зубами, адже мимоволі почав пригадувати й усе інше. І знову зволожіли очі. І це було так дивно, адже зовсім не час було розчулюватися. Покрутив головою, бо виглядав смішно зі своїм розчуленням – не мав права поки що піддаватися сентиментам; просто зайшов у цей дім і веде ділові переговори зі своєю колишньою дружиною. Ось зараз Ванда прочитає його напір (навіщо він їй?), і вони чемно погодять: коли є в неї

змога, то він перебуде тут кілька днів, поки прилаштується; ще він хоче (аж дуже хоче!) побачити дочку, але чи матиме та дочка від того якусь радість, коли дівчина його зовсім не знає, та й він її – між ними довга часова прірва. Він спробував зосередитися, зібратися, повестися мужньо й невимушено, аж раптом відчув, що тиша, яка запанувала в кімнаті відтоді, як Ванда почала читати його папір, затяглася. Кинув очима й побачив: його колишня жінка дивиться на нього вже не так відчужено.

– Отже, тебе визнали невинуватим? – спитала вона з якимсь дивним тремом у голосі.

– Так виходить, – обізвався він. – А ти гадала інакше?

– Яке це має значення, що я гадала. Тут якось не зовсім зрозуміло написано.

Він дивився на власного портрета на стіні. Все те дивно йому було бачити такого незнайомого самого себе.

– Дивуєшся, що не зняли твого портрета? – почувся ніби віддалений Вандин голос. – Він хитнув, бо таки не міг відвести погляду.

– Це Мирослава так захотіла, – сказала. – Зрештою, вона ж не безбатченко. То які твої плани? – вона звела кінчики пальців, а тоді почала похрупувати кісточками.

– Не хочу бути нав'язливим, – повторив він. – Але коли твоя ласка, то я б у тебе кілька день, поки влаштуюся, перебув. Зрештою, як скажеш, так і буде.

– Що я можу сказати? – мовила Ванда і раптом встала. Перейшла негнучкою ходою, ніби застоялися в неї під час сидіння ноги, через кімнату і відчинила двері.

– Оця кімната в нас вільна, – сказала. – Пам’ятаєш, ти любив тут працювати.

Він зирнув у напрямку відчинених дверей і побачив крізь них ще одне, так само залите сонцем вікно.

І тільки тоді відчув, що й справді не тільки вдвох перебувають вони в цьому домі – існує ще й третє. Якась частина їхнього колишнього минулого, те, що було колишніми ними, те, що залишилося на старих вибліклих світлинах, те, що було відчуттям третьої, неприсутньої тут – дочки їхньої, те, що відзначив він навіть у недбало відкинутій покришці фортепіано, в слонової кості барві клавіш, в різьбленні на футлярі того ж таки фортепіано, в знайомих меблях і в зеленій підлозі. Те третє вливалося до них через усі три вікна, два в цій кімнаті, в якій перебували, і третє в тій, що світило до них крізь розчинені двері. Він знову зирнув на підлогу: онде й ті кілька дощок, що не зовсім управно вставив він бозна-коли, лагодячи цю підлогу. Над головою нависала стеля з двома сволоками і накладеними одна на одну дошками, в кутку біля груби дві дошки зійшлися і створили гладеньку площину. Упізнавав усі ці забуті, але й незабуті дрібниці, і саме від того й народжувалося оте третє. Воно відчулось і в розчинених дверях, куди він готувався вступити, щоб знову замешкати в цьому домі, бо й справді колись любив там зачинятися, коли до нього приходило натхнення, але як давно це було! Він не вірив іще в реальність оцього менту, в те, зрештою, що довготривала його мандрівка закінчилася; так само не вірив, що ця жінка, котра дивиться на нього так відчуджено, таки насправді існує, як і дочка, хоч із тією ще не зустрівся. Але те третє, здається, й було саме дочкою – тим, чого він не встиг пізнати, про що ніколи не забував, але все одно має згадати, точніше повернути, бо оте "не забув" не було реальним існуванням, а тільки однією із милих візій. Тепер же йому треба призвичаїтися до того, що воно, оте третє, відчуття їхньої спільноти, існувало таки насправжки, що його можна реально відчути на позир і дотик – ось воно, справжнє життя! Схвильований до глибини душі, він раптом підхопився і закліпав очима, бо таки соромно розчулюватися в такій ситуації. Знав, треба збиратися на силі, аби не

потекли йому ганебно з очей сльози, він аж губу закусив, щоб стриматися, – не мав права розкисати, не мав права так ганьбитися, не мав права переходити той невидимий рубіж, до якого впритул підступив. Був наче Вовк із казки, котрий попросив у Лисиці дозволу покласти на сани одну лапу, і пізнав від того щастя, що такий дозвіл дістав. Отож не хотілося йому думати, що буде завтра і позавтра, бо Вовк, отой, котрий попросив дозволу покласти на сани хоч би одну лапу, нічого лихого Лисиці не замислює, він узагалі нікому нічого в житті лихого й не замислював; він утомлений, старий, ніякий, змучений життям і пригодами, він і справді не має великої сили, отож і сани йому потрібні тільки для того, щоб хоч короткочасно перепочити.

І він, той Вовчик-братик, по-дурному розчулюється від того, що Лисиця така золоторунна, що Лисиця така милостива, бо що йому, зрештою, залишається іще? Коли воно існує, те третє, коли він не помилився, можна певний час не турбуватися.

Отож удихав у себе м’який, виразно жіночий запах цього дому (хто так пахне: Ванда чи дочка?) і чув, що кожен чоловік недаремно прагне поєднатися з жіночим началом. Попри все наповнювався ним і, може, він того так ганебно розкисав – сентиментальний бовдур, старий і розм'яклий, розгублений і напівзруйнований. Взяв капелюха, перекладав його з руки в руку і пішов просто в розхилені двері, бідний, старий, майже беззубий Вовк, який кульгає на трьох лапах, а четвертою сторожко й солодко опирається об легкі сани, котрі не йдуть, а течуть по сніговій дорозі.

– Маєш тільки цей костюм чиє в що перевдягтися? – спитала за спиною Ванда.

Озирнувся до неї, наче захоплений зненацька, і побачив у неї на вустах болюшу, а може, співчутливу, а може, й приязну всмішку, таку всмішку, яку він також забув давно, але якої не міг не пригадати, бо та всмішка також була від того третього, до якого так несподівано причастився.

– Ти майже не змінився, – сказала Ванда. – Спочинь, зараз приготую тобі щось поїсти.

2

Причинила за ним двері і начебто відрізала його від себе; у вітальні м'яко зашелестіли її кроки – пішла на кухню. Він же стояв посеред відведеної йому кімнати й сторожко роззирався. Не було нічого тут особливого; залізне, з бильцями ліжко, біла фіранка на вікні, яка прикривала піввікна, грубий стілець. Підступив до того стільця і сів на краєчок. Не відчував уже тут того третьою, не відчував отого жіночого начала це була якась чужа кімната, начебто ніхто тут із посельців дому й не жив. Було навколо глухо й тихо, і від цієї дивовижної тиші він раптом оглух, а від надміру яскравого сонця, що вливалось у вікно, він осліп. Отож сидів отак: глухий та німий і, здається не відчував нічого, хіба що якусь порожнечу, хіба що неживий простір, наповнений срібним мерехким промінням, яке щедро вливалося через вікно. Трохи відчував ще неясне піднесення, якийсь неспокій спалахував у ньому, як сірник, а може, це він хвилювався. Був каламутний зсередини і зашумований, ніби весняна вода. Щось подібне відчував і тоді давно, коли складав свої листи віршем, саме ті, що посилав їх у цей дім, – чому згадує про них зараз? Тоді з-під його пера виливалися якісь чудні, шумкі, пінливі рядки, і він аж тремтів, коли вони з’являлися. Але нині опинився в цій кімнаті не для того – йому вже нікуди слати своїх листів, він уже, здається, вдома. Отож і лишається йому сидіти на цьому стільці, сліпому, глухому та німому, і прислухатися до неясних звуків усередині дому, і на щось надчікувати у цьому вузькому, залитому срібним сяйвом світику, в оцій цілком мертвій кімнаті, де він – ніби принесений і поставлений на ослінцеві вазон. Але все одно, поступово в нього, наче вода в губку, почала просочуватися незнайома, незвичайна, ясно-жовта, а може, й срібна радість, тихе щастя, якому також треба опиратися, бо ще, здається, не має на них права. Хотів опиратися тим радості й щастю, хотів захиститися супроти них, хоч би звичним відчуттям власної ніякості, непомітності й сірості, тобто хотів поки що залишитися тим, чим був в усі попередні роки, але те почуття входило в нього, як дощ у

суху землю, і він, як суха, випечена земля, просякався і проймався ним і знехотя, засторожно пив його, похлинаючись. І він не стримався, бо таки не зміг не пустити в душу гострого й золотого, як меч, торжества – аж злякався його.

– Боже мій, – прошепотів він, – невже й справді існує це диво – рідний дім?

І ніби на підтвердження цього почув у вітальні легкі, шарудливі кроки. Ванда різко відчинила двері, а що він повернувся в її бік майже перестрашено, всміхнулася.

Ця кімната у нас порожня, – сказала вона. – Якийсь час тут жила моя тітка Аполінарія, чи ти її пам’ятаєш?

Здається, він пам’ятав Аполінарію, але вони мало з нею спілкувалися. Хіба вона звалася Аполінарією? Чи не Антоніною? Така кругла й маленька, вона жила в Любарі і колись їх навідала.

– Ту й справді звали Антоніною, – заперечила Ванда. – А я кажу про тітку Аполінарію. Худа й висока, з пишним волоссям.

Але в його пам'яті чомусь не існувало нікого високого, худого, з пишним волоссям. Та ні, промигнув якийсь спогад (Господи, подумав пін, невже я так багато позабував?). Він хитнув головою, бо негречно було не пам'ятати рідної тітки власної дружини.

– Чудна в неї була доля. – сказала Ванда. – Зовсім була самотня, от ми її й прихистили. Зрештою не довго вона в нас і прожила.

Тоді він побачив, то в цій кімнаті є одна річ. Змінна і буденна, як час і вода.

Календар тут повісила Мирослава, сказала Ванда. Каже, що їй приємно сюди заходити й відривати щодня по листку

Вона знову всміхнулася, а він побачив: і справді, календар показує сьогоднішній день і теперішній рік: двадцять п’ятого травня тисяча дев'ятсот п'ятдесят сьомого року.

– Подати тобі їжу сюди чи підеш на кухню? – спитала Ванда, і в її голосі прозвучало щось знову-таки знайоме, але також забуте.

Рушив просто в розхилені двері, пішов через вітальню, і доки переходив кімнату, встиг подумати, що цей дім, зрештою, не покидав ніколи. Возив його з собою, тримав в уяві, як розкладену книгу чи дитячий набір кубиків, і весь час будував і валив його у власній душі. Раптом згадав, що один із листів віршем, посланий сюди, був саме про те, як складає він ув уяві їхній дім. Кожна людина, здається, писав він, мусить мати в душі відчуття рідного дому, навіть коли він сам чи хтось сторонній навіки його зруйнували. Кожна людина, писав він у тому першому своєму листі сюди, коли ще не зовсім вона зневірилася, мусить носити з собою оту скриньку із кубиками. Бо як тільки випаде їй вільна хвилина, вона може стати навколішки, вийняти зі скриньки кубики і почати будувати. Вона нічого, писав він, в такий спосіб, тобто свого дому, не збудує, але вона збудує собі натомість надію. Надія, здається, завершив він того першого листа, – це також відчуття рідного дому, це, зрештою, спроба побороти власну зневіру. Диво, однак, не в тому, думав він, а в тому, що надія, з'єднавшись із вірою, часом народжують любов. Але й любов у цьому світі буває, як самотня жінка з листком календаря в руках.

Він переходив сінці, що вели до кухні, і раптом уявив собі ту темну тінь із листком календаря у пальцях.

– Сьогодні понеділок? – спитав він раптом у Ванди.

– Але ж, Сильвестре, – сказала за спиною в нього Ванда, – ти ж дивився оце щойно на календаря.

3

Кухонний стіл Ванда заслала на двох, і він мимоволі те відзначив.

– Сідай, – кинула недбало і поклала на тарілки по два підсмажених яйця.

– Боявся, що не застану тебе, – сказав він, обережно надбираючи жовток срібною ложечкою.

– Сьогодні у мене вільний день, – сказала Ванда. – Маю уроки чотири дні на тиждень.

– Все в тій самій музичній школі?

– А то ж де? Коли вже якось приладнаєшся до життя, мусить бути все те саме.

– Вони їли якийсь час мовчки.

– Чудовий хліб, – сказав він.

– Хліб як хліб, – відказала Ванда.

– Е, не кажи, – відповів палко. – Вік такого не їв!

І справді їв якось по-новому. Ванда те мимоволі відзначила, може, трохи й пожадно.

– Тобі не мало два яйці? – спитала.

– Мені ніколи нічого не буває мало, – відказав він. – Тому я й вижив, – він їв якийсь час мовчки, а тоді довершив. – Задовольнявся тим, що було мені дано.

– Не забув філософствувати? – спитала Ванда, позирнувши на нього з-під приплющених повік.

– Ах, вибач, забув, що ти цього не любиш, – похопився він. – Але мені здалося, кажу річ житейську.

– Де збираєшся влаштовуватися? – спитала Ванда.

– Де доведеться.

Вони знову їли мовчки, доки не запили яєчню кавою. Тоді подивилися один на одного десь так, як при зустрічі

– Хочу викласти тобі умови, на яких у нас житимеш, – сухо сказала Ванда.

– Можеш не робити того, – тихо мовив він, – бо я наперед на все згоден.

– Шлюб свій ми не поновлюватимемо, – сказала вона категорично.

Він хитнув.

– За квартиру ти мені не платитимеш, а оскільки ми столуватимемося разом, даватимеш на їжу.

Він знову покірно похилився. Тоді вона незручно випросталася і покрутила шиєю, наче їй муляв комірець.

– І ще одне, найважливіше, – сказала вона. – Дочка наша повинна думати, що ми живемо як чоловік та жінка.

Він скинув запитально бровами, але вона на нього не дивилася. Тоді він знову відчувся Вовчиком-братчиком, саме тим, що, кульгаючи, іде поруч із санками: здається, йому дозволено було покласти на ті санки другу ногу. Але від того йому стало не легше, бо мусив перебирати задніми двома, а це куди незручніше, ніж кульгати на трьох. Ванда шумко звелася й почала складати тарілки.

– Оце все, що я хотіла тобі сказати.

– Я на все згоден, – тихо мовив він. Однак і далі запитально на неї дивився, і вона роздратовано смикнула плечем.

– Щось тобі не зрозуміло? – спитала.

– Та ні, ні, – миттю зів'яв він і підхопився з-за столу й собі. – Хотів сказати… Але хай, я на все згоден.

– Ми повинні, поки не прийде Мирослава, з'ясувати свої стосунки. Що хотів сказати?

– Та нічого особливого, – мовив він похватцем. – Просто я ще нічого не знаю… Але коли тобі треба моя допомога…

– Гадаю, що в тому не буде потреби, – згорда обірвала його Ванда. – Жінка, яка прожила стільки років з дитиною сама, звикла розраховувати на себе.

Він не встиг вийти з кухні, коли ж двері несподівано розчинилися і в них не ввійшла, а влетіла дівчина. Вона так і завмерла серед кухні, бо побачила чоловіка, якого аж ніяк не сподівалася тут зустріти, і слова, які готувала сказати матері, не встигли вийти з її вуст. Стояли так і дивилися, не мігши й очей розвести, але це тривало тільки мить – дівчина зирнула на матір, яка також непорушно застигла по той бік столу, закам’яніла й безмовна; здавалося, вона незвично виблідла – не дивилася ні на чоловіка, ні на дівчину. І в кухні повисла дивна, незвичайна тиша, аж чутно стало: на керогазі, котрий стояв на плиті, щось забулькотіло в каструлі, а ще чутно стало: за вікном дзенькає синиця. Дівчина скрикнула тонко й захоплено і за мент уже була в обіймах чоловіка, який все-таки не витримав і вдруге заплакав.

– Таточку, невже це ти, таточку? – скрикнула дівчина, а він плакав уже зовсім не стримуючись, і став уже по-справжньому смішний, оцей маленький, лисий чоловічок, бо мав засліплі очі й оглухлі вуха. Почав втирати ті очі як дитина, і тільки тоді Мирослава зніяковіла, а може, й злякалася, адже то міг бути зовсім чужий чоловік. Відхилилася від батька, і в неї самої покотилися по щоках сльози. Тоді Ванда вийшла з-за столу і пішла до них негнучкою, дерев'яною ходою, говорячи на ходу:

– Так, це твій батько, Миросю. Він уже повернувся до нас назавжди.

І якось так сталося, що вона підійшла до чоловіка й дочки занадто близько, а ще сталося, що Мирослава вдруге кинулася до них обох і з'єднала їх із собою в обіймах. Так уже якось воно вчинилося, що вони таки обійнялися втрьох і заплакали.

– Рідні ви мої, рідні! – сказав із дивним прихлипом Сильвестр. – Скільки думав про вас і так боліло мені до вас серце не розказати…

Першою отямилася і отверезіла Ванда, вона змахнула сльозу і знову стала суха і строга.

– Ну, отямтеся, – сказала вона. – Батько з дороги зморений…

– А я собі подумала, – радісно защебетала Мирослава, – хто це такий малесенький? Ну, ніколи б не подумала, що в мене такий маленький тато… Зустрілися б на вулиці й не пізнала б.

– Я не пізнав би тебе також, сказав сердечно батько. Все ти мені в пам’яті маленькою дівчинкою жила. Дай-но хоч роздивлюся на тебе!

Відступив на кілька кроків і дивився аж очка йому сяяли.

– Мирослава в нас красунечка, – сухо прозвучав десь збоку Ванлин голос. По-моєму, вона ні на тебе, ні на мене не подібна, а швидше на мою бабу по батькові.

– А по-моєму, я схожа на вас обох, – сказала щасливо Мирослава.

– Дивні бувають речі, – тихо сказав Сильвестр, все ще не відриваючи очей віл дочки. – Там, далеко, я не раз уявляв момент нашої зустрічі. Я уявляв тебе, Мирославо, дорослою, і тебе, Вандо, якою ти зараз є. І ви були в тій моїй уяві саме такі, як оце вас бачу зараз.

– Вся ота наша біда, – сухо сказала Ванда, – через твою надмірну уяву й трапилася. – Але не будемо заговорювати батька, – раптом звернула вона розмову, – хай піде з дороги спочине…

Це прозвучало різко, дисонансно, і страх знову просковзнув по Сильвестровому обличчю. Мирослава того не побачила, бо на мить відвернулася від батька – клала на стільця портфеля. Кинула в його бік ніжним поглядом, а Сильвестр позирнув прохавчо на Ванду, щоб таки відстрочила йому відпочинок з дороги, бо хіба міг він у такий мент відчувати втому? Але Ванда знову була суха й замкнута й наказала чоловікові очима щось таке, чого він не міг не послухатися. Тому впустив

голову й пробурмотів, що він таки не сходив із поїзда кілька діб, тож кали вони не проти, то він на годинку засне.

– Таж звичайно засни, таточку, – сказала Мирослава. – Ми ж бо не на годину зійшлися, а на ціле життя.

Тоді він дозволив подивитися на дочку розверстими очима, але вона вже почала оповідати матері те, що збиралася сказати, коли ввірвалася на кухню, йшлося там про останній дзвінок і про те, скільки було квітів і що вони подарували першокласникам по книжці й по букету, а першокласники подарували по букету їм. Вона радісно й весело блиснула при цьому в батьковий бік, і навіть на Вандиних вустах лягла тонка світла риска, а лице розпогодилося.

– І де ж той твій букет?

– Так вийшло, – сказала дівчина, що одному першокласнику букета розтоптали, я йому свого й віддала. А то стало над тим розтоптаним букетом і реве…

– Іди спочинь, Сильвестре, – кинула батьку Ванда. – А ми тут з Мирославою трохи погомонимо.

– Ні, це пізніше, – похопилася Мирослава. – Я проведу татка… Де ти хочеш, щоб він ліг?

– В кімнаті тітки Аполінарії, – сказала Ванда. – Віднині батько там і житиме.

Мирослава спинилася на ходу і запитально зиркнула на матір. Ванда незручно засміялася.

– Не забувай, Миросю, що ми з батьком уже літні люди…

Мирослава провела тата до його кімнати.

– Тобі розстелити постіль чи ляжеш на ковдру? – спитала.

– Ляжу на ковдру, – мовив Сильвестр.

– То я принесу пледа, – вона метнулася у вітальню, а за хвилю повернулася з пледом. – Тут у нас і справді трохи жила тітка Аполінарія, – сказала, – от ми звемо цю кімнату: кімната тітки Аполінарії. Така чудна була та тітка.

– Чому ж чудна? – спитав Сильвестр.

– Ну, це я потім розкажу, – мовила Мирослава. – Спочинь, таточку, ще в нас на розмови буде багато-багато часу.

Чмокнула батька в лоба, подивилася тепло і тихенько причинила за собою двері. Потому пішла навшпиньки через вітальню і темний коридорець на кухню. Мати вже смажила яєчню.

– Розкажи мені детальніше про той останній дзвінок, – сказала, не повертаючись від плити.

– Та що там, мамо! – сказала Мирослава. – Хіба я можу про це думати, коли тут у нас така радість? Як він приїхав?

– Як сніг на голову, – сказала мати. – Щось мене покликало вийти на ганок, сама не знаю що. А він стоїть у дворі й дивиться. Подобається він тобі?

– Звісно ж подобається. Навіть тим, що він трошечки смішний.

– Він більше смішний, ніж думаєш, – сказала мати, і на сковорідці в неї щось голосно зашкварчало.

– Чого ти так кажеш, мамо? – спитала Мирослава.

– А того, що мені часом хочеться себе пожаліти, – сказала Ванда. – Бо не тільки його життя понівечилося, а й твоє, і моє.

– Але ж він нічим не винуватий, мамо, – сказала, здивовано на неї дивлячись, Мирослава. – Про це й у газетах пишуть: беззаконство це було.

– Може, й так, – сказала тихо Ванда, – але змарнованих літ ніхто й ніколи нікому не поверне.

5

Двері зачинилися за Мирославою з легким рипом, і Сильвестр знову опинивсь у цій голій кімнаті з календарем, кімнаті загадкової тітки Аполінарії. Той рип наче відрізав його від світу, в якому тільки-но перебував – світу чудного й незнайомого, наче зі сну. Він знову сів на стільця, що стояв серед помешкання – не мав сміливості на те напрочуд охайно застелене ліжко лягти. Жодної зморшки і жодної складки не було на покривалі, що синьо перед ним ясніло, пошивки на двох невеличких подушках були накрохмалені і здавалися бляшаними; стіни ідеально білі, тільки в кутку пасмастий брунатний підтік. Видно було, що той підтік ретельно замазували, але пляма все одно проступала через глину. Але це була тільки єдина пляма на тих ідеально білих стінах, і він відчув, що біле, яке тут його оточує, починає проникати в нього. Ніби наповнювався стерильним, неживим світлом, непорушністю й тишею і поступово западав у заціпеніння – вже не мав жалю над тим, що залишилося за дверима, бо знову не вірив у нього. Через те й сидів нерушно серед кімнати і світив поглядом на оті дві живі плями в цій кімнаті – календар і підтік. На цифру, що показували сьогоднішній день,

на розмиті літери – хотів вірити, що сьогоднішній день таки реальний. Зрештою, була й третя жива пляма в цьому покої – вікно, але й воно до половини було затулене так само бляшаною, стерильною білою фіранкою, друга, горішня половина, була зелена – навпроти росло дерево. Не міг пригадати, що то за дерево: горіх чи клен, його короткозорі очі бачили тільки зелений розлив, зелену матерію, яка тільки де-не-де проривалася, – там несподівано блискала синя латка неба. За тією тремтливою грою він і почав стежити, і тільки вряди-годи долинало до нього з глибини дому відлуння голосів: балакала Ванда з дочкою. Часом дослухався до того гомону, але слів розібрати не міг, тож переповнювався ще більше завмерлим здивуванням, через те й розглядав кожну річ біля себе з глибокою, може, й надмірною увагою, наче й справді хотів повірити, що все це не сон. Зрештою, сприймав лише ті кілька барв, що панували тут, до речі, й у цій кімнаті підлога була зелена. Отож зелене, біле й трохи позолоченого срібла – ось барви того дня, що його вперто засвідчував календар. Жоден м’яз не рухнувся на Сильвестровому лиці, жили на ньому лише очі. Думав про те, що давно колись, як посилав він сюди свої листи віршем, другий лист був про цю кімнату – послав його з лікарні, в яку тільки раз і потрапив. Здавалося, цей другий лист і знайшов саме в цій кімнаті своє дальнє втілення. І хоч не пам’ятав із того листа-вірша жодного рядка, зміст його тямив добре. Той лист також говорив про три барви: білу, зелену і позолочене срібло. Той лист був таки про білу тишу, бо тоді його найбільше вимучувало почуття порожнечі. Почуття порожнечі, писав він, – це біла, тільки-но побілена кімната, з ліжком, на якому простирадла і пошивки подушок накрохмалені аж так, що здаються бляшаними. В тій кімнаті вряди-годи може з’явитися тінь у кутку, там може відчуватися присутність котрогось із колишніх її пожильців, але давно померлого. Але ця тінь порожнечі не здатна знищити, бо вона сама частина тієї порожнечі. Писав він і про вікно, і про сліпуче-срібну, також бляшану фіранку, і що вікно те виходить у сад. Досить звестися і підійти до вікна, писав він, і побачиш стежку в траві. Саме оту стежку в траві він найчастіше й згадував у своїх мареннях, коли жив у далеких краях: біла, добре втоптана стежка, густо обросла пообабіч травою, вела до лавки біля клумби. На тій клумбі, писав він у другому листі-вірші, мали б рости

тюльпани, перемішані з іншими квітами і тією ж таки травою, або ж просто тюльпани в траві. Оця заросла тюльпанами клумба згодом також привиджувалася йому вві сні, а може, й тоді, коли раптово прокидався. Було зовсім легко перевірити реальність тієї візії, але зовсім знерухомів на своєму стільці, та й не знав, як бути з тією бляшаною, і срібною фіранкою – не осмілився б її відсунути. Через не сидів тихо й смирно, як хлопчик, котрого покарано отаким сидінням, пристрахавши страшною карою, коли зрушить із місця; до речі, колись вельми давно батько його в такий спосіб карав. Отож терпляче надчікував. поки листок календаря, на який відводив од вікна очі, опаде, мов осінній. Мав іще одну волю: міг приплющитися й уявляти, що забажає. Але не хотів того чинити, бо знав, що тоді відчує й почує. Почує одновимірний перестук коліс поїзда, а відчує в грудях темні, косматі хвилі. Тоді попливуть перед його визором якісь обличчя, ну, хоч би тих людей, з якими їхав у поїзді і з якими вступав він у балачку. Балачка велася принагідна: про погоду в різних кінцях світу, а ще про якісь мирні трафунки з життя…

Сильвестр сидів серед кімнати із заплющеними очима, потатакував колесами поїзд, навпроти нього – неголений чоловік з буйно рудим чубом, розказував йому про тайфуни в океані. Про вітер-містраль, що дме на півдні Франції, цей чоловік колись там побував, і про теплі м'які ночі в Середземному морі. Про те. який чарівний штиль буває поблизу Алжіру – той чоловік, як виявилося, був моряком і ходив у закордонні плавання. Вагон розхитувався й потріскував, світила лампочка над головою, а сусідів голос був хрипкий утомлений. І саме годі він востаннє уявив тонку стежку, оброслу зобабіч, як чубом, травою, і круглу клумбу з тюльпанами та лавкою біля неї. І йому тоді подумалося, що кожна людина в цьому поїзді їде до свого дому, до своєї стежки в траві, до своїх тюльпанів, що цей моряк також думає більше не про штилі й вітри, а про таку ж стежку, і його балачка тільки маленька самооблуда, бо вітри в цьому світі – щось змінне й нереальне, а реальним може бути тільки відчуття рідного дому.

Сильвестр легко отак передрімав, але той сон тривав лише мить, бо більшого не міг собі дозволити, не міг більше потратити часу, бо він іще

до рідного дому не прийшов. Не прийшов, хоч і справді сидить у цій, описаній у його другому вірші-листі кімнаті, з дивним відчуттям неприсутності; зрештою, й сам не був іще готовий, щоб остаточно переконати себе: його довгий шлях завершено, досить отак встати, зробити кілька кроків і визирнути у вікно – тоді й справді побачить стежку в траві, а може, й клумбу з тюльпанами. Отож волів поки що жити посередині між трьома світами: минулим, сном і реальним сьогоднішнім днем. Через це й не захотів розплющуватися, бо страшився якогось розчарування: хай буде ліпше ще один напад сну і хитавиця поїзда-стін. Отож його хитало й хитало, а обличчя вряди-годи освітлювалося сонячним спалахом – оті спалахи, які відчував шкірою, й стали означником чи виразом його теперішнього щастя, якого однаково хотів і боявся.

Так просидів він годину чи півтори, аж доки не почулися знайомі кроки. Двері обережно прочинилися, зазирнула Ванда.

– Ти весь час отак просидів? – спитала вона здивовано.

– Та я нічого, – підхопився він. – Отак трошки собі відпочив.

– Сиди, чого підхопився, – сказала нетерпляче Ванда. – Я послала Мирославу до магазину, вона, уяви собі, аж екзальтувалася через твій приїзд. Мусимо на це зважати.

– Таж звісно, – тихо мовив він.

– Зважилася потурбувати тебе, бо ми не про все домовилися, – Ванда зирнула на нього скоса й підійшла до вікна. Дивилася поверх фіранки, і він несподівано позаздрив їй: бачила-бо оту стежку, про яку він стільки думав перед тим, але так і не зважився до вікна підійти. Позаздрив же, що вона висока настільки, що не потребує відсувати фіранки.

– Мирослава гарна, спокійна, але й глибоко емоційна дівчина, – продовжила Ванда, не повертаючись до Сильвестра. – Тонко музикальна і має, як мені здається, непогані дані, щоб стані піаністкою. Ввечері послухаєш, як вона грає, хоч їй в цьому, здається, не багато розумієш. Можливо, я була застрога з нею, трохи й приневолювала до грання, але без цього не обійтися, коли хочеш чогось досягти.

Замовкла й задивилась у вікно. І здається, таки бачили ту оброслу травою стежку і лавку біля засипаної тюльпанами клумби. Там мали б бути тюльпани жовтого та червоного кольорів, адже саме про такі барви писав він у другому листі-вірші.

– Чи й досі садиш на клумбі тюльпани? – вирвалось у нього.

Вона здивовано повернулася до нього.

– Чому тебе зацікавили тюльпани? По-моєму, ми говоримо зараз про нашу дочку.

Почервонів і безпомічно закліпав.

– Вибач, – прошепотів.

– Так от. Я хочу сказати, що вона славна дівчина, але не без химер.

– Хто з нас без химер? – сказав він.

Але є одна химера, якої я не змогла з неї вижити. Можливо, через те я й прийняла тебе у свій дім і згоджуюся жити й далі під одним дахом: кожен із нас по-своєму в нашій недолі винуватий.

Він уже не був червоний. Радше білий. Як стіни навдокіл і ті бляшані пошивки та фіранка.

– Маєш рацію, – сказав він. – Але ти ні в чому не винувата.

– Винувата, – сказала Ванда, – бо я від тебе відмовилася. Не про мої, однак, приємності чи неприємності йдеться, а про нашу дитину… Чи цікаво тобі, яка в неї химера?

– Мене цікавить усе, зв'язане з вами! – тихо, але твердо сказав він.

Ванда подивилася на нього зовсім холодними очима. Вуста її були стиснені, аж пропали зовсім, а підборіддя затремтіло.

– Так от: її химера – це ти.

– Я? – спитав зачудовано Сильвестр.

– В тому то й річ, – гостро сказала Ванда. – Вона створила дивний, навіть ненормальний культ тебе. Не знаючи тебе і не пізнавши, а дивлячись на той портрет, що його я змушена була повісити на стіні… Знайшла цей портрет та ж таки тітка Аполінарія, часом вона бувала непомірно влізлива. Не сховаю, часом мені хотілося розчарувати дочку, – і я бувала немилосердна щодо тебе в своїх судженнях. Але так нічого й не досягла, от у чому річ…

Він знову був червоний і знову лупав очима.

– Чим же я заслужив таке? – спитав винувато.

– А нічим, – сказала Ванда. – Просто Мирослава жила самотня і без подруг. Саме такі діти й мають особливу потребу в батькові. Байдуже в якому, навіть придуманому, але він має бути. Отож мусиш стати ним, хоч я не знаю, чи тобі це вдасться…

Обірвала мову, бо щось знагла її зупинило. Побачила маленьке, жовте личко чоловіка, але не було воно вже зніяковіле й розгублене: несподівано уздріла вона на ньому мужній вираз.

– Не зовсім і мене ти знаєш, Вандо, – сказав він. – Не моя воля була в тому, що не жив я біля вас, не тобі це казати. Але одне в мені не змінилося – любов до вас. Мої думки були про вас і про цей дім, а серце тим більше належало вам. Не образився б я, коли б не дістав відгуку на своє почуття і таки знайшов би силу, коли б довелося жити десь збоку. Але це також нічого не змінило б, бо ви – моя душа і єдине моє справжнє пристановище…

– Вас, вас! Кажу тобі, що не про мене йдеться, а про дочку, – перебила вона його. Знаю, тобі нелегко довелося, але з твоєї любові ми б ситі не були. Я мусила всі ці роки вчити її, одягати й годувати і подбати, щоб вона не росла упослідженою. Виростити дитину – ось справжня любов!

Він знову став розгублений і спантеличений. Розтулив рота, аби щось сказати, але нічого не сказав, закліпав тільки за звичкою.

– Я не пристановища біля неї шукаю, – продовжувала Ванда, – а зі шкури лізу, щоб їй було добре. Вона має вступити до музичного училища, і я все зробила, щоб вона туди потрапила. Ми сиділи над її програмами десятки вечорів, і я таки досягла свого. Подбала й про протекцію – без цього також не обійтися, і можу бути певна, що без шматка хліба вона не залишиться. Ціню щире почуття в тих твоїх листах, але вони, ці почуття, мало що можуть дати.

– Ті листи збереглися? – спитав він несміливо.

Вона засміялася коротко і знову відвернулася до вікна. І знову, певне, побачила стежку, про яку він нещодавно мріяв, і клумбу з квітами, можливо, з тюльпанами.

– Недаремно спитав у тебе про ті листи, – продовжив він. – Мені хотілося, щоб, вирісши, вона прочитала їх – по-справжньому вкладав туди душу…

– Наївний ти і смішний чоловік, Сильвестре, – сказала вона, не повертаючись. – Через оту нерозумну пристрасть до нікому не потрібних віршів ми й постраждали усі. Він хапнув ротом повітря і знову поблід.

– Вона їх не читала? – спитав зовсім тихо.

– Ще чого? Я ж кажу, та її пристрасть до тебе – тільки химера. Можливо, я неправильно зробила, що спалила ті твої вправи – не буду ховатися, боялася. Може, це її розхолодило б і не мали б ми потреби вести з тобою цю балачку.

В кімнаті зависла глуха мовчанка, але Ванда не повернулася від вікна. Він же стояв серед мешкання й німо дивився їй у спину. Знову хапнув повітря й понурився. Тоді сказав зовсім тихо:

– Ти дивовижна жінка. Вандо. Завжди захоплювався тобою, бо ти по-справжньому сильна. Ти якась така…

Вона різко повернулася на підборах.

– Знову ти про мене, – мовила нетерпляче. – Ми про дочку балакаємо…

– А для мене що дочка, те й ти, – сказав він ще тихіше. – Дякую, що дозволила бути біля вас. Для мене це щось справді богом дане. Мені, Вандо, це жити допоможе.

– Ну, гаразд, – обм'якла раптом Ванда. – Здається, ми ні до чого не домовилися. Одне я хочу попросити: поводь себе як вдома і нічого годинами просиджувати на стільці. Заради дочки я тебе прийняла і

заради неї на що завгодно піду. Поживемо. Хай придивиться до тебе і хай тебе пізнає. Саме таким, як ти є, а не яким витворила тебе її уява. У неї багата уява, і це не дозволяє мені контролювати кожен рух її душі. Признаюся: з якогось часу вона почала мені опиратися.

Блимнула на Сильвестра і різким рухом відсунула з вікна фіранку. В його грудях щось тенькнуло, але не міг отак відразу підійти до вікна. Через це опустив очі і сказав перше, що прийшло йому в голову:

– То ти прийняла мене для того, щоб вона в мені розчарувалася?

– А ти ж думав як? – сказала Ванда загонисто й пішла рвучким кроком із кімнати. – Зараз вона повернеться, і ми тебе покличемо, – мовила від порога.

Гримнули двері, і він знову залишився сам. Вовчик-братчик, який уже вмостив був аж дві ноги на санках Лисиці, вона, однак, одну наказала із санок прибрати. Але він з того не вразився. Перечекав, поки стихнуть кроки, і був насторожено напнутий. Почалапали капці через вітальню і стихло зовсім, але він ще стояв і прислухався. Тоді й напливла на його вуста м’яка всмішка, і, ступаючи навшпиньки, він рушив до вікна. Рипнула дошка під ногою, чоловік завмер. Але було довкола тихо, аж дзвонило у вухах. Тоді він заплющився і, витягши руки, пішов наосліп. Торкнувся пальцями підвіконня і раптом розплющився, йому різко кинулася в очі стежка, що била в зеленому трав'яному ложі, добігала до малої видолинки, круглої, як коло. Стояла в цій видолинці лавка, а посередині яскраво цвіла вщерть засаджена червоними та жовтими тюльпанами клумба.

6

"Це був мій другий лист віршем", – прошепотів Сильвестр, бо таки писав про це Ванді. Про стежку, і тюльпани, і лавку, про своє бажання застати їх, коли вдається повернутися. Все дивним чином накладалося:

оця кімната – чомусь тоді він мріяв про таку стерильну чистоту, про тиху забіч, де живим може бути хіба що календар. В його голові щось просвічувалося, але він не посмів і мріяти, що Ванда з дочкою таки не зневажили його фантазій. Точніше, сама Ванда, бо листи вона таки спалила – не казала б інакше цього. "А може, це просто випадковість", – подумав він. Стежка, зрештою, завжди була тут, клумба теж, а тюльпани вони могли посадити принагідно. Так само завжди білизна Вандою щедро крохмалилася й була сліпуче біла. Може, не треба перебільшувати, думав він, бо ті листи так давно він написав. Потому дістав коротку записку-повідомлення, в якій Ванда повідомляла, що з тих і тих міркувань вона розриває з ним шлюб, що вона засуджує його і вважає, що він несе покуту справедливо. Отже, чинить вільними і себе і його. Після того протяглася безконечно довга прірва часу; він також уже більше їй не писав, хіба що подумки. Й справді, дурною наївністю треба вважати, що ті листи щось та й значили для Ванди й Мирослави, та й чи не краще було їх знищити? Бо коли відмовився й засудив того, хто ці листи писав, чи й був сенс у їхньому зберіганні.

В домі висла безконечна тиша, а він дивився, надивитися не міг на стежку й тюльпанову клумбу. "Вона сказала, що можу вести себе як удома", – подумав він сміливіше, бо йому неймовірно, аж до заверту голови захотілося пройтися по тій стежці. Не міг тому бажанню опиратися, не міг ні про що навіть думати, тож не втримався й тихенько прочинив двері. Але у відповідь відразу рипнули двері інші, що вели в коридорець до кухні, і в них постала якась серйозна й поблідла Ванда.

– Кудись зібрався? – спитала вона.

– Та нікуди, тільки в садок. Знаєш, на клумбі й справді ростуть тюльпани, – наївно мовив він.

– Звісна річ, знаю, – сухо відказала Ванда. – Щороку я їх і саджу. Цієї весни, правда, садила їх Мирослава: вони завжди тут росли.

– Оце мене й радує, – сказав він. – Чи не дозволиш там трохи посидіти?

– Ти вдома, Сильвестре, – звищила голос Ванда, – тямиш, удома! І для того, щоб вийти в сад чи в туалет, у мене нічого питати дозволу.

Він покірливо хитнув і подріботів до дверей, що вели в сад, все-таки намагаючись якомога менше чинити шуму.

– Коли повернеться Мирослава, я покличу тебе, – сказала Ванда.

Але він уже стояв по той бік дверей і вже не був такий принизливо-зігнутий. Начебто повищав, і ніхто, побачивши його в ту хвилину, не сказав би, що він надто малий. Очі в нього розширилися і потекло з них світло, бо тим світлом налилися зелень і повітря. Перед ним лежала обросла травою стежка, і він таки мав реальну можливість па неї ступити. І це була не візія, не марево, не був це навіть образ, який переслідує поета, було це щось живе, наочне й просте. Трохи злякався власного щастя, бо не міг уже знати йому ні виміру, ні стриму – чи вистачить у нього сили витримати напругу? А може, коли стане на біле тіло стежки, щось обірветься йому всередині і провалиться він у чорну темінь, а може, й справді не витримає такої напруги його схвильована душа? Але не міг він і зупинитися, отож нога його звелася і таки торкнулася стежки, і він пішов по ній, як писав уже в третьому листі віршем, і все навкруги зазвучало так само ніжно, як він і писав, начебто кожна травинка довкола стала струною і тепло відливала йому свою музику. Але ні, то дзенькотів цвіркунець, всього один-єдиний трав’яний коник, і цього стало досить, щоб звідусіль полилася на нього щедра блакитнява, бо весь простір над стежкою густо наповнився нею, проклавши йому довгий і незвично високий коридор. Більше того, той коридор став ясним тунелем і не вів нікуди, а розчинявсь у глибині сусідських городів. Саме по тому тунелю вій мав піти, хотів-бо знайти ключ до свого щастя, тобто заспокоїтися. Похитуючись, наче п’яний, добрів до лавки біля тюльпанової клумби і обережно сів, відчуваючи, що йому таки завинулося в голові і забракло повітря. Зловив пальцями

ніжне квіткове стебло і, як сліпий, обмацав його, відчуваючи пучками тугу й прохолодну квіткову плоть.

У цей час прилетіло звідкілясь із неба сонечко і сіло просто на затилля його руки. Сильвестр тримав руку, боячись поворухнутися, й дивився на жучка як на посланця небесного – те сонечко на затиллі руки спокійно собі повзло, рухаючи вусиками, і легенько шкробало йому шкіру – було кругле, гарне і червоне…

Саме в цей час зайшла в дім Мирослава і підійшла до матері, котра стояла біля вікна.

– Тато вже прокинувся? – спитала дівчина.

– Онде в саду, – сказала мати. – Глянь, тішиться, як дитя.

– Що це він розглядає на руці?

– Не знаю, здається, якогось жучка. Чи він там жодного жучка не бачив?

Мирослава дивилась у шибу, і їй здався трохи смішним отой маленький, лисий, густо залитий сонцем чоловічок, що так пильно розглядав щось на своїй руці, такий маленький, крихітний, такий самозаглиблений. Але відразу ж у її серці спалахнуло щось таке, як жаль чи співчуття. Вона засміялася вслід за матір’ю, але відразу ж обірвала сміх – бо той жаль раптом почав рости, як тісто.

– Ходи покличеш його, доню, – сказала Ванда. – Чи не правда, дивний у тебе батько?

– Маленький, – відповіла Мирослава. – А знаєш, мені навіть подобається, то він у мене не такий, як усі.

– Ну, це невелике достоїнство, – сказала Ванда і незвідь-чому прикусила кінчик долішньої губи.

7

Він здригнувся, бо побачив, що по стежці просто до нього йде дівчина. Не зумів так швидко переключитися, отож здалася вона йому незнайома. Була гарна, але ще надто юна, з молочно-блідим обличчям і з темним розкиданим по спині волоссям. Він аж захлинувся від думки, що оця юна красуня його дочка, рухнув рукою, і сонечко, зірвавшись, полетіло назад у небо. Дівчина всміхалася до батька щиро й лагідно, він же ледве стримався, щоб не підхопитися їй назустріч.

– Вже повернулася? – спитав спокійно.

– Уже, – відповіла дівчина і з розмаху сіла біля нього. – Гарні у нас тюльпани?

– Чудові, – сказав Сильвестр. – Вони мене й виманили сюди. Ти їх садила чи матір?

– Ясне діло, що матір. Я їй тільки допомагала.

Він легко здивувався – це не зовсім збігалося з тим, що повідомила про це Ванда.

– Дивлюся на тебе і впізнати не можу, – сказав він.

– Я так само, – мовила дівчина.

– Добре кінчаєш школу?

– Непогано.

– Мати хоче, щоб ти вступала в музичне училище?

– Я теж того хочу. Але кажуть – це нелегко…

– Любиш грати?

– Як коли. Люблю грати те, що не задано.

– Чому ж так?

– Бо те, що не задано, вибираєш сама. Тому воно більше й до душі підходить.

– Тобто для себе любиш грати?

– Угу! – всміхнулася легко дівчина. – І тільки тоді, коли в хаті нікого нема.

– По-моєму, ти й після сну любиш грати, – сказав батько. – Ану, давай уявимо. Хата повна сонця, і в ній крутяться срібні порошини. І кожен крок так дивно відлунює. І музика відлунює чи, може, не вгадав?

– Звідки ви… ти знаєш? – здивувалася Мирослава.

– Стривай, – зупинив він її. – Ти встаєш, перепрошую, невмивана й у самій сорочині…

– Ну, це не завжди так буває. Але буває й так.

– Оце я й кажу: буває. Ідеш боса по нагрітих сонцем зелених дошках підлоги, – він говорив усе це натхненно, поблискуючи очима, і від того навіть молодший став. – Скажи, чого підлога у вас пофарбована в зелене?

– Це вже мамине дивацтво. Я теж з того сміялася. А потім здалося, що це й справді гарно.

– Це тобі здалося, коли йшла боса до фортепіано?

– Може, й тоді, – засміялася Мирослава. – А може, й ні!

– Стривай, я вгадаю, – знову підхопив батько. – Це було тоді, коли мила підлогу й покинула її мокрою. Пішла змінити воду а чи просто вийшла. А тоді повернулася, чи не так?

– Ну, майже так.

– І зупинилася на порозі. Підлога була залита сонцем. І вона зелено лискотіла…

– Так кумедно ви це вигадуєте, – сказала Мирослава.

– Кумедно?

– Таж звісно. Бо нічого такого урочистого не буває. Просто глянеш у якийсь момент і подумаєш: гарно.

Він замовк і якийсь час про щось роздумував.

– Ти нічого не знаєш про листи, які я писав до матері?

– Ні, – сказала Мирослава. – А вони хіба були?

– Давно колись, їх було п'ять, – сказав ніби сам до себе Сильвестр. – І всі віршами…

– Але для чого віршами? – здивувалася Мирослава.

– Бачиш, доню, – сказав батько задумливо, – мав я колись оту чудну пристрасть віршування. Може, й смішну й дурну пристрасть. Отож так мені тоді писалося.

– І щось було в тих листах про зелену підлогу?

– В першому, – сказав він і звівся. – Але це, доню, так: спогади старого чоловіка. Смішні вони, правда?

– Чого ж смішні? – сказала Мирослава, зводячись і собі. – Мені здається, що я все це добре розумію.

– Я зразу здогадався, що ти розумничка, – стиснув він їй руку вище ліктя. – Ходімо, бо нас мати зачекалася…

Ванда й справді їх чекала. Застигла у вікні з якимось трохи скам’янілим і спантеличеним виразом і дивилася, як зійшлися біля тюльпанової клумби ті двоє. Дочка спершу трохи соромилася йти, але пішла до нього на її домагання, і, здається, вони не шукали слів для розмови. Видно було, що дівчина вряди-годи сміялася, і Ванда дивувалася, що смішного міг розказувати їй той, котрий поки що ні разу не пожартував у розмовах із нею, Вандою. Але, очевидно, не жартував він і з дочкою, бо обличчя мав серйозне, хіба трохи оживлене; зрештою, дівчина могла сміятися через дівочу в її віці вдачу. Ванда на момент приплющилася, бо кольнуло їй у серці, відтак обличчя їй зблідло, а вуста потемніли: тиху тугу наразі відчула. Коли ж розплющилася, вони йшли вже стежкою, попереду дівчина, розсміяна й задоволена, а позаду так само маленький, трохи зігнутий батько. Вийняв хустку і по-старечому втер лисину, аж Ванда за вікном усміхнулася, хоч серце їй і далі нило.

– Коли твоя ласка, заграєш мені зараз, дочко, – сказав Сильвестр, коли вони простували додому. – Яка в тебе програма?

– Дві елегії: Масне і Лисенка. Потім "Білі ночі" Чайковського і "Експромт ля— бемоль мажор" ІІІуберта.

– А "Прелюдії" Степового не знаєш?

– Трохи підзабула. Але з нотами зіграю.

– Будь ласка, – сказав він сердечно. – А що граєш для себе?

– Е, всяке, – махнула вона рукою. – Що під руку підпаде.

– Під руку чи під настрій?

– А це все одно. Заграєш і приходить настрій.

– Може, й так, – згодився батько. – Дуже насідає на тебе з музикою мама?

– Ще й як! Але з мене, певне, не вийде піаністки.

– Чому ж так?

– А тому, що я надто піддаюся настроям. А тут треба довбати. День і ніч одне і те ж. Чи весело тобі, чи сумно, а довбай!.. У грі основне, як каже мама, техніка, а не настрій.

– Є мистецтво, в якому основне – настрій, – сказав серйозно батько.

– Це ж яке, – аж повернулася Мирослава, – чи не поезія?

– Еге ж, поезія. Поезія – мати всіх мистецтв.

Він зирнув убік, де проглядала крізь штахетини паркану річка, поблискувала вона золотим рябинням, плесо ж було обрамлене у зеленій рамці. Пройшовся вітер і зашумів листом, і стежка від тіні, що набігла на неї, теж зазеленіла, так само й цілий світі шматок неба і простір між деревами. Вулицею йшла якась дівчина, але ця була в жовтогарячому платті і розходилося воно дзвоном, наче розцвіла на околиці запізніла кульбаба. От-от мала злетіли зі своїми роздутими спідницями і залити небо ясним золотом. Він подивився на другу дівчину, ту, яка йшла перед ним і в якої було половина його крові. Побачив, що вітер звіяв із чола (напівобернулася до нього) волосся і що обличчя її напрочуд лагідне й просте, а очі (зирнула на нього) повні травня й ласки, того, про що він і думати забув. І подивилася на нього ця дівчина з легкою півусмішкою, такою, як цей вітер, що наскочив на них, і ясною, мов шмат неба поміж зеленого гілля.

– Чи згадувала коли мене, доню? – спитав він тихо.

Мирослава всміхнулася.

– Звичайно, – мовила легко. – Це ж я повісила отого портрета у вітальні, його знайшла тітка. Аполінарія. Знаєте, де він був? У бильці діжка у Аполінаріїній кімнаті – це мама його туди засунула?

– Звісно, мама, – спроквола сказав батько і незвідь від чого засумував.

8

Вони зайшли до вітальні і змушені були зупинитися. Посеред кімнати стояв засланий білою скатертиною, накритий на три персони стіл і темніла пляшка "Мускату" з Червоного Каменю. Ванда несла з кухні закуски: ковбаса, голландський сир, рибні консерви. Вона розставила все це по скатертині спокійно й неквапно.

– Ви тут посидьте. – сказала вона, – а я перевдягнуся.

– О, і я також, – сказала Мирослава. – Коли вже парад, то парад.

– Ти й так гарна, відповіла трохи смутно Ванда. Парад потрібен нам, старим. Але коли бажаєш, будь ласка.

Сильвестр пішов і собі вдягти піджака, а коли повернувся, Ванда вже сиділа за столом у темній сукні, обличчя її біліло – було підпудрене.

– Це все схоже на сон, – сказав він. Чомусь весь час згадую оті мої, може, й справді дурні листи віршем. Згоджуюсь з тобою, вони були блаженні і сентиментальні. Але знаєш, що мене дивує?

– Тебе нічого не повинно дивувати, – перебила Ванда. – Ти старий чоловік, а готовий розчулюватися з кожного випадкового збігу і з кожної власної ілюзії. По-моєму, ті твої листи я й не прочитала як слід, не до того мені було. Вкинула їх у грубу, бо не бажала, щоб вони залишалися вдома: а що, коли б мене знову потрусили? Не до сентиментів мені було, бо залишалася з дитиною і з тавром дружини ворога. Не легко в цьому світі жити із таким тавром. Отож давай і тепер покинемо ці сентименти – для дочки все це робиться, – вона махнула на стіл.

– Маєш рацію, – сказав він. – Але я не вмію прикидатися.

– Чи ж тобі це треба? – звела вона брови. – Прикидатися треба мені, а ти живи собі як живеться.

Він потер собі пальцями скроні.

– Ах, Вандо, – сказав. – Я в такому сум’ятті! Не знаю, що й думати!

– Мене починає нудити від твоєї чутливості! – різко сказала Ванда.

Він скинувся, наче його вдарено, і замовк. Замовкла й вона, і вони завмерли один супроти одного, неприродно випростані й задубілі. Здається, від того й у кімнаті потемніло, і все повилося смерком чи й припало курявою. Мирослава затримувалася, а між ними не було вже злагодженості – просто існували побіч і ніби не мали один до одного діла. Тільки й чекали, коли зайде в кімнату третя, торкнеться одного й другу чарівною паличкою, або ж заведе їх, наче вони механічні ляльки. Тоді вони зарухаються і виконають усе, на що запрограмовані, а потому знову вимкнуться і стануть неживі. Сильвестр не все розумів у цій ситуації, але не тепер розмірковувати, зараз мав лише ефемерні здогади, а може, був у полоні незвичайної оцієї гри випадковостей: таки ніяк не переставав згадувати свої листи віршем. Випадало так, що в цьому домі ніхто ними й не перейнявся, більше того, ніхто про них не знав, але про них так багато тут нагадувало. Все це він ще обдумає, коли залишиться сам на сам, а зараз треба йому отямитися від того чергового удару, якого завдала йому ця все-таки немилосердна жінка, ота Лисиця із саней, котра хотіла, щоб нещасний Вовчик-братик жодної ноги не тримав на її санях. Зараз він має стати такий, яким хоче бачити його Ванда, а ця гра також має бути непроста: нелегка річ удавати себе самого…

У цей час впурхнула до кімнати Мирослава. Сильвестр тихенько згукнув, побачивши її, – була вона в такому ж платтячку дзвоном, як і та незнайомка за парканом, – в ясно-жовтому і з роздутими спідницями: кульбаба, яка відвідала цей дім, адже на землі ще не завершився травень.

– Дякую тобі, доню, – тепло сказав Сильвестр. – Така славна ти й ошатна!

– Треба було її таку виростити, – гордо відказала Ванда, дивлячись на дочку так само закоханим поглядом.

– Ну, мамо, – сказала дівчина, всідаючись за стіл. – Ти наче комусь дорікаєш…

Вони сиділи за столом довго, Ванда кілька разів уставала, приносила теплу їжу, міняла тарілки, і все говорили й говорили. І не помітили, що в хату таки почали закрадатися сутінки, такі теплі й прозорі – найніжніші сутінки! Оповили їх і запахли по-жіночому гарно. В келихах їхніх грало вино, чудове, з тонким букетом; щось обізвалося в Сильвестра далеке й тепле, у сутінку жовта його шкіра пом’якшала й посвіжіла, як і тоді, біля клумби, коли розмовляв із дочкою, і Ванда впізнала в ньому щось давнє, хлопчакувате. Мирослава вина не пила, але щоки їй порожевіли, а очі спалахували раз по раз – переводила погляд з батька на матір; таке щось чудне в їхньому домі вчинилося, адже оце вперше отак вони разом за вечірнім столом – відчувала сьогоднішній вечір як свято зі свят. Молила тільки бога, щоб не завітали до них сьогодні тітка Марися із Владеком. Сьогодні їм не до тітки Марисі, ні до її янголика – нехай ніщо їм не переб'є. І ті вищі сили, до яких вона зверталася, дівчину послухали, хоч тітка Марися таки збиралася до них сьогодні-завтра прийти. Вже були сказані всі потрібні слова, слова, які зібралися в кожному з них, а може, тільки перша їхня черга, але не в словах суть і смак, а в цих синіх сутінках, у барві вина на деньці простих келихів, в смуткові, який попри все всі троє вони відчували. Їли й розмовляли, і все-таки це була принагідна балачка, при тому якось оминали основне – ані словом не заникнулися про життя порізну. Не згадував ані Сильвестр про свій побит у далекому з далеких, де доводилося йому перебувати, ні вони, мати з дочкою. Наче змовилися зігнорувати цю прірву, що їх розділяла, і теплі сутінки в цьому їм чудово допомагали. Інколи Сильвестр позирав на Ванду й Мирославу пильніше, ніби вивіряв – це й справді сталося, і це не сон, не сон! Це не чергова візія і не черговий, складений в умі лист віршем, а жива правда – оце його пробуття в рідному домі. Ванда майже не відповідала на його погляди, хоч і вона розм'якла й розтепліла, і отой чудний, нещасний Вовчик-братик відчув: йому знову дозволено покласти на санки аж дві ноги. Мирослава зустрічала батьковий погляд, легенько примружуючись, і усміхалася до нього очима. Затишно й тепло йому стало за тим столом, а може, й мимо подіяло, бо пін почав покліпувати очима, а через якийсь час раптом удався у якийсь вельми віддалений спогад, коли був він іще юнаком і вчився в Київському університеті. Він згадав, як потрапив разом із товариством у господу Олени Пчілки; була,

здається, саме така пора, що й зараз, і коли вони розмовляли з господинею про справу, яка тоді зв'язувала Сильвестрового товариша з видавцем "Рідного краю", розчинилися раптом двері і до них у кімнату ввійшла Леся Українка.

– Це було так несподівано, – сказав Сильвестр зовсім тихо, – що я спершу отетерів. Була вона невеличка зростом і мала вельми зморене обличчя, але від неї струмувало таке особливе світло, що не можу я забути його й досі.

– Але ж, тату, – сказала здивовано Мирослава. – Хіба ти такий старий, щоб усе те пам’ятати?

– Твій тато і справді старий, – озвалася Ванда. – Йому вже далеко за шістдесят.

Сильвестр усміхнувся дочці сумовито, наче вибачаючись за свої похилі літа, але вона, здається, не була тим уражена, бо її таки захопила батькова оповідь; зрештою, це так гарно улягало під теперішній настрій, що його оце переживали, а може, й іще щось тонше, хоч і не все їй укладалося в розуміння: коли батько в неї аж такий старий, то в скільки років вона в нього народилася?

Ванда взяла келиха й крутила його в руках.

– Налити тобі ще? – спитав Сильвестр, беручись за пляшку.

– Звісно, налий, – сказала Ванда, і її голос прозвучав надто голосно в цій засерпаненій тиші. – Заграєш нам, Мироню?

Сильвестр зирнув на дочку й побачив, що її очі повила мрійна задума, дивилася вона на батька невідривно, наче він сам, мов та далека, вже неземна поетеса, виточував із себе особливе світло. Бо він його таки й справді виточував, мав напрочуд злагоджені рухи й

поводився за столом з непідробною елегантністю, ніби ціле життя обідам у найвишуканіших ресторанах. Навіть вино пив по-своєму, потроху смакуючи, і від того його лице ще більше змолоділо, а може, так молодив його оцей сутінок? Через це Мирослава майже повірила в батькову казку, і їй здалося, що велика поетеса, побачивши її батька, не минула його своєю увагою, а мала б відбути з ним принаймні балачку.

– І ти розмовляв із нею? – спитала дівчина.

– Ні, – відповів Сильвестр. – Ми тільки познайомилися, вона спитала про щось у матері; здається, про якісь папери, вибачилася й відійшла.

– І ти запам'ятав те на все життя? – трохи глумливо спитала Ванда.

– Як можна таке казати, мамо? – здивувалася Мирослава. – Це ж була сама Леся Українка!

Ванда хотіла щось підказати, але стрималася, тільки випила своє вино якось відразу, хильцем. У неї на вустах усе ще лежала іронічна всмішка, але видно було, що вино, сутінки й м'яка Сильвестрова мова, а може, й захоплення дочки подіяло й на неї, і вона також відтанула, навіть скинула раптово віями, і її очі вже не здавалися малими.

– Кожен мас в житті свою казку, – сказала вона.

– І не чудово, мамо, – сказала Мирослава, – бо що людина без казки?

– Людина без казки це людина без любові, сказав Сильвестр, знову наливаючи вино.

– Мені досить, сказала Ванда.

Сильвестр потримав уже не потрібну пляшку, а відтак поставив її на стіл.

– Сам можеш пити, – милостиво дозволила Ванда, дивлячись на нього впритул. – Ти ж бо чоловік…

Він налив тільки на денце келиха, рівно стільки, скільки було у Вандиному. Тоді й прозвучав голосний, трохи негнучкий Вандин голос:

– То ти граєш батькові, доню?

Мирослава відразу ж підхопилася і рушила гінко до фортепіано. Її жовта постать падала в сутінку. Мати встала й собі, ввімкнула настільну лампу, що стояла на інструменті, і світло залило помережаний чорними знаками нотний зошит. Дівчина помірно-сумно заграла "Елегію" Лисенка, спершу напівголосно, а тоді перейшовши на півтихо. Потім музика почата наростати, гучнішати й міцнішати, а тоді знову стишилася і зійшла на тихо. Зросла вдруге, зростивши ту ж таки високу хвилю, і знову почала затихати. Ванда шумко перегорнула сторінку, і Мирослава почала грати варіацію тієї-таки мелодії. Музика пасувала до цього вечора, навіть до їхньої розмови і до далекого батькового спомину. Можливо, колись давно, подумала Мирослава, цю ж мелодію з тим-таки почуттям слухала в авторському виконанні й Леся Українка – вона напевне відчувала те саме, що вони зараз. Сильвестр сидів, відсунутий від Ванди и дочки, в глибині сутінку і пізнавав чудову спорідненість із цими двома, так густо облитими жовтим світлом від настільної лампи. Не зміг утриматися й потягся до вина, неквапно допивши його. Все його тіло наповнилося відчуттям невимовної розкоші, а очі слізьми, і він не так уже сприймав музику, як виповнювався нею. Долинала до нього ясна пречистість музичних фраз, збуджуючи в ньому кожен нерв. Через це музика тривала в ньому й тоді, коли Мирослава закінчила грати, мати тихо зауважувала дочці ті кілька помилок, яких вона допустилася. Після того дівчина зіграла "Білі ночі" Чайковського і "Експромт" Шуберта, і всі ці три п'єски якось дивно змішались у Сильвестровій душі.

– Ну от, – звелася від фортепіано Ванда. – Як бачиш, дочка наша часу не марнувала.

Підійшла до столу й налила собі вина, в той час як дівчина потяглася до настільної лампи й вимкнула світло. Вони знову потрапили в напівсутінь, але Мирослава не встала від інструменту. Завмерла жовтою притьмареною плямою і наче щось наслухала в цьому вечері і в собі самій. Мати повернулася до неї (стояла біля столу з наповненим келихом), а Сильвестр відчув, що зараз відбудеться щось несподіване. В цей час Мирослава заграла. Спершу зовсім тихо, наче журкотіла в траві вода. Довкола розливалося сонячне проміння, і жовті квіти засипали землю. Вони задзвеніли раптом, як кришталеві, відтак прийшла візія ясного сонячного дня. Ще хвилина, і сонце м'яко розчинилось у м’якій сутіні, і тихий смуток вечора надійшов з тихими і синіми слізьми. Блідо вмирали звуки й барви, і тільки в глибині дзвонив і дзвонив струмок. Але він утомився також і тихшав, засинав, зникав, відтак з'явилася неясна тривога чи біль – щось попереджувало й насторожувало; вже ніч відчувалася, чорна ніч. М'яко, м’яко докінчував свою пісню струмок, і тихе зітхання пронеслося над землею – надходив спокій. Він уже надійшов, уже пойняв усе живе і рухливе і почав покривати світ мерехкою, синьою сіткою сну…

– Що це ти грала? – спитав голосно Сильвестр, і це вперше так прозвучав його голос у цьому домі.

Мирослава повернулася в його бік, засвітивши ясною плямою обличчя.

– Це те, про що ми говорили, тату, – сказала вона.

– Маєте вже щось таке, чого не знаю я? – спитала Ванла. – Просто це її дівочі вигадки. Техніки грання цими вигадками не здобудеш…

– Але ж це прекрасно, Вандо! – сказав тихо Сильвестр.

– Хіба що для тебе. – сказала строго Ванда. – А взагалі, це просте, дилетантське награвання. Я забороняю учням захоплюватися цим – вони всі до такого схильні. Замість глибоко й технічно опрацювати твір, вони бавляться.

– А мене воно схвилювало більше, ніж усе інше, – сказав Сильвестр.

– Це через те, що ти в музиці також дилетант. Покладись у цьому на мене.

Дівчина встала від фортепіано й неквапно пішла до них.

ї жовта сукня сяяла в сутіні.

– Вона й справді дуже здібна, Вандо, – сказав Сильвестр захоплено.

– А я й не перечу. Тільки до здібностей треба праці й праці. Нелегкої і безконечної праці!

Відтак сталося щось несподіване. Дівчина підійшла до батька, поривчасно обхопила його голову і голосно поцілувала. Рвучко відступилася й майнула з кімнати геть з якимось схлипом: чи то плачем, чи то сміхом.

Він сидів задерев'яніло. В глухій тиші почулися Вандині кроки – вона йшла до вимикача. Світло різко залило кімнату, і Сильвестр примружився. Побачив, що Вандині очі знову стали малі й колючі, вуста тонкі, а підборіддя тремтіло.

– Вже поїв чи їстимеш іще? – спитала вона зимно.

– Вже поїв, – підхопився він, злякано покліпуючи.

– Ходімо, я тобі постелю.

Вона пішла, лунко дзьобаючи зелену підлогу підборами, до дверей, за якими він мав тепер мешкати, і він уразився, яка вона неприродно-випростана. Мимоволі подався слідом, безвідмовно влягаючи її волі й наказові.

Тихо причинив за собою двері і здригнувся. Ванда стояла повернена до нього обличчям, і її очі полум'яніли.

– Ти ведеш нечесну гру, – сказала гостро.

– Я, Вандусю? – щиро здивувався він.

– Не вдавай із себе святого та божого, – сказала Ванда. – Я бачила, як ти замовляв Мирославі зуби ще там, у саду. Зі шкіри пнешся, щоб їй сподобатися.

– Хіба, Вандо? Ти мені сказала: будь такий, як є…

– А ти себе виставляєш не таким, як є. Граєш на її почуттях, чи ж я для того тебе пустила в свій дім?

– Як же мені вестися? – спитав він винувато.

– Не вдавай із себе казна-що! Не хвалися своєю особливою призначеністю і знайомством із великими людьми. Бо сам знаєш: ти без призначення і невеликий.

Він упокорено хитнув.

– Ти людина така ж, як і я. Але ти ще шукаєш прихистя. Я тобі його дала, отож скромний і тихий будь!..

Звів на неї очі й дивився. Наче хотів зрозуміти цю жінку і все, що навколо відбувається. Відчував не один дисонанс, але не міг ні з ким поділитися своїми думками і спостереженнями, йому й справді треба побути на самоті, щоб усе обміркувати. Але навіть зараз щось таке особливе відчував, щось недоказане, суперечне, а може, якусь ослабленість у тій, котра так рішуче й наполегливо виступала супроти нього. Здається, найлегше було б устати й піти з цього дому геть, бо його тут прийняли, принаймні ця жінка без особливої радості, але він знав, що все не так просто. Хтозна, може, вона по-своєму мстить йому за те, що свого часу відмовилася від нього, а може, намагається втримати оту свою не таку вже й безсумнівну правоту. Вона теж відчула, що він помітив її ослабину, через це не могла витримати його погляду, а повернулася й почала мовчки порядкувати, стелячи постіль.

Продовжував на неї дивитися. Знову таки щось упізнавав чи згадував у тих її звичних руках. Гаряча хвиля підкотила йому під горло, і він ковтнув повітря, ввібравши його з присвистом.

– Що таке? – звела вона на нього холодні очі.

– Люблю тебе, Вандо, – сказав тихо він.

Вона скривила вуста. Глянула настільки гостро, наскільки могла, і мовчки рушила до дверей.

Стояв серед кімнати, опустивши руки. Стояв і чекав, чи скаже вона йому на добраніч.

– На добраніч! – буркнула від дверей.

Але він не відповів. Стояв заціпенілий і ніяк не міг зв’язати ниток, так дивно посплутуваних у голові.

Гримнули двері, і він здригнувся. Повернув голову: цокіт Вандиних закаблуків затихав у глибині дому. Через хвилю почулася притишена балачка: здається, мати з дочкою сперечалися. Прислухався, аж закололо йому у вухах, однак змісту розмови не розібрав. Зрештою, голоси затихли і в домі зависла тиша. Знову зачапали кроки: Ванда вже скинула туфлі й одягла капці – здається, прибирала зі столу. Виразно почув, як полилось у келих вино: що це – допиває його сама? Кроки подаленіли. Ванда пішла на кухню. Сильвестр усе ще нерушно стояв серед кімнати. Ванда прийшла у вітальню ще раз і прибрала решту посуду. Згодом повернулася втретє.

Не витримав напруги й сів на стільця, що все ще був серед покою. Сів обличчям до спинки, поклав голову на складені руки. В глибині дому дзюркотіла вода, подзенькували тарілки. Почулися знову чиїсь кроки – здається, це Мирослава пройшла на кухню. Знову залунали притишені жіночі голоси, цього разу розмовляли погідно. Сильвестр звівся й пішов вимкнути світло, йому захотілося опинитися в темряві. Повернувся до стільця і знову сів лицем до спинки. Смуга світла проривалася з-під його дверей і клалася на підлогу. Він сидів так, аж доки не замовкли голоси й брязкання на кухні. Відтак зайшла до вітальні Ванда й вимкнула світло. Смуга з-під дверей пропала.

Тоді й прийшла в дім справжня тиша і справжня темрява. Така лахмата й глибока, що він нічого не бачив. Але поступово вона почала розріджуватися – проступив прямокутник вікна, освітлений далеким вуличним ліхтарем. У кутку зашкреботіла миша, чутно стало далекий собачий лемент. У глибині вечора хтось їхав на мотоциклі – це були звуки не дня, а ночі. Звуки мотоцикла серед ночі, подумав він, – це також нагад про самотність. Він сидів і прислухався. Сидів і чогось чекав. Але тиша в домі була так само нерушна, і він знову з присвистом втягнув у себе повітря.

Тоді Сильвестр і почав думати про те, що його турбувало. Про всі оті п’ять листів віршем, які колись послав у цей дім. Отож сидів у розводненій темряві і намагався відтворити їх у пам'яті. Зрештою, вони в

його пам'яті змістом своїм зливалися – був це один лист, складений із п’яти розділів. Здається, перший лист був ні про що – самий тільки виплеск туги, яка примусила його сісти за перо. Відчув тоді поклик, бажання подолати довгу відстань і таки зв’язатися з рідним домом, котрий був живою реальністю не тільки там, у Житомирі, але й у його думках та почуттях. Здається, це там було: пішовши від дружини й дочки, склав той дім, як дитячу розкладну книгу, і забрав її з собою. Коли треба було, він розгортав ту книгу, і кожна сторінка тієї уявної книги означала для нього кімнату. Так бавився: пригадував кожну річ і кожну подряпину на стіні, кожну фотокартку і сволок, покритий накладеними одна на одну дошками, та й, зрештою, кожну дошку на підлозі. Здається, це таки в тому листі він писав, що бачить підлогу свого дому зеленою, адже зеленою раніше вона не була, а, як скрізь, брунатна: а зеленою бачив її тому, що під час марень у той дім запливав і їхній сад. Отож і кімнати в його уяві заростали квітами й травою, саме тими квітами, котрі росли у їхньому саду, – всі вони росли там і зараз, тільки тепер сад був висунутий із дому, як шухляда зі столу.

Пам’ятає, першого листа він писав довго: така вже була манера його писання – знову й знову переробляти і переписувати. Це писання в нього навіть забрали, але, прочитавши, повернули, мабуть, думаючи, що він трохи не в умі. Але він хотів, щоб кожна строфа цього листа співала, щоб, читаючи його, вчувався аромат квітів і синя об’ємність повітря. Як воно там відчувалося, він не знав, але, пишучи все те, сам чув трепет листя в кімнатах, адже дерева в його уяві росли вже у домі, бачив сонячні плями на підлозі, котра грала й мінилася, чув запах квітів і милувався грою барв, що так доладно між собою лучилися. Зараз він сидів у темряві й пригадував усі ті образи.

Вони оживали в цій напівпорожній кімнаті, і він раптом подумав, що оця кімната – своєрідна помста йому за бажання усамітнитись у цьому домі, йому навіть здалося, що відчуває побіч присутність отієї загадкової Аполінарії, котра жила тут, – черниці без постригу, самотної й нещасної, а може, й озлобленої через ту свою самотність. І йому уявилося: сидить стара жінка на цьому стільці в тій-таки позі, як оце він, цілі дні

проводить у холодно-стерильному приміщенні й дивиться у вікно. Дивиться на стежку в траві і тюльпани на клумбі, якщо це було в травні, а потім знову сідає на стільця і знову завмирає, йому здалося, що та самотниця тільки й виходила з кімнати, щоб прийняти, як належить, сніданки, обіди й вечері, і знову ховалася в цій стерильній порожнечі. Хтозна, може, то вона зробила ці фіранки бляшано-білими, і це на її прохання так ретельно побілено стіни. Йому здалося, що й простирадла на цій її постелі жорсткі, тверді, бо також бляшані, і бляшані, сліпуче-білі пошивки на подушках. Хтозна навіщо йому було уявляти ту Аполінарію, зрештою, не Аполінарію він пригадував – бачив отак своє тут подальше перебування. Себе в образі тієї нещасної старої жінки, відкинутої, як і він, від світу й родини, бо тут йому хтозна чи й світить інакша доля, ніж бути приймаком. Отож він і стане тут Аполінарією, черницею чи ченцем без постригу, замкнутим у цій бляшаній пустці – людиною, яку ніхто не помічає. Це були блаженні думки, а може, й дурні думки, а може, так відгукувалась у ньому ураза, яку все-таки відчував – десь у глибині душі сподівався, що Ванда прийме його тепліше. Отож він житиме тут, як тінь, а коли помре, того ніхто не помітить. Розчиниться в кімнаті, як розчинилася й ота Аполінарія – до речі, чи не тут вона померла? Розчиниться в бляшані фіранки, пошивки й простирадла, у відчуття неприсутності, яке постійно тут живе. Так, – думав він. – ця кімната й справді помста йому за те, що в тих листах описував власний біль, висловлював тільки власні бажання і мрії. Начебто забув про біль, мрії й бажання інших, тих, кому свої листи слав. Не могли вони йому скаржитися, як це чинив він, не могли виявляти своєї слабкості й туги, а їм не легше було, особливо Ванді. Чи не тому вона й припинила з ним листування, навіть відмовилася від нього, навіть розлучилася заочно, знищила всі його листи, бо вони боліли їй. Але сталося щось інше: листи ті дивним чином улилися чи перейшли в її плоть, кров, думки, по-своєму матеріалізувалися, стали часткою її духу – несвідомо здійснювала все те. що можна було, із тих його, може, й справді несвітських марень: тільки так годен пояснити оті дивні речі, які він помітив у цьому домі. Зрештою, те, що розігралося оце щойно у вітальні: вино, сутінки, їхні балачки і Мирославина музика – це був зміст четвертого його листа. Навіть твір, про який він писав, було зіграно – м'яка і тепло-печальна "Елегія"

Миколи Лисенка. Але тут він не все міг звести докупи і не все розумів. Коли було правдою те, що Ванда знищила його листи, і те, що Мирослава їх не читала, – звідки вона могла знати, оця донечка його, яку музику зіграти йому цього вечора? Відчував якусь чарівну змову супроти себе, але це так не збігалося з Вандиною жорстокістю й її гострими супроти нього словами. Існував у всьому тому якийсь дисонанс, якого не міг збагнути. Може, він і справді блазнює з тими листами, може, й справді надає їм надмірного значення, але для нього конче важливо щось у цій ситуації з'ясувати. Тому й завів про це мову з Мирославою ще там, у саду – особливо його цікавило, чи знає дочка зміст його п'ятого листа, якого послав у цей дім – листа останнього. Той лист уже не стосувався Ванди, а тільки дочки: йшлося там про ранкове пробудження його дівчинки і про те, як грає вона, ще остаточно не пробудившись. Було б чудом, якби здійснилося й це, хоч і тут може статися накладка: хіба така неможлива річ, коли залюблена в музику дівчина зранку біжить до фортепіано, щоб пограти.

Він звівся, бо тіло від незручного сидіння почало заклякати, тож, ходячи туди й сюди кімнатою, йому знову причулася музика, ніби Мирослава тихенько вийшла в вітальню і звільна награє йому до його таких чудернацьких думок. Але такі ілюзії переживав він і раніше, бо міг і умів прослуховувати в собі цілі музичні твори і мав цілком реальне враження, ніби десь поблизу грає оркестр чи ансамбль, чи просто соліст. Так у же сталося, що музика, яку прослухав на своєму віку, особливо твори, почуті кілька разів, залишалась у ньому назавжди, і він навчився досконало повертати їх собі, коли бажав. Начебто вміщував у собі безмежну магнітну стрічку, яка не зношується і не стирається. Отож і тепер стояв і слухав доччину гру, легенько поспівував, відтворюючи пасажі й музичні фрази, і знову наповнювався розчуленням, яким був охоплений під час їхньої вечері. Завтра він спитає дочки, чи написала вона свою імпровізацію, а коли ні, скаже їй, хай обов'язково напише.

Безживно світліли на постелі простирадла, так само й фіранка на вікні, а йому знову нестерпуче захотілося вийти в сад. Тут, у цій келії, йому важко стало дихати, начебто була вона герметично закупорена.

Здалося, що все пережите проздовж останніх днів, – лише тема для ще одного, можливо, останнього листа віршем, написавши який, він остаточно розрахується з життям. Все, що відбулося, може бути й простою грою його уяви, його останнє велике й святе бажання поладнати зі світом та собою в нім. Коли він залишиться жити в цій мертвій кімнаті, схожій на лікарняну палату, в кімнаті, де тільки й присутня що якась безплотна Аполінарія, не людина, а нагад про неї, істота справді без призначення, тінь тіней – він того останнього листа віршем напише. Бо він не може й не хоче бути тут тимчасовим гостем, бо йому тоді доведеться уявити, що ця кімната таки справді лікарняна, та, з якої не повертаються, та, з якої не виходять, а з якої виносять. Куди пошле свою шостого листа? Пошле без адреси, просто в той сад, що заснув за вікном, що дихає, як живий, і безконечно чогось чекає.

Сильвестр відчув перші поповзи страху, що з'явились у цій кімнаті, як продув; здається, вітер залетів у висунутий з дому, як шухляда зі столу, сад. Вітер почав торсати гілки, які вже перейнялися сном, і ввірвався в дім, розламавши вікно. Зараз він почне вимітати звідси всі ті мертві речі: простирадла, ковдру, ліжко, стільця, листки календаря, розірве фіранку, а може, вимете і його. Сильвестр здер із шиї краватку, яку вдяг тільки вчора, бо та чавила йому горло, зірвав горішнього гудзика сорочки і той десь упав па підлогу. Скинув піджака і жбурнув його на ліжко – важко й напружено йому дихалося. Це був раптовий і дужий спалах, але він знесилив його. Впав на стільця, щоб заспокоїтись, і почув, як часто й гостро пульсує на скроні живчик. Прислухався до тиші в домі і раптом зрозумів, що її нема. Відчув, що не тільки він не спить у ньому домі, а ще хтось; відчув, що не тільки про себе треба зараз думати, бо на те йому й був даний сьогоднішній урок, аби не тільки про себе думав. Адже існує ще й жінка, яку він безмежно любить і яка, здається, безмежно любить і його. Бо ж чи можна назвати байдужою жінку, сяйнуло йому, котра методично й до дрібниць утілила в життя ті кілька принагідно кинутих ним вигадок. Хіба не є признанням у любові оця зелена підлога, й оця кімната, й ота стежка в траві й клумба з тюльпанами, і схований, а не знищений його портрет, що його знайшла та ж таки загадкова Аполінарія, і те, що дочка потрапила

зіграти в час їхньої зустрічі його улюблений твір? Здається, саме вона, ота неприступна, строга й різка на слово таки запалила приязню до нього серце їхньої дитини, котра не знала його зовсім, і яке це має значення, яким чином вона те здійснила.

І йому здалося, що темрява з кімнати зовсім витекла, що наповнилася вона світлом, але не мертвим, бляшаним, як це йому здавалося, а трепетним і живим. Бо йому почало розкриватися щось таке дивне, таке несподіване, що ледве не захлинувся. Кров припливла до голови, і це теж сталося від того-таки здивування і зворушення. Чи не тому саме в цій кімнаті поселила його Ванда, – гарячково думав він, ходячи з кутка в куток, – що знала: не зможе він тут жити, почне він тут задихатися, як і задихається, що змушений буде втекти з цих мертвих стін і від цього дурного календаря на одній із них – інакше напевне тут збожеволіє, коли не захоче перетворитись у тінь тіней, живу неприсутність. Ще не вірив собі, ні своїм домислам, ані здогадам, але був настільки схвильований, що й справді не міг уже ні хвилини лишатись у цій кімнаті. З'явилася в ньому рішучість, а чи не такої рішучості безмовно вимагала в нього Ванда?

Він скинув туфлі (в цьому домі не було чоловічих капців) і пішов у самих шкарпетках до календаря. Здер з нього, здається, не один, а кілька листків, вони випали з його руки й розсипалися по підлозі білими плямками. Він прочинив двері, які немилосердно рипнули і, ступаючи навшпиньки, вийшов у вітальню.

Ішов тихо, й сам не чуючи власних кроків. Але у вітальні його рішучість зменшилася, і чим далі ступав, тим несміливіший і невпевненіший робився. Часто й схвильовано дихав, але зупинитися не міг – не мав уже повороту в ту мертву кімнату і до тих розсипаних мертвих календарних листків.

Перед Вандиними дверима зупинився і не знав, що чинити далі. Підбирав слова, які мав сказати, і подумки їх повторював. Нарешті

вичекав погідну хвилину і взявся за ручку – може, ці двері зачинені? Але двері зачинені не були, а легко подались усередину.

– Ти не спиш, Вандо? – пошепки спитав він, навіть не припускаючи, що вона таки спить. – Я тут таке надумав, чи можу я з тобою поговорити?

Почув, як Ванда завовтузилась у ліжку: таки не спала.

– Ти, здається, ніколи не будеш мужчиною, Сильвестре, – несподівано ясно сказала вона. – Вже старий, а ведеш себе, ніби хлопчак.

Він переступив порога і спинився, мов школяр, що чекає наказу вчительки.

– Знову ти плачеш, Сильвестре, – буркнула Ванда. – Та зачини, бога ради, двері. Мирослава почує…

Він двері зачинив, тихо й без рипу. Але плакати не перестав, бо й сила його й мужність теж мали свою межу.

9

Вітальня була залита сонцем, і в ній плавали срібні порошини. Жовті виграви грали на зеленій підлозі, і від надміру світла все повітря в кімнаті стало прозоре й трепетне. Дівчина була в просторій білій нічній сорочці, яка аж сяяла, коли на неї падало сонце; йшла вона навшпинячки, ступаючи босими ногами на теплі, нагріті дошки, і в неї на обличчі грала загадкова всмішка. Була ще заспана й розм'якла – сон не покинув її тіла. Вся постать дівоча дихала ніжною притомою, бо сон ще не покинув її рук, ніг та голови. Усмішка прикрашала її, а розпатлане волосся у промінні висвічувало іскрами, часом запалювалася та чи інша волосинка. Від того голова її зробилася ясною й пухнатою, як у

кульбаби, що обросла парашутиками. Схожа на кульбабу, котра чекала тільки вітру або випадкового жартуна, щоб дмухнули на неї і розпустили їх, білих та мерехких, по світі – засіяти землю для майбутнього виросту.

Дівчина підійшла до фортепіано і обережно відчинила покришку. Присунула дзиглика й сіла, на мить завмерши. Сонце досягло й сюди, і стяга торкнулася сорочки, яка від того ясно запломеніла. Дівчина поклала руки на клавіші й на мить задумалася, ніби ніяк не могла вибрати, що заграти. Загадкова усмішка знову засвітилася на її обличчі, а пальці спокійно пішли по клавішах. Дівчина грала, заплющивши очі, і, здається, бачила засипану круглими пухнастими голівками кульбаб галявину. Була та галявина густо зарошена й поблимувала, ніби хтось насипав на неї барвистих камінців. Від річки здіймався теплий ранковий туманець, а верби закутались у найпрозорішу тканку. Здається, побачила вона, як через галявину пробігло веселе біле собача з атласною шкуркою – махало довгими вухами й радісно оскалювалося, а там, де воно пробігало, простелялася темно-зелена стежка. За собачам їхав на велосипеді, уявлялося дівчині, хлопчак – просунув ногу в раму і грацiйно вигнувся. Голова його була покрита золотим волоссям, а очі волошково сяяли: хлопчак на велосипеді – сьогоднішній ранок.

Дівчина всміхнулася своєму видиву і заграла тихше. Від тієї музики пробудився вітрець і пішов струшувати кульбаб’ячі голівки. Цілий світ заслався прозорими, мерехкими парашутиками – теплим травневим снігом, і хлопчак на велосипеді, проїхавши через той парашутикопад, набрав його повну голову. Від того покрився ніжним пушком і став у тому ранку як пташеня, котре щойно вилупилося. Собача також покрилося пухом і ще більше розігралося. Ганяло по колу довкруги велосипедиста і завзято лунко тявкотіло. Тоді перестав куріти від річки серпанок, вода ніби прочистилася, сонце жбурнуло на її поверхню снопиками променів – річка замерехтіла сотнею вогників…

Дівчина перестала грати і завмерла з простягненими до клавіш руками – загадкова всмішка так само блукала на її вустах. Вона слухала,

як умирають у глибині дому відлунки її музики, і мала від того на серці святкове й урочисте почуття.